

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК
БИБЛИОТЕКА ЈУЖНОСЛОВЕНСКОГ ФИЛОЛОГА
Нова серија, књ. 2.

Уредник

Академик *МИХАИЛО СТЕВАНОВИЋ*,
директор Института за српскохрватски језик

ДАРИНКА ГОРТАН-ПРЕМК

АКУЗАТИВНЕ СИНТАГМЕ
БЕЗ ПРЕДЛОГА
У СРПСКОХРВАТСКОМ ЈЕЗИКУ

БЕОГРАД
1971.

ДАРИНКА ГОРТАН-ПРЕМК

АКУЗАТИВНЕ СИНТАГМЕ БЕЗ ПРЕДЛОГА
У СРПСКОХРВАТСКОМ ЈЕЗИКУ

PG

1203

500

700

Даринка-Премк, Гортан.

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК
БИБЛИОТЕКА ЈУЖНОСЛОВЕНСКОГ ФИЛОЛОГА
Нова серија, књ. 2.

Уредник
Академик *МИХАИЛО СТЕВАНОВИЋ*,
директор Института за српскохрватски језик

ДАРИНКА ГОРТАН-ПРЕМК

АКУЗАТИВНЕ СИНТАГМЕ
БЕЗ ПРЕДЛОГА
У СРПСКОХРВАТСКОМ ЈЕЗИКУ

БЕОГРАД
1971.

Издаје: Институт за српскохрватски језик. Београд, Кнез-Михилова 35

Штампа: Издавачка установа „Научно дело“. Београд, Вука Караџића 5

С А Д Р Ж А Ј

	стрaнa
УВОД	9
A. СТРУКТУРА АКУЗАТИВНИХ СИНТАГМИ	13
B. СЕМАНТИКА АКУЗАТИВНИХ СИНТАГМИ	19
1. СИНТАГМЕ ОБЈЕКАТСКИХ ОДНОСА	19
1) <i>Синтагме с објектима конкретних односа</i>	20
a. <i>Синтагме креативних односа</i>	21
Напомена (<i>градити кућу : градити илузију</i>)	22
О синтагмама с експликативним објектима уопште у историји српскохрватског језика	23
Напомена (<i>о универсионалним семантичким односима</i>)	30
b. <i>Синтагме модификативно-трансформативних односа</i>	32
c. <i>Синтагме с односима просјоног обухватања и ангажовања без модификација</i>	35
Напомена (<i>о употреби акузатива уз глагол : користити</i>)	35
О глаголима с дативном и акузативном реkcијом	39
d. <i>Синтагме мобилних односа</i>	56
О акузативно-инструменталним паралелизмима	58
e. <i>Синтагме с модификацијама мобилних односа</i>	61
О акузативу уз глаголе: <i>владати, управљати</i> и сл.	61
f. <i>Синтагме с релативним променама објеката</i>	63
Напомена (<i>о употреби акузатива уз извесне глаголе који су у своме основном значењу неирелативни</i>)	65
Напомена (<i>о једном значењу глагола : служити</i>)	68
g. <i>Синтагме компензационих односа</i>	71
2) <i>Синтагме с објектима аистрактних односа</i>	72
a. <i>Синтагме посесивних односа</i>	73
О падежу објекта негативних глагола	73
О партитивном генитиву и његовом односу према објектском акузативу	87

b. Синтагме ојажсајних и сазнајних односа	89
Напомена (о једном необичном значењу глагола: <i>мислиши</i>)	91
Напомена (о синтагмама <i>шћија: вежбашћи војнике и вежбашћи скалу</i>)	92
c. Синтагме емотивних односа	95
Напомена (о реакцији глагола: <i>волейи</i>)	96
О паралелној употреби акузатива и генитива у извесним синтагмама опажајно-сазнајних, емотивних и неких других односа у народним говорима и историји језика	97
d. Синтагме квалфикативних односа	103
e. Синтагме с односима субјективних сћања	108
f. Синтагме с односима сћања грамајичких објекта (<i>йшв. логичких субјекта</i>)	109
3) Синтагме с објективима йросйорних и временских односа	114
a. Синтагме објектиско-йросйорних односа	114
b. Синтагме објектиско-временских односа	115
2. СИНТАГМЕ С ДВОСТРУКИМ ОБЈЕКАТСКИМ ОДНОСИМА	116
a. Синтагме с двојним акузативом	116
b. Синтагме с йредикативним акузативом	121
3. АКУЗАТИВНЕ СИНТАГМЕ АДВЕРБНИХ ОДНОСА	127
1) Синтагме временских односа	127
2) Синтагме мерних односа	137
a. Синтагме йравих мерних односа	137
b. Синтагме мерно-йросйорних односа	140
c. Синтагме мерно-временских односа	141
О некадашњим адвербним синтагмама просторних односа	142
Напомена (о адвербним йросйорним и временским синтагмама у чакавском и кајкавском које су само привидно без йредлога)	143
С. ФУНКЦИЈА АКУЗАТИВНИХ СИНТАГМИ	144
ЗАКЉУЧАК	149
РЕЗЮМЕ	161
ЛИТЕРАТУРА	175
ИЗВОРИ	179

Овај је рад 15-ог октобра 1969. године одбрањен као докторска дисертација на Филолошком факултету Универзитета у Београду пред комисијом коју су сачињавали: акад. др Михаило Стевановић, редовни професор, др Ирена Грицкат-Радуловић, научни саветник и др Асим Пецо, ванредни професор.

Пријатна ми је дужност да изразим своју захвалност акад. др Михаилу Стевановићу, своме професору и руководиоцу у овоме раду на саветима и упутствима датим у току израде, а такође и члановима комисије др Асиму Пецу и др Ирени Грицкат-Радуловић, којој дугујем и посебно признање за корисна обавештења и сугестије.

Осећам се обавезном да нагласим да сам овај рад израдила у Институту за српскохрватски језик у Београду и да ми је колектив Института омогућио његову израду на тај начин што ме је у току рада извесно време ослободио редовних радних обавеза.

Штампање ове монографије финансирала је Републичка заједница за научни рад СР Србије и ја јој се овом приликом посебно захваљујем.

У В О Д

1. У овом се раду поставља као задатак семантичко-синтаксичко испитивање акузативних синтагми без предлога у српскохрватском језику у синхроничној и дијахроничној перспективи, у првome реду ради утврђивања стања овога проблема у савременом књижевном језику.

2. Испитивање форме, семантике и функције акузатива без предлога вршићемо у оквиру синтагми за које се овај облик везује зато што сматрамо да једино у синтагми могу доћи до изражаја све семантичко-синтаксичке нијансе сваког, па и овог падежног односа. Овакво постављање проблема проистиче из саме теоријске основе рада коју чини опште учење о синтагми и односима у њој¹.

3. Сматрамо се дужним да кажемо нешто и о начину на који овом проблему прилазимо: општим теоријским расправљањима нећемо много пажње посветити, сем у изузетним случајевима, зато што нам је основни циљ дескрипција — давање што потпуније слике стања акузативних синтагми у нашем језику; подаци добијени на основу ове дескрипције, индуктивним методом уопштени, представљаће теоријске закључке ове студије.

4. Правци испитивања синтагми с акузативом без предлога били би, углавном, следећи: утврђивање структуралних особина акузативних синтагми; констатовање основних семантичко-синтаксичких категорија овога падежног односа; тумачење ових категорија; испитивање синтаксичке синонимике² односно констатовање могуће синонимичности других падежних синтагма с овима; одређивање тенденција синтаксичко-семантичког развитака овога падежног односа у дијахроничној перспективи и евентуална поређења са словенским и другим језицима.

¹ Исп. о овоме у књигама А. Белића: О језичкој природи и језичком развитуку, књ. I (Бгд. 1958), стр. 109. и даље, књ. II (Бгд. 1959), стр. 89—113; такође исп. и списак цитиране научне литературе.

² Термине *синонимика* и *синонимичности* употребљавамо у ономе значењу како их је објаснио М. Стевановић у чланку: Синтаксичка синонимика, Књижевност и језик, 1963, св. 2, 81—95.

5. Наша анализа акузативних синтагми састојаће се из три дела: А. структура акузативних синтагми, В. семантика акузативних синтагми и С. функција акузативних синтагми. Испитивање структуре синтагме односно категорије речи у функцији управног и зависног члана узели смо као полазну тачку не зато што формални моменат претпостављамо семантичком и функционалном, већ због тога што категорију речи узимамо као одређену семантику и функцију које су у језику добиле и свој граматички облик.

6. О концепцији другог, и најважнијег дела ове студије рећи ћемо нешто више. Семантичке категорије одредићемо и дефинисаћемо на основу материјала из савременог књижевног језика, а из народних говора и историје језика даваћемо илустрације само онога чега нема у савременом књижевном језику односно онога што је друкчије него у њему, као и свега онога што би могло допринети бољем и тачнијем објашњењу савремених појава.

7. Под савременим српскохрватским књижевним језиком и ми подразумевамо књижевни језик у периоду од Вука Стефановића Караџића до данас зато што је то, и с разлогом мислимо, уобичајено у нашој научној литератури.

Писце из чијих ћемо дела узимати материјал за ово испитивање одабрали смо водећи рачуна о значају писца и његовој улози у развоју српскохрватског књижевног језика и тежећи да, колико је год могуће, буду равномерно заступљени сви крајеви наше језичке територије. Осим тога, настојали смо да текст који ексцерпирамо буде што мање емоционално обојен, те смо стога узимали већином прозна дела. Поред књижевних дела ексцерпирали смо и новинске чланке, као и неке текстове из научне литературе.³ У извесним случајевима, у онима где нисмо имали довољно примера из писаног језика, служили смо се и примерима из говорног језика добијеним анкетом. Такође смо се служили и материјалом из наших познатих речника, као и богатом грађом за велики Речник српскохрватског књижевног и народног језика САНУ.

На овај смо начин прикупили преко 10000 примера акузативних синтагми. Број примера је доста велики, па се надамо да ће њихова класификација и подаци добијени из ње моћи да пружи јасну слику стања акузативних синтагми у српскохрватском језику.

Језички материјал који се односи на наш проблем показао је да је оправдано наш савремени књижевни језик овако широко узет поделити на два периода: старији, који обухвата време од Вука Стефановића Караџића до I светског рата и млађи, који обухвата време од I светског рата до данас*. Сва испитивања акузатива у савременом језику вршићемо посебно у старијем, а посебно у млађем периоду књижевног језика. Ово ће нам омогућити да и у савременом језику, овако широко схваћеном, уочимо и прикажемо тенденције развоја извесних појава.

³ Списак ексцерпираних дела, налази се на крају рада.

* Ова је подела само условна и као такву је треба примити.

8. Посебно ћемо се задржати на појавама које показују извесну еволутивну тенденцију, као и на свим случајевима необичне и ретке употребе акузатива, колебаљивости и нестабилности појединих категорија односно могуће синонимичности с другим падежним синтагмама, а нарочито на оним случајевима за које смо компарацијом са другим словенским језицима истога система деκлинације закључили да се било у чему удаљују од општесловенске вредности акузатива или пак да општесловенску тенденцију изневеравају. Све ове примере за нас било по чему интересантне употребе акузатива пропратићемо и у савременим народним говорима, наравно само у онима који имају систем деκлинације начелно исти као и књижевни језик⁴, колико нам год то буде омогућавала дијалектолошка литература и текстови дати уз њу, а испитаћемо их и у историјском развоју српскохрватског језика. Овако компаративно и дијахронично испитивање помоћи ће нам и у одређивању и тумачењу еволутивних тенденција акузативних синтагми у српскохрватском језику уопште.

Овакав начин испитивања условљен је самим циљем овога рада — тумачењем акузативних синтагми у савременом српскохрватском језику.

⁴ О акузативу у говорима са аналитичким системом деκлинације нећемо говорити, јер он у њима (заједно са предлозима) врши функцију свих зависних падежа и има сасвим другу семантичко-синтаксичку вредност.

А. СТРУКТУРА АКУЗАТИВНИХ СИНТАГМИ

9. Управни члан акузативних синтагми без предлога може бити само глагол (или израз по значењу сличан глаголу)⁵ имперфективни или перфективни, активни или медијални⁶, свеједно, у финитном или инфинитном облику (*чӣта̄ӣти* књигу, *ӣрочӣта̄вши* књигу, *воли* девојку, *заволео* је девојку); глагол — управни члан, такође, може бити транзитиван, интранзитиван или рефлексиван, само је његова дијатеза⁷ релевантна за извесне семантичке типове ових синтагми, односно у објекатским, објекатско-просторним и објекатско-временским синтагмама управни члан може бити само транзитиван глагол⁸ (*градӣӣти* кућу, *на̄ӣса̄ӣти* *ӣн̄с̄мо*, *мрзе̄ӣти* *не̄ӣрӣја̄ӣте̄ља*; *ӣрелазӣӣти* реку, *ӣретӣрча̄ӣти* *ливаду*; *ӣрочӣживе̄ӣти* *ӣрве* године свога *де̄ӣӣњ̄с̄т̄ва*, *ӣрове̄стӣти* *угодне* часове), док је за синтагме временских, мерних, мерно-просторних и мерно-временских односа дијатеза управних глагола ирелевантна (*ӣро̄ӣрча̄ӣти* *један* километар, *ӣре̄ћи* *једну* мљу, *возӣӣти* *се* *један* километар; *чӣта̄ӣти* *један* са̄ӣ, *седе̄ӣти* *један* са̄ӣ, *забав̄ља̄ӣти* *се* *један* са̄ӣ).

10. Зависни је члан ових синтагми акузативни облик без предлога какве речи с деклинацијом — именице, заменице, придева или броја (*виде̄ӣти* *слику*, *виде̄ӣти* *њега*, *виде̄ӣти* *ӣлавог*, *виде̄ӣти* *ӣрвог*).

11. Поменули смо да се у овим синтагмама као управни чланови могу јавити и изрази који су по својем значењу слични глаголима; то су изрази са придевима *дужан*, *волији* (*дужан* сам књигу, *волији* сам срећу

⁵ Исп. т. 11.

⁶ Као медијалне транзитивне глаголе схватамо глаголе типа *воле̄ӣти* (кога или шта), *желе̄ӣти* (кога или шта) и сл.; в. о овоме у студији М. Стевановића, Глаголски род, Глас САНУ CCLI, 45—63.

⁷ Термин *дијатеза* употребљавамо у ономе значењу како га је објаснио М. Стевановић, исп. ор. с., 51.

⁸ Додуше, из старог језика нашли смо и неколико примера објекатских синтагми са рефлексивним глаголом у функцији управног члана: *Nadaj se s vremeni težu skrb neg ovu* (P. Vitezović, RJA, *nadati se*); *Ja se tvoј zakon poučih* (F. Miklosich, Vergl. Syntax, 389), али се они сви везују за једну посебну категорију акузатива, за експликативни акузатив, кога више нема у савременом језику, ни у књижевном ни у народним говорима (исп. т. 25—32).

нег новац), као и израз са прилогом *жалије* (*жали(ј)е ми је своју кућу но сивошину шуђија*), но само је први од њих обичан у књижевном језику, док су друга два дијалекатске особености.⁹

12. Посебно се морамо задржати на пет, по своме облику, необичних типова акузативних синтагми без предлога.

1. Четири су од њих необична по томе што је у њима облички акузатив једнак генитиву, иако имена појмова у објекту не означавају што живо.

а. Читам „Јежа“, „Крокодила“; Прелистава „Змаја“. Овакве се синтагме веома често чују; обличко једначење акузатива с генитивом у њима је последица посебног значења, на известан начин пренесеног, које имају речи Јеж, Крокодил, Змај и сл., које иначе означавају жива бића или лица и њихова имена.¹⁰

б. Раширена је појава, чак и код писаца који се узимају као узор доброг језика, једначење облика акузатива с генитивом релативне заменице *који* у функцији објекта и када се она односи на појмове који означавају што неживо:

Сваки Србин има по један дан у години *кога* он слави, и то се зове крсно име (Вук, Рј., под *крсно име*). — Ето, беже два мача зелена, / Ти избери *кога* теби драго (Народна песма, Маретић Т., Граматика, 150).* — Ту је и један велики крст *кога* су Турци били

⁹ Само прва два израза у овој функцији наводе готово сви наши синтаксичари и граматичари. А. Белић у својој Историји српскохрватског језика (књ. II, св. 1, Речи с деklinацијом, стр. 208) каже: „Акузатив објекта (спољашњег или унутрашњег) наводи се и уз све изразе сличне по значењу глаголима: *дужан сам, волиј (волијем)* и сл.“, из чега се закључује да има, осим ова два израза, и других у овој функцији. Дужни смо да кажемо да смо ми нашли још само овај са прилогом *жалије* (Б. Милетић, Црмнички говор, СДЗБ II, 503).

Напомињемо да је М. Решетар у језику песама Рањинина зборника нашао и један пример са акузативом уз придев *достојан*: „*da budem dostojan razgovor, vilo, tvoj*“ (М. Rešetar, Jezik pjesama Ranjinina zbornika, Rad 255, 170), али с обзиром да је и сам Решетар за њега рекао да је усамљен и необичан, и с обзиром на познати манир наших старих песника који су из жеље „*da bolje udešavaju odnosne veze i oblike prema potrebama svojega stiha ... uzimali ... kod muških imenica akuzativ mjesto kojeg drugog padeža, jer je on redovno za jedan slog kraći — naravski, samo kod riječi što znače neživu stvar*“ (ibid.) — сматрамо да овај пример не мора сведочити о општој употреби акузатива уз придев *достојан* у старом језику.

¹⁰ Исп. Т. Maretić, Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika, Zagreb 1963, 150 и М. Стевановић, Савремени српскохрватски језик, Београд 1964, 187—188.

* Напомињемо да ћемо примере из језика савремених писаца (почевши од Вука па наовамо) давати ћирилицом без обзира да ли су узети из латиничког или ћириличког текста. Овако ћемо поступити из следећих разлога: прво, зато што сматрамо да је у савременом језику слободна транскрипција једног писма у друго, посебно када је у питању белетристика, друго, зато што често избор писма више зависи од могућности издавача него од жеље аутора, и треће, зато што би цитирање примера час латиницом час ћирилицом, с обзиром на прва два разлога, непотребно оптеретило штапање.

Филолошке текстове (потврде из РЈА, из дијалектолошке литературе и сл.), међутим, наводићемо оним писмом којим су дати у тексту који цитирамо.

оборили (Дедијер Ј., Српски етнографски зборник, књ. XII, Бгд. 1909, 224). — Пошале нам један ... гвоздени топ ... *кога* је Пуљевић крадом у Варадину дао поправити (Ненадовић М., Мемоари, Бгд. 1893, 95). — Лазаревића као уметника препоручује потомству красан стил, *којега* подупире свугде правилан ... језик (Цар М., Бранково Коло 1896, 978). — Он говори ... језиком *кога* ... не познавамо (Черина В., Јанко Полић Камов, Ријека 1913, 19).

То је његов бол ... *кога* узалуд покушава да каже (Андрић, Приповетке, СКЗ, Бгд. 1924, 31). — Та софа од камена лебди у простору ... са отвореним видиком низ реку као уским амфитеатром *кога* у дубини затварају модре планине (И., На Дрини ћуприја, Сарајево 1948, 15). — То је одговор на јучерашње писмо, *ког* смо добили преко Крижеваца (Бублић Д., Свети Криж, Згб. 1923, 43).

Објашњење једначењу акузативне форме с генитивском које имамо у посебним синтаксичким ситуацијама, као што је ова и она о којој ћемо после ове говорити, треба тражити у синтаксичким моментима целе реченице. Свакако је на измену акузативне форме, која је облички једнака номинативској, субјекатској, утицала тежња за јаснијим истицањем објекатске функције релативне заменице *који*, а тиме и за разједначавањем њене форме од форме субјекта¹¹.

с. Обличко једначење акузатива с генитивом, такође често срећемо и у реченицама типа:

Знамо да смо орман пре поласка оставили затворен, па нас је зачуло кад смо га затекли *ошвореног* (Пример из говорног језика). — Кад је он пре више од 30 година отишао из земље, Београд је био балканска паланка; сад је био не мало изненађен кад га је видео овако *лејог* и *изграђеног* (И.), —

у којима придеви у овој посебној функцији односно у функцији привеска (адјункције)¹² или атрибутско-прилошке одредбе¹³ у акузативном синтаксичком односу имају генитивске облике, иако се односе на појмове који не означавају нешто живо.

У литератури смо нашли, углавном, два тумачења ове појаве: једно, по коме је дошло до једначења акузативног облика с генитивским код ових придева према облику *га*, који је једнак за ова два падежа и

¹¹ Исп. и нешто друкчије тумачење С. Марковића, О неким одступањима од нормативне граматике, Питања савременог књижевног језика, св. 5, Сарајево 1957, 86—91 и Ј. Вуковића, Још о акузативном облику *којега-који*, Питања савременог књижевног језика, св. 5, Сарајево 1957, 92—95. Такође исп. М. Мulić, Акузатив sg. m. r. односне заменице „*који*“, Језик II, br. 3 (1953—54, Zgb.) 86—88.

¹² Како је ову употребу назвао Т. Maretić, Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika, Zgb. 1963, 491.

¹³ Како је ову придевску функцију назвао М. Стевановић, Карактер одредаба самосталних речи и разлике међу њима, Јужнословенски филолог XXIII, 1958, 27.

на који се односе ови придеви¹⁴ и друго, по коме је до једначења ових облика дошло из тежње за јаснијом диференцијацијом јер би се придев у акузативном облику, који је једнак номинативу, могао односити на субјекат.¹⁵ Мада су оба објашњења могућа, ми се слажемо с другим.

d. Свакако је много необичније од претходних случајева формално једначење акузатива с генитивом именице *јуџи* у синтагмама *овај јуџи*, *други јуџи* и сл.

Ови јуџи вапор би имао доћи у петак (Владисављевић Д., Вук, Преписка IV, 1909, 522).

Слободно изабрана и суверена Конституанта је позвана да *први јуџи* од оснутка ове државе створи слободни демократски споразум између народа Југославије (Архив КПЈ 3, 411). — Њему се учини, да је данас по *први јуџи* ... осјетио праву брачну срећу (Габарић В., Стихови и проза, Згб. 1920, 135). — Но *овај јуџи* није било мора ни звезда (Крл., Књижевна република, књ. I, Згб. 1923, 13). — Када је био на Кварнеру *последњи јуџи*, онда су топови грмјели (И., 14). — Наједном ми заискало срце *први јуџи* (Мурабделић А., Вијенац 1924, 71). — Но ипак, то га сад није помиривало с њиме, још мање пак поради цијелог осталог нападаја, који му се чинио потпуно незаслужен, па чак и по *који то јуџи* — дрзак (Цес., Бјегунци, Минерва, Згб. 1933, 122). — Тек сјутра ... пођемо у цркву, која ми се и *овај јуџи* чињаше голема (Шим., Посмртне новеле, Згб., 53).

До овакве временске конструкције са атрибутом (*овај, онај, први, сваки*) у облику акузатива и именицом *јуџи* у облику генитива мора се претпоставити да је дошло или контаминацијом двеју временских конструкција, блиских а некад и синонимичних по значењу — акузативне *овај јуџи* и генитивске *овога јуџи* или аналогичном према облику именице *јуџи* у синтагмама *иџи јуџи*, *много јуџи*¹⁶ и сл.

На основу примера које смо нашли може се закључити да се ова „компромисна конструкција“ (како је назива П. Скок) јавља само у западном делу нашег књижевног језика.

2. Пасивне реченице типа *ученик се у школи учи свему доброме* све чешће се у западним крајевима српскохрватског језичког подручја срећу у облику *ученика се у школи учи свему доброме*, у коме је име појма у функцији граматичког субјекта у акузативу уместо у номинативу:

¹⁴ В. М. С. Лалевић, Једна напомена поводом акузатива, Наш језик, ст. с. IV, 1936, 53.

¹⁵ М. Пешикан, Староцрногорски средњокатунски и љешански говори, Српски дијалектолошки зборник XV, 1965, 189.

¹⁶ В. Лј. Јонке, *Nekoliko kraćih odgovora*, Jezik IV (Zgb. 1955), 30—32; P. Skok, *Ukrštanje dvehu sintaksičkih konstrukcija*, Jezik IV (Zgb. 1955), св. 4; у вези с овим исп. и о конструкцијама типа *први јануара*: М. Реџетар, *Prvi januara ili prvi januar*, Наш језик, ст. с., II, 68—69; П. Радивојевић, *Први јануара или први јануар*, И., 114—116; С. Георгијенић, *Још о „Први јануара“*, Наш језик, ст. с., III, 180—182, М. Нрасте, *Peti svibanj ili peti svibnja*, Jezik I, 4, 121.

Он је ... знао ... ићи даље ... у лабиринт, у шуму неку, гдје је све тамно и без пута и гдје се више излазак тражи, теже *га* се налази (Черина В., Јанко Полић Камов, Ријека 1913, 174). — У наше доба засадило *га* се је пуно и по осталом красу (Шулек Б., Корист и гојење шумах, Згб. 1866, 172).

Подбиљежник ... покупио је и побилежио многе народне обичаје ономањских Хрвата, напосе коледовање, те мени дао, да *их* се гдје тиска (Влашић П., Хрвати у Румуњској, Бгд. 1928, 9). — Веома се ријетко на репертоар ставља *домаћу драму* (Пример из једне телевизијске емисије студија Загреб). — *Жену* се не поштује довољно (Пример из говорног језика).

Појава се оваквих реченица тумачи контаминацијом активних и пасивних реченица — *учимо ученика у школи* и *ученик се учи у школи*¹⁷, као и унутрашњом језичком потребом за истицањем појма који је обухваћен глаголском радњом.

¹⁷ Исп. о томе: Lj. Jonke, Čita se Šenou ili čita se Šenoa, Jezik, sv. 2, 1953, 90; I., Književni jezik u teoriji i praksi, Zgb. 1964, 115—116; P. Skok, Ukrštanje dweju sintaksičkih konstrukcija, Jezik, sv. 4, 1955; Z. Vince, O nepravilnoj upotrebi objekta u akuzativu u pasivnim rečenicama, Jezik, sv. 3, 1956, 93—96.

На недопуштеност ове конструкције у књижевном језику указивано је више пута и у часопису Наш језик у облику језичких поука.

V. СЕМАНТИКА АКУЗАТИВНИХ СИНТАГМИ

13. Према врсти односа који се овим синтагмама казују оне се могу класификовати у три основна типа:

1. синтагме објекатских односа
2. синтагме двоструких објекатских односа
3. синтагме адвербних односа.¹⁸

1. СИНТАГМЕ ОБЈЕКАТСКИХ ОДНОСА

14. Значење акузатива без предлога у овим синтагмама јесте она категорија на основу чијих се семантичко-синтаксичких особина акузативне синтагме одвајају од свих осталих падежних синтагми и супротстављају њима.¹⁹ Ово је основна семантичка акузативна категорија²⁰, а све остале су секундарног значаја.

¹⁸ Овој нашој основној класификацији сличне су готово све класификације значења акузатива без предлога у словенским језицима које су дате у научној литератури, како нашој тако и страни, почевши од Ф. Миклошића, А. Попова, К. Бругмана, Б. Делбрика, код нас код Ђ. Даничића, П. Ђорђевића, Т. Маретића, до најновијих проучавалаца овога проблема.

¹⁹ О томе да ли у словенским језицима падежне форме имају своја значења и да ли се на основу њих јасно разликују и одвајају једни падежи од других у науци о језику доста је писано. Ми се слажемо са ауторима који на ово питање одговарају потврдно. Сматрамо да нема потребе да овај рад оптерећујемо коментарима о овоме проблему; упутићемо само на нека новија расправљања о овоме: В. В. Виноградов, *Русский язык*, Москва, 1947, 168—173, М. Ивић, *Систем предлошких конструкција у српскохрватском језику*, ЈФ XXII, 141—166, К. И. Ходова, *Система падежей старославјанског језика*, Москва 1963, 11—26 и Д. Сергеевна-Станишева, *Винительный падеж в восточно славянских языках*, София 1966, 3—8.

²⁰ Такође је доста расправљано у науци имају ли падежи своја основна значења, или сваки пут падежна форма има само једно значење сасвим различито од других форми истог падежа (А. А. Потемня), или су падежи носиоци не једног генералног значења већ свежња различитих (А. Marti), или пак у сваком падежу треба разликовати његово опште, специфично и независно значење (А. Vraciu, *Sur l'origine et l'évolution des fonctions syntaxiques de l'accusatif dans les langues slaves, Romanoslavica XVI*, 162). А ми се слажемо са научницима који сматрају да поједине падежне

15. Именом у акузативу у овој врсти синтагми означава се појам на који је управљена глаголска радња и који се доводи у директан контакт с њоме у процесу глаголског остваривања односно означава се *појам који се глаголским процесом непосредно и у целини ангажује као пасиван или у пасивној улози.*

16. Ове се опште објекатске синтагме могу према значењу речи у функцији управног и зависног члана односно *према врсти односа којим је објекат везан за управни глагол* поделити у три врсте:

1. *синтагме с објектима конкретних односа*, у којима управни глагол означава физичко или какво друго дејство којим се обухвата објекат (реалан предмет или какав други појам) односно под чијим се утицајем објекат мења, било мењајући свој квалитет и квантитет, било мењајући положај у простору (*зидати кућу, градити илузију, померити књигу*);

2. *синтагме с објектима аистрактних односа*, у којима се управним глаголима казује однос субјекта према објекту (реалном предмету или каквом појму); у њима се објекат не мења већ се само управним глаголом обележава у каквом је односу према субјекту (*има кућу, воли друга, жели срећу*);

3. *синтагме с објектима историјских и временских односа*, које су својом општом семантиком сличне синтагмама с објектима конкретних односа, а својим специфичним просторним и временским значењем издвајају се у посебну врсту; наиме, у њима управни глаголи означавају радње прелажења, пролажења, проживљавања, уопште савлађивања каквих предметно-просторних и временских појмова (*ићи у ланину, иронити ироник*).

1) СИНТАГМЕ С ОБЈЕКТИМА КОНКРЕТНИХ ОДНОСА

17. Ове се синтагме одликују неколиким семантичким (и граматичким) особинама: глагол у функцији управног члана (који је увек активан и транзитиван) означава одређену, конкретну акцију, било физичку било духовну, под чијим утицајем појам с именом у акузативу (који може бити именица или друга нека реч с деklinацијом, и који означава какав реалан предмет или апстрактан појам) трпи различите промене — или се објекат у синтагми ствара, или модификује, или покреће, или се пак мења његова веза и улога у односу на субјекат. Према врсти промена објекта односно према врсти конкретних односа којима је објекат везан за управну реч и прегледаћемо ове односе.

форме имају своја основна, не главна, значења (како наглашава Л. Хјелмслев). Исп. и R. Jakobson, Beitrag zur allgemeine Kasuslehre, Travaux du Cercle linguistique de Prague 6, 260.

а. Синтагме креативних односа

18. Глаголи — управни чланови ових синтагми у својој семантици носе представу о акцији, стваралачкој или рушилачкој, и представу о резултату акције.

19. С обзиром на врсту акције имамо две семантичке нијансе ових синтагми.

а) Синтагме креативних односа. Варени боб исплива на површје, па се у сриједи просу и направи јаму (Љубиша 1, 21). — Мајка му је срезала дуге *кошуље* од убелјена платна, а сестра му их извезла (Ранк. С. 1, 3). — Био узети госпоја-Сиду, кад ти тако пуца срце за њом, па би онда имао ко да ти прави *шириц-крофне* (Срем. 1, 22). — Ал кад ми тко залећице *зање* плете, заборављам да сам женска глава, а воља ми је јака (Шен. А. 1, 26).²¹

Букац је Силвестру зидао нове *куће* у планини (Бож. М. 1, 18). — Ми ћемо ... писати *допис* (Крл. 2, 14). — Изради нове, своје *шаблице* (Јал. М. 1, 12). — Ту је склепао *колибу* (Ђопић 1, 13).

Објекти ових синтагми означавају реалне предмете који су створени или се стварају вршењем глаголске радње.²²

20. Лингвистички су истога типа и синтагме у примерима:

Обила мајка родила обила *јунака* (Вук, Нар. посл.). — Трутуше и лажне матице носе *јаје* неоплођено (Ђорђевић В., Мали Пчелар, Краљево 1900, 5). — Па ми она роди *сина* (Ђор. С. 2, 2).

Жена ми је рађала сваке године *синове* као јабуке (Бож. М. 1, 16). — И црна кокош носи бела *јаја* (Нар. посл.). — И црна крава даје бело *млеко* (Нар. посл.).

21. И апстрактни појмови као објекти створени психичким процесима исте су врсте с претходним:

Не каже баба како је *сан* снила, већ како је по њу боље (Вук, Нар. посл.).²³ — Турци све *зулуме* измишљаше, па сад најпослије *наумише* да нас све посијеку и побију (Вук 1, 61). — Ту су *лаж* Швабе измислиле (Ђор. С. 2, 20).

²¹ У овом примеру акузативна синтагма има пренесено, фигуративно значење; напомињемо да ћемо примере с пренесеним значењем давати заједно са осталим, сем у случајевима у којима се фигуративно значење толико удаљило од нормалног да је постало ново, посебно.

²² Сваку семантичку категорију илустроваћемо примерима из језика писаца и старијег и новијег периода нашег савременог књижевног језика, само ћемо их давати у одвојеним пасусима одвајајући их при том зато што је за употребу извесних семантичких категорија релевантан период у коме се јављају.

²³ У овом примеру имамо акузативну синтагму са унутрашњим објектом; о овом ћемо типу синтагми говорити посебно у одељку о функцији, а овде ћемо такве примере разврставати према њиховом значењу заједно са осталим.

Он се равно упути кући Бикана Билоглавца, смишљајући путем читаву *йеиљавину* (Бож. М. 1, 26). — Али овога пута он ће да каже своје мишљење, које је свакако особито разрађено (Кал. 1, 34). — Себи је исконструирао ... врло тужан *йоглед* на свет (Крл. 2, 20). — Па је измислио и *йричу* (Петр. В. 1, 17). — Ову *иенечију* кажу да је измислио шејх Абдулах Пилави (Хумо 1, 26).

22. Напомена (*градийи кућу: градийи илузију*). Потврђујући ову прву и репрезентативну категорију акузативних синтагми ми смо у оквиру истог семантичко-синтаксичког типа посебно давали примере са синтагамама у којима појам с именом у објекту означава реалан предмет од оних у којима означава какав апстрактан појам. Ово смо чинили не зато да бисмо доказали како реалност односно апстрактност појма с именом у објекту условљава синтаксичке промене у синтагми, већ да бисмо показали да их не условљава. Апстрактне се именице, — било да су то оне које су апстрактне само по томе што означавају не реалне предмете, већ појмове који се као такви замишљају, било да су то оне чија је апстрактност у томе што се њихово значење не приписује једном одређеном предмету, већ свакоме или ма коме²⁴ синтаксички се понашају као и конкретне. У даљем тексту нећемо у оквиру исте семантичко-синтаксичке категорије одвајати синтагме с апстрактним појмовима у објекту од оних с конкретним; такође нећемо одвајати синтагме чији управни глаголи означавају физичке процесе од оних чији глаголи означавају духовне процесе. За нас је синтаксички исти однос у синтагми *градийи кућу* као и у синтагми *градийи илузију*, или пак — *йројектију моси* или *смишља йодвалу*.

23. И оно што се изговара, пева, пише, црта такође се ствара, за дату ситуацију као ново, у процесу глаголске радње:

Свирати *свајшовца** (Вук, Рј., под *свајшовац*). — Колом игра, колу *йјесму* каже (И., Срп. нар. пјесме, III, 491). — Пјевуше *йјесму* вјечите чежње (Кочић 1, 9). — Па и господин попа би рекао *добру* [реч] за покојника (Срем. 1, 15). — А не смијем му *йшо* казати (Ђор. С. 2, 9). — Морам Вам рећи и *йшо* ... да сам ... господину Андрији узајмила ... седам тисућа (Шен. А. 1, 29).

Свирали [су] *йшо* исто мађарски жидови (Крл. 2, 12) — Док јој је Ива *йшо* причала (Лал. М. 1, 25). — Сам је вршио *коишрање* фрески (Република 1957, 8/14). Приупита старац с муком изговарајући *ријечи* (Ђопић 1, 14).

24. Семантички су истога типа и примери:

Мајке немам да јој *јаде* кажем (Вук, Срп. нар. пјесме I, 225). — Пошљи мене осам ђевојака, /Уз ђевојке дванаест талаца./ *Које* тебе пишем (И., IV, 31).

Међутим, они су необични по томе што појмови с именима у акузативу не означавају представе које се стварају глаголским процесима, као што имамо у првој групи примера, нпр. *йеваийи йесму*, *свирайи сва-*

²⁴ Белић 1., 1958, 18—19.

* У овом Вуковом примеру акузатив је облички једнак генитиву.

йшовац (где акузативи *йесму* и *свайшовац* означавају акустичке представе посебне врсте створене глаголским радњама — *йевайи* односно *свирайи*), већ у њима појмови у акузативу означавају само садржаје неизречених представа (у синтагми *казайи јаде* — појам *јаде* предметни је садржај какве акустичке представе — говора, приче и сл.; у синтагми *йисайи њега* — појам *њега* предмет је, садржај је онога што је написано — књиге, писма и сл.). С обзиром на овакво значење објекте ових синтагми могли бисмо назвати *експликативним објектима*.²⁵ Они су у савременом језику веома ретки и необични; оба наша примера су из старијег периода, и то оба из народних песама, што би, можда, могло говорити о још већој старини или, с обзиром да је у питању везано ритмичко изражавање, о преношењу целе синтагме као устаљеног израза, песничког калуца из неког још старијег времена. Они су ретки и необични и у другим савременим словенским језицима²⁶, а некада их је било у свима њима. Показаћемо каква је била употреба ових, како смо их ми назвали, експликативних акузатива у историји српскохрватског језика, и покушаваћемо да објаснимо како је током времена дошло до њиховог губљења.

О синтагмама с експликативним објектима уопште у историји српскохрватског језика

25. У старом српскохрватском језику²⁷ појмом с именом у акузативу могао се означавати предметни садржај глаголске радње не само уз глаголе *казайи*, *йисайи* и сл., већ и уз све глаголе са значењем каквог процеса саопштавања, мишљења, осећања. Навешћемо примере.

говорийи

Ter će svak svoj razlog prid starcem govorit (N. Nalješković, RJA, pod *govoriti*).²⁸ — Svima nje *stvorenja* hoću govoriti (M. Ma-

²⁵ Т. П. Ломтев овакав акузатив назива „винительный падеж делиберативного объекта“ (Очерки по историческому синтаксису русского языка, Москва 1956, 258), а Д. Сергеевна-Станишева „винительный падеж выражающий изъявительные отношения“ (Д. Сергеевна-Станишева, Винительный падеж в восточно-славянских языках, София 1966, 35).

²⁶ Исп. о томе: Д. Сергеевна-Станишева, ор. с., 34—35; А. А. Потенция, Из записок по русской грамматике, Москва 1958, 295—296; Т. П. Ломтев, ор. с., 257—260.

²⁷ Под старим српскохрватским језиком подразумевамо језик у периоду од првих српскохрватских писаних споменика до Вука Стеф. Караџића. Мада је у овом периоду од готово седам векова егзистирало више књижевних језика, од којих су се неки развијали под јачим, а неки под слабијим страним утицајем, неки више везани за дијалекте територије на којој су поникли, а неки мање, неки пак с видним циљем да се постигне одређени књижевни манир итд., ми ћемо ипак све примере из овог стварно дугог и разноликог периода давати заједно, с обзиром да нам у историји језика није циљ дескрипција акузативних синтагми, већ само уочавање тенденција њиховог развоја ради тачнијег тумачења стања у савременом језику.

²⁸ Потврде за стари језик узимали смо најчешће из историјског речника ЈАЗУ. Њихове изворе нећемо целе наводити, већ ћемо давати само имена писаца из чијег

rulić, I.). — Moj *grijuh* govorim (M. Vetranić, I.). — Ne govoraše ni jednu *stvar* (M. Lekušić, I.).

казати

Prvo nesrićne, drugo srićne kaže svim *dogadaje* (P. Knežević, RJA, pod *kazati*). — Potanko kaza vas *dogadaj* (M. Zoričić, I.). — Koje sveto pismo imenuje i kratko njihova *junaštva* kaže (A. Kačić, I.). — Koji ne more da kaže svoji *griha* (M. Dobretić, I.).²⁹

приповедаати

Čuo si, može biti, pripovijedat *ime* moje (I. Gundulić, RJA, pod *pripovijedati*). — Pripovijedajući *kršćenje* pokorno na odpušćenje *grihov* (Bernandin, I.). — Posla njih pripovijedati *kraljevstvo* Božije (N. Ranjina, I.). — Pođite po svemu svijetu, pripovijedajte *vandelje* svakomu stvorenju (A. Gučetić, I.). — Otvorivši Filip usta svoja ... pripovida njemu *Isusa* (J. Banovac, I.). — Otidoše po sfe strane sfito slaveći i pripovijajući *ime* tvoje (M. Jerković, I.). — Nijesi ti slobodno tvoje *grijehe* glasio i pripovijedao (A. Kalić, I.).

рећи

Nenadnu *radost* popom rekoše (M. Marulić, RJA, pod *reći*). — Smjerno te molim ja, reci joj još *jade* i gorku *nevolju* (M. Nalješković, I.). — Ja trčeći navijestiti ovu sriću i čestite *glase* reći kraljeviću (Dž. Palmotić, I.).

писати

Ustani ... se i piši *usrok* moga truda (J. Kanavelić, RJA, pod *pisati*). — Da tko višnjeg gospodina *mudrost* piše sto godina (V. Došen, I.). — *Ovozi* ja pišu bratu Nikole (1300 g., Mon. serb., I.). — Kraljevim svijem sam piso ... ovu moju *želju* i *misu* (Dž. Palmotić, I.).

чути

Veli pop Eliakim dojde u Betuliju viditi ju čuvši *smionost*, dila *hrabrost* i čudnovatu *svetinju* nje života (M. Marulić, RJA, pod *čuti*). — Stanite, zvijeri, moju *tugu* i *nevolju* da čujete (M. Vetranić, I.). — Kada vi čujete *rati* i *smeće*, nemojte se pripasti (M. Orbin, I.). — Čujući ugodni *plod* onoga spasenja truda (P. Radovčić, I.). — Što Ka-

су језика или дела из којих су узета, јер нам је то довољно за хронолошку и територијалну оријентацију. Примере ћемо наводити латиницом, онако како су у РЈА и дати, једино гласове њ, њ и м нећемо, из техничких разлога, обележавати знацима *џ*, *њ* и *џ*, већ одговарајућим словима данашње латинице *lj*, *nj* и *dž*.

²⁹ Генитив је у овом примеру употребљен наместо акузатива, вероватно, због партизивног значења.

zimir kralj će riti, kada čuje tu *srmatu* (Dž. Palmotić, I.). — Sada jesmo u trudah čuvši *smrt* koga prijatelja (P. Posilović, I.).

мислити

Kada ... misli Božje *milosrde* i *dobrotu* (Naručnik, RJA, pod *misлити*). — Koji pribiva vazda u pravdi, pametju vazda misli *zapovijedi* Božje (N. Ranjina, I.). — Človik viran pita Isukrsta propetoga misleći *muke* njegove (M. Marulić, I.). — Nevoljna svist moja ... od strana usporeda misleći strašni *sud* (P. Hektorović, I.). — Neka *smrt* misleći ostavim zleđi me (N. Dimitrović, I.). — Da stojim smamljen vas, da stojim savezan, kad mislim tvoj *obraz* i tvoju *ljubezan* (N. Nalješković, I.). — Vazda sam u mucu *celove* misleći, ke prijah na ruci na tvojoj ležeći (I.). — Misleći *ispraznosti* i tašte *stvari* grijeh je venijal (A. Komulović, I.). — Misli vječnu *smrt* usilnu, vječne *tuge* i *trude* (A. Vitaljić, I.). — Jednom poče misliti svoj opaki *život* i *mnogstvo* svoji griha (J. Filipović, I.).

пომислјати

Pomišljajuće ... velike *trude* koje je imao i trpjo ... obećivamo (XV v., Mon. serb., RJA, pod *pomišljati*). — Adam ... na raj pogledajući gorko plakaše (i) *dobrotu* rajsku pomišljajući (Starine, I.).

сазнати

Sve zvijeri zemaljske *njega* (t.j. Isusa) će saznati (M. Držić, RJA, pod *сазнати*).

плакати

Kad mrtvacu *plaču* ... tamo poteci i sam proplači (XV v., RJA, pod *плакати*). — Puk *ju* sedam dana plaka (M. Marulić, I.). — Ti plačeš *njih* mrtve (F. Lukarević, I.). — Tuj ga će ona vil mrtva nać ... ter *ga* će plakat (M. Nalješković, I.). — Čuvajte, da *mene* ne plaćete kako mrtvu (F. Vrančić, I.). — Dobro je plakati *mrtve* (M. Radnić, I.). — Plaču *ga* naši i vani i doma (P. Vitezović, I.). — Poče draga plakat *sina* (P. Vuletić, I.).

пожалити

Požali *nedragostь* našu i nam nedvorno *urinjenьje* (XV v., Spom. srp., RJA, pod *пожалити*). — Tere joj zahvali ... i *trud* nje požali (Š. Menčetić, I.). — Molim još sve ptice i zvijeri ostale, da moje *tužice* s jadovi požale (M. Vetranić, I.). — Da mi ćeš *tuge* më požaliti i *trude* (M. Nalješković, I.). — Kralj ugarski požali *smrt* slavnoga kralja Zvonimira (Ljet. popa Dukljanina, I.). — Požali joj zlu *nezgodu* (I. Gundulić, I.). — Dobrota ... sama požaliti može naše *nevolje* (A. Tomiković, I.).

26. Из синхроничне перспективе наведени примери припадали би различитим семантичким категоријама, но ми ћемо ипак о њима на једном месту говорити с обзиром да им је свима заједнички некадашњи исти тип експликативног објекта. У категорију креативних односа долазили би само они са глаголима: *говориџи*, *казайџи*, *џриџиведаџи*, *реџи*, *џисаџи* у функцији управног члана; они са глаголима *мислиџи*, *џомиџи*, *чуџи*, *сазнаџи* долазили би у категорију опажајно-садржајних односа; а они са глаголима *џлакаџи*, *џожалиџи* везивали би се за категорију емотивних односа.

27. Остатака некадашњег експликативног објекта, додуше веома ретких, има у свим овим категоријама у савременом језику, било књижевном било у народним говорима:

Да какву то *војску* мисли цар (Вук, РЈА, под *мислиџи*). — Мисли ага свакојаке *мисли* (Мажуранић И., Смрт Смаил-аге Ченгића, изд. Луча, Бгд. 1935, 54). — Увијек мрк, натмурен далек и сам. Као да тешке *бриге* брине (Петровић П. Пеција, Приче, Згб. 1931, 67). — Он брине *бригу* што се у Банату „румунштина“ ... раширила (Скерлић Ј., Писци и књиге, VI, Бгд. 1913, 63). — Мислио је о своме оцу, мислио своје горке *мисли* (Симић Ж., Чарлс Дикенс, Николас Никлби, II, Бгд. 1951, 233).

Да чујем ваше *здравље* (Вук, Нар. посл.). — Кад чу Марко пријеку *смриџи* свога брата, дотрчи дома (Љубиша, РЈА, под *чуџи*).

Nek te konjic tuži, kad me draga ne će; svoje tuže z vsega grla jauču; (divojke su) mene junaka najno narikale; vsi junaki oca ino dicitu jauču; (примери из чакавских говора); најме конјиџ јавџе, да те љуба не џе (пример из кајкавских говора, L. Zima, Njekoje većinom sintaktične razlike, 226/227). — У Кастелима пријатељи онога који умре, најме нарикачу и пошаљу му куџи, те *га* тужи (Вук, Рј., под *џужџиџи*, са значењем „плакати иза гласа (особито за мрцем) и нарицати“). — Кукат, лелекат, тужит *некога*, у значењу „нарицати за неким“ (у црногорским говорима, М. Пешикан).

Са синхроничног становишта ови су примери необични, мада они са глаголима *џужџиџи*, *кукаџи* и сл. нешто мање од других.

28. И ево у чему је необичност и ових примера и оних из старога језика: у савременом језику уз глаголе који означавају какав процес говорења појмом с именом у акузативу изриче се оно што се изговара односно ствара као ново за дату ситуацију, и то што се изговара или ствара именује се увек као акустичка представа или сличан појам (*казайџи џраву реч*, *џричаџи леџе џриче* и сл.), док се у старом језику, као што видимо, објектом могао означавати и само садржај онога што се изговара (*казайџи среџне догаџаје*, *реџи невољу* и сл.); уз глагол *џисаџи* у савременом се језику означава оно што се писањем ствара (*џисаџи џисмо*, *књигу*), а не садржај о коме се пише (као *џисаџи узрок*); уз глагол *чуџи* објектом се означава акустичка представа или акустички извор (*чуџи звоно*, *чуџи звоњаву*), а не само предметни садржај онога што се

аперцепира (*чуџи храброст његову*, или као у Љубишином примеру: *чуџи смрт свога брата*); уз глагол *сазнаџи* у савременом језику објектом се могу означити само општи појмови, као *истина*, *правда* и сл., који се конципирају, а не предмети, лица о којима се концепција ствара (као *сазнаџи Исуса*); а уз глаголе *мислиџи* и *бригуџи* може се употребити само унутрашњи објекат — *мислиџи мисли*, *бригуџи бригу*, и ове се синтагме осећају као устаљени, услед честог понављања задржани необични обрти (употреба експликативног објекта, какву имамо у Вуковом примеру — *какву њо војску мисли цар*) — и у свима из старог језика сасвим је необична, и усамљена у савременом језику).

Уз глагол *џожалиџи*, *жалиџи* у савременом језику обично се објектом означава лице на које се односе осећања (*жалиџи некога*), а много ређе догађаји (*жалиџи несрећан случај*, што је, такође, устаљена фраза); догађај на који се ова осећања односе схвата се као њихов узрок, те се и исказује у једној од форми узрочних падежних конструкција³⁰ (*џожалиџи због несрећног догађаја* и сл.).

За употребу акузатива уз глаголе: *џлакаџи*, *кукаџи* и сл. могућа су два тумачења: прво, можда је овде у питању само посебно значење ових глагола — *џлакаџи некога*, *нарицаџи за неким*, до кога је могло доћи или депрефиксацијом или семантичким развојем простога глагола, и друго, можда је и овде акузатив употребљен за означавање предметне представе на коју се односе радње глагола *џлакаџи*, *кукаџи* и сл. односно представе која изазива ту радњу. За примере из савремених дијалеката вероватније је прво објашњење, док је за оне из старог језика вероватније друго.

29. Свим овим синтагмама заједничко је то што се у њима именом у акузативу означавају предметни садржаји управних глагола (код синтагми са глаголима *говориџи*, *рећи*, *џришоведаџи* и сл.) или предметни садржаји на које се они односе (код глагола *чуџи*, *сазнаџи*, *џожалиџи*, *џлакаџи* и сл.), а не представе које се глаголским процесом стварају, аперцепирају или конципирају.

У савременом српскохрватском језику предметни садржаји ових глагола означавају се само предлошко-падежним везама: код глагола *говориџи*, *рећи* и сл. најчешће везом *о* + *локаџив*, ређе *за* + *акузатив* или којом другом, што свакако зависи од значења сваке синтагме посебно; код глагола *џлакаџи*, *кукаџи* и др. са значењем *нарицаџи* — обично предлошко-падежном везом *за* + *инструментал*; а код глагола *џожалиџи*, *жалиџи* — генитивом с предлогом *због*, или којом другом предлошко-падежном узрочном конструкцијом. У старом језику, пак, предметни садржаји ових глагола могли су се означавати или експликативним акузативом или овим, и којим другим предлошко-падежним конструкцијама. Нпр.:

Nije nijedna stvar do ove, o kojoj nam je toliko trijeba govoriti (B. Zuzeri, RJA, pod *govoriti*). — *O drugome da govore, dok ga rane*

³⁰ Исп. Д. Гортан-Премк, Падежне и предлошко-падежне узрочне конструкције код Вука, ЈФ XXVI/1-2, 437—457.

i obore (V. Došen, I.). — Dosle smo govorili *od ovoga* slova „c“ (R. Đamonjić, I.). — Dođe k mně poklisijar̃ i govori mi *za rabote i za trgovce i za slobodu i za povelje* gospodina mi brata Đurđa (XIV v., Mon. serb., I.). — Kad *od* bojnih kazat *zgoda* poklisar se caru uputi (I. Gundulić, RJA, pod *kazati*). — *Od blaga* neću riti ... ni *od zdravlja* (A. Čubranović, RJA, pod *reći*). — *O duši* samoj rekosmy (I.). — Suzice ronim pomišljaje često *na to* (M. Vetranić, RJA, pod *pomišljati*). — *Za nesrećnim* plaćem mojim *čackom* (D. Zlatarić, RJA, pod *plakati*). — Vitezi plaću *za njim* (Đ. Baraković, I.).

30. Напоредност употребе предлошко-падежних конструкција и акузатива без предлога за означавање глаголског предметног садржаја још у раном периоду историје српскохрватског језика знак је да се категорија експликативног акузатива морала почети нарушавати још у доисторијском времену, вероватно још у прасловенској језичкој епоси.

31. Према примерима:

Ovo bi li ti od ovako velikoga grišnika povirovati mogao (A. Kanižlić, RJA, pod *povjerovati*). — *To* apostoli ... povirovaše (B. Leaković, I.). — Vjerovati *gonetanja* od ptica ili živina (S. Pavešić, Jezik Stj. Matijeвића, 93). — Nadaj se s vremeni težu *skrb* neg ovu (P. Vitezović, RJA, pod *nadati se*). — *Ovo* se dakle od tebe nadah (A. Kalić, I.). — Molim se *jednu stvar* tvojojzi radosti (Š. Menčetić, RJA, pod *moliti*). — Bog im dava, *što* se mole (Đ. Palmotić, I.). Ja se tvoj *zakon* poučih (F. Miklosich, Vergl. Syntax, 389) —

изгледа да је означавање глаголског предметног садржаја толико изразито било везано за акузативну форму да се она могла јавити, додуше веома ретко, и уз интранзитивне и рефлексивне глаголе.³¹

32. Да сведемо оно што је основно о експликативном акузативу. Употреба експликативног акузатива прасловенска је особина³²; ње је, изгледа, било у свим словенским језицима³³ и у свима њима она се постепено

³¹ За употребу акузатива уз глагол *nađajiti se* С. Павешић каже: „Takva je rekcija posljedica talijanskoga, sperare qualche cosa“. Иако то није немогуће, ипак мислимо да се ту ради о општесловенској особини — исп. *modliti se Otčenaš* у чешком (F. Travníček, Mluvnické spisovné čestiny II, Praha 1951, 1225).

³² Што претпостављамо према употреби у најстаријим српскохрватским споменицима, као и према употреби у другим старим словенским језицима, нпр. у руском. Према општој семантици индоевропског акузатива (исп. K. Brugmann, *Abriégé de grammaire comparée des langues indo-européennes*, Paris 1905, 466) изгледа да је овакав акузатив наслеђен још из праиндоевропског.

³³ Исп. Т. П. Ломтев, *Очерки по историческому синтаксису русского языка*, Москва 1956, 251—254; Д. Сергеевна-Станишева, *Винительный падеж в восточно-славянских языках*, София 1966, 34—42; такође исп. и В. А. Иванова, *Падежные конструкции без предлогов, выражавшие причинное значение в древнерусском языке*, у зборнику: *Вопросы истории русского языка*, Москва 1959, 282.

пено губила, свакако, као последица експанзије предлошко-падежних веза у словенским језицима уопште.³⁴

33. б) *Синтагме деструктивних односа*. Оне су семантички истога типа као и синтагме креативних односа, само су друкчије по резултату акције којом је објекат захваћен; док се у креативним објекат вршењем глаголске радње ствара, у овима се уништава, руши, односно у њима објекат нестаје у процесу глаголске радње:

Сад већ Срби, попаливши *ханове* и турске *чардаке* по селима ... пођу на вароши (Вук 1, 66). — Ставићу покриту лопижу на хлад, да се варице следе и да до капи *воду* испију кад се слегну и смрзну (Љубиша 1, 21). — Истина, потсмевају им се Темишварци да су им варошке краве појеле *шрошоар* (Срем. 1, 9). — Једном разбице кмету мому на Крапини *млн*, другому однијеше у Јаковљу све жито (Шен. А. 1, 25).

Ноћу је рушила *оно* што је дању саграђено (Андрић 2, 10) — Он је дошао на мисао да би се ослободио од те nelaгодности када би збрисао ону *скелу* на далекој Дрини (И., 23). — Оживјеле груде леда прогргоћу стотињак метара док *их* не прогутају жедне стене (Бож. М. 1, 7). Кад виђе оног испосника како улази у огањ да би убио у себи сваку *јожуду* — она се дубоко покаја и оде у један манастир (Лал. М. 1, 16). — Крупнију си *шраву* пасео (Петр. В, 1, 23). — А у њој самој као да је помрачало све и осјетила је нагло, како јој једна успомена под образима испија *крв* као пијавица (Цес. 1, 9).

34. О синтагми — *испија крв* — у овој реченици, као и о сличним — *јојесии колач*, *јојиии вино*, *јрогушайи шлулу* — могло би се дискутовати да ли припадају овој семантичкој категорији. Међутим, наше је мишљење да би се свако расправљање о томе заснивало на физичком, хемијском, биолошком или каквом другом становишту, само не на лингвистичком. Нпр. у синтагми *јојесии колач* могло би се наћи бар три различита значења везе објекта с управном речју: а. колач је променио место, није више у тањиру; б. колач није више цео, иситњен је; с. колач није више истог квалитета, он, чим је поједен, почиње да трпи извесне хемијске промене. Али наше је мишљење да је с лингвистичке тачке посматрања једино битно то да је колач нестао под утицајем глаголске радње; зато смо и све синтагме сличне овима уврстили у ову семантичку категорију.

³⁴ Интересантно је поменути мишљење А. Д. Григорјеве да се експликативни акузатив још у почетку историјског периода руског језика осећао као архаизам (А.Д. Григорјева, К отношениям предложности и беспредложности локатива в древнерусском языке, Доклады и сообщения Института русского языка I, 1948, 144). С овим се Д. Сергеевна-Станишева не слаже, и свакако с разлогом, и сматра да је „совместное существование в языке ВП б/пр. и предложных конструкций было столь длительным и хронологическая граница смены падежей в этом случае является расплывчатой“ (ор. с., 39).

35. Напомена (о *интерсинагматским семантиолошким односима*). Везивање, обједињавање речи у синтагми, било одредбеног, било допунског типа, врши се у зависности од синтаксичких закона и од опште семантике речи које улазе у састав синтагме. У свим наведеним примерима, изузев примера са синтагмом *вршићи койирање*, имамо уобичајен, да кажемо нормалан синтаксички однос међу члановима. Две су основне карактеристике овога односа: прво, у њему саставни чланови задржавају своја посебна значења и остају семантички у својој категорији и, друго, семантичке измене врше се само у правцу ближе детерминације, конкретизације управног члана (у синтагми *зидати кућу* управни глагол *зидати* измено је своје значење само у толико што му је везивањем за зависни члан *кућу* откривена једна од латентних семантичких компонената)⁸⁵.

36. Међутим, у извесним синтагмама јављају се и нешто друкчији односи. Тако се синтагма *вршићи койирање* по општости семантике својих саставних делова разликује од синтагми из других наведених примера. У синтагмама *срезати кошуљу*, *илести зањке*, *зидати кућу*, *родити сина*, *ћевати ћесму* управни чланови означавају вршење одређене радње, а зависни — одређене појмове, предмете. У синтагми *вршићи койирање* управни глагол значи „обављање било које радње“, а зависни — *койирање* означава и „вршење радње коју глагол *койираћи* значи“ и „оно што се у резултату тога вршења добија“ — *койију*. Овакав општи карактер семантике чланова синтагме условљава и унеколико посебне семантичко-синтаксичке односе у њој: тек у синтагматском споју управни глагол, у нашем случају *вршићи*, добија конкретизацију, спецификацију свога значења апсорбујући семантичку компоненту глаголског типа из општег значења глаголске именице односно *вршићи* значи: вршити радњу казану глаголском именицом *койирање*, а глаголска именица почиње развијати своју семантику у правцу означавања представе појма добијеног у резултату процеса глагола који је у основи глаголске именице. На тај начин у овој синтагми имамо поред акузативног синтаксичког односа и унутрашњи семантички однос посебне врсте. Овакав се, или сличан унутарсинтагматски однос јавља у свим синтагмама са глаголима непотпуног значења (како се ови глаголи уобичајено називају у граматикама) односно са глаголима чија је семантика веома општа у функцији управног члана и глаголским именицама, или било којим другим, у функцији зависног члана:

Али прије него ли започнемо тај озбиљан *рад*, имамо се заклети да не ћемо издати (Ковачић А., Сабране приповијести, Згб. 1910, 33). — Пошљимо дужду заточеника, нека најприје прекине *уговор* и *ћредају* (Љубиша 1, 14). — Може нам бити да прекинемо *ћогодбу* (И., 14). — Па почеше оне обичне *ћриче* о вампирима и вештицама, које се у то време најрадије причају (Ранк. С. 1, 13). — Опет настави *разговор* сам са собом (Ћор. С. 2, 2). — Он је започео *раћ* (Шен. А. 1, 32).

Знали су да је *градњу* ометала вила бродарица (Андрић 2, 10). — Старина Новак, кад је ... морао да се повуче и напусти *хајдуковање* по Романији, овако је учио Дијете Грујицу (И., 16). — Није знао како да се „оправда“ ако сам и својом кривњом зачне било какав *ћрекид*, *хлађење* и *заворав* (Бож. М. 1, 13). — Колико је пута Силвестар отпочињао старо „*навлачење*“, за које је знао како ће се свршити (И.). — Он осјећа да га и син гледа, па гдје би сад започињао *инаћ* с братом (И., 14). — Ћутио је у себи ... *клијање* нових младика

⁸⁵ Исп. Белић 2, 54.

(И., 26). — Почели су ту *сйвар* ратовања овако идиллично (Крл. 2, 11). — Перковац ... завршује своју *биљешку* (Нехајев М., Раковица, Згб. 1932, 11.) — Па би онда почео званични *јосао* (Петр. В. 1, 10). — Ех, ех, нека — и он настави *разговор* (Хумо 1, 16). — Ђутке је довршила *вечеру*, заправо *ју* је и прије конца прекинула (Цес. 1, 13). — Па с газдарицом наставио живахан *разговор* (И., 25). — Још прошле године започео је *кућу*, а никако да је доврши (Пример из говорног језика).

37. Унутрашњи семантички односи међу члановима синтагми које смо навели нису сви једнаки; међутим, заједничко им је једно: извесно трансформисање значења њихових саставних делова, које се, углавном, врши и у једном и у другом њиховом члану. Измена значења управног члана по правилу иде у правцу сужавања општости и осмишљавања непотпуности (као у анализираном примеру *вршиши коширање*). Измена, пак, значења именице у функцији зависног члана врши се у правцу изневеривања, удаљавања од опште категоријске семантике, на пример: у синтагми *вршиши коширање* глаголска именица *коширање* добија значење праве именице и тиме губи типичну двојну семантику своје категорије, док у синтагми *јочешти кућу*, која у ствари значи „почети задати кућу“ односно „почети зидање куће“ именица *кућа*, која је права, немотивисана, типична за своју категорију³⁶ изневерива своје типично именичко значење развијајући у својој семантици и извесну глаголску компоненту; у синтагмама, пак, *ћуши клијање* и *јочеше ѝриче* глаголска именица *клијање* и права именица *ѝрича* готово потпуно напуштају своју именичку семантику и почињу означавати глаголске радње односно оне почињу замењивати својим значењем читаве зависне реченице — *ћуши да клија* и *јочеше да ѝричају*.³⁷

38. Даље развијање овог посебног интерсинтагматског односа доводи до потпуног или делимичног губљења слободних синтаксичких веза и до стварања лексикализованих конструкција односно до конструкција које су по форми синтаксичке, а по семантици лексемске³⁸:

Подигну на њега *буну* (Вук 1, 51). — Потом дахије узму ферман к себи, па кад изађу од паше, они наново *учине вијећу*, и стану га сами читати и толковати (И.). — Пренесе поглед преко својих слушалаца, да би се уверио: *деле ли* они његово *мишљење* (Ранк. С. 1, Бгд. 1897, 183)³⁹. — Владика [је] *јравио* канониичну *визитацију* (Срем. 1, 18). — Он *дигне* толику *ларму* да сва живина из авлије побегне (И., 27). — Са женом *дијели мејдан* (Шен. А. 1, 27). — *Задајем* Вам тврду *вјеру*, да за Вас никакво зло изићи неће (И, 38).

Дају [му] ... *ојомену* на пут (Андрић 2, 21). — Тешко је и тврдо *ваљао* *ријечи* (Бож. М. 1, 14). — Желе да што пријема и што успешније *склоје јогодбу* (И., 17). — Та сурова умјешност *јоказивала* [је] *извјесну бригу* (И., 21). — Одлучио се да ... *јокуша срећу* (Крл. 2, 16). — Ја уосталом *вршим* своју *дужност* у оквиру који ми је поставио закон (Ћос. Б. 1, 29). — Забрањујем вам да ви мени *јосстављате ѝпийања* (И., 30). — Нека жена ... *издижући глас* ...

³⁶ О значењу именичких речи, в.: Белић 1, 20—28, Белић 2, 135—140.

³⁷ О значењу речи уопште исп. К. А. Левковская, Теория слова, Москва 1962, посебно исп. стр. 118—127.

³⁸ О лексикализацији и идиоматици исп. А. А. Реформатский, Введение в языкознание, Москва 1960, 95—101.

³⁹ Објашњење настанка овога израза, као и других в. код Ж. Станојчића, *Делити мишљење* и слични изрази, Наш језик X (Бгд. 1960), 156—164.

узвикну (И., 48). — Господа су још упорно држала власи у рукама и стегом циједила послушност маса (Жумо 1, 7). — Мене воде на Карпате / да *ошгнем* тамо *йайке* (И., 11). — Тај исти Ибра касније му је отимао дјевојке испред носа и увијек *йјерао шегу* с њим (И.). — Неко *йовде разговор* о томе како су Ариф-агу били изабрали у народно вијеће (И., 16). — Само је још *бацила йоглед* тамо нешто даље (Цес. 1, 8). — Кад је већ пао мрак ... морала је доиста *найейи* сву *йажњу* да се снађе (И., 9). — Стали су [око тога] *дизийи* силну *йрашшу* (Шим. 1, 60).

39. У синтагмама које смо навели степен лексикализације⁴⁰ различит је; у једнима од њих, као нпр. у синтагмама *йодићи буну*, *задийи веру*, чланови задржавају своја основна значења; у другима чланови добијају нова значења везана само за те конструкције, нпр. у синтагми *делийи мегдан* управни члан *делийи* ово значење има само у конструкцији с речју *мегдан*, која је на изванредан начин и указатељ тога значења; у трећима, пак, синтагматско значење развило се до лексемског — *склобийи йогобду* = *йогодийи се* — чиме оне престају бити предмет интересовања синтаксе и улазе у област лексикологије⁴¹.

в. Синтагме модификативно-трансформативних односа

40. У овим се синтагмама вршењем глаголске радње објекат мења, или квалитетом, или квантитетом, или и једним и другим. Појам обележен објектом може бити ствар, живо биће или какав апстрактан појам. Врста појма који обележава објекат није оно што смо узели за основу семантичког нијансирања ове врсте синтагми — *чисти ваздух исйуњава собу* и *љубав ми йуни душу* семантичко-синтаксички су исте синтагме. Као основ за разврставање модификативних односа узели смо врсту модификације односно врсту промене објекта.

Дужни смо да објаснимо нека *йайања* (Авакумовић Ј., Стицај злочина, Бгд. 1883, 18). — Рука *руку* пере, а *образ* обадвије (Вук, Нар. посл.). — Буко соли и суши *рибу* (Љубиша 1, 25). — Црква је у оно време, имала не малу дужност да утољава властеоски *бес* (Новаковић С., Калуђер и хајдук, Бгд. 1863, 97). — Он му из благодарности оправно *сахайи* (Срем. 1, 26). — Дању газе по води комшијска дечурлија и квасе *йуруве* (И., 10). — Волео је да дискутује, да мења с другим мисли, да расправља *йайања*

⁴⁰ О различитим степенима лексикализације синтагми уопште в. чланак В. В. Виноградова, Об основних типах фразеологических единиц в русском языке, у зборнику „А. А. Шахматов“, 1947, 339. и даље.

⁴¹ Ми смо овај проблем само узгред напоменули јер он није специјално везан за нашу тему и нисмо га посебно проучавали; с обзиром на важност склапања интерсинтагматских веза за наше испитивање упутићемо на нека новија њихова проучавања: Д. Н. Шмелев, Очерки по семасиологии русского языка, Москва 1964, посебно од стр. 185. до 212. и Исследования по грамматике и лексикологии, Киев 1966, нарочито на чланак А. И. Молоткова, Фразеологизм в его соотношении со словом и словосочетанием, 96—104.

из Социологије (И., „Лимунација“ на селу, Бгд. 1896, 87).⁴² — Рече опет понизивши глас (Ђор. С. 2, 12). — Године ... му обижелише косу (И., 16). — Омазао сам му дуге хрватске бркове медом својих ријечи (Шен. А. 1, 37). — *Ведрину* више мјесеци никакав облак не помути (Шулек Б., Корист и гојење шумах, Згб. 1866, 60).

То поквари *игру* и изазива разочарење (Андрић 2, 11). — Онда ... разгори *жеравицу* и палцем прислони на лулу (Бож. М. 1, 12). — Баш у том занату умијеће стварања живота тако гргољи на устима женске чељади, да *језике* изоштре као ножеве на тоциљу (И., 24). — Драге је воље чистио *цијеле* подчасницима (Крл. 2, 15). — Он уобрази да се Крвава Звијезда примакла Земљи и помутила *јамај* људима (Лал. М. 1, 11). — Слаби сликови, и други начини којима се песници служе да олакшају *грађење* стихова такође су доказ слабијег надахнућа (Поповић Б., Огледи из књижевности, II, Бгд. 1914, 179). — Заустави дах осјећајући како му читаво остудењело *ишјело* влажи зној (Ђопић Б., Пролом, Бгд. 1952, 183). — Отвара *књигу*, колико да се потсети (Ђос. Б. 1, 32). — Лектира ... може да ... заголица *фанџазију* и обогати *душу* (Цар М., Есеји, Бгд. 1936, 118). — Кратки плусци кише расхладили *земљу* (Шим. 1, 61).

У примерима које смо навели појам с именом у објекту под утицајем глаголског процеса видно мења свој квалитет, модификује се, трансформише.

41. Такође квалитативну промену, само посебне врсте, имамо и у примерима:

Што *ме* нијеси пробудио (Кочић 1, 5). — Обје старије ћерке ... нијесу *га* [оца] хтјеле видати (Нар. прип., Босанска вила 1844, 290).

И нема примера да је икад икоме успело да *кога* разувери или да је ко променио своје мишљење (Андрић 2, 12). — Све се покорило и одазвало на кулук, само је устао тај Радисав, подбунио *народ* и поручио везиру да се окане тога посла (И., 13). — Потукли се с вршњацима из Старчева и, ако се не нађе паметан човек да их развади, повадиће очи једни другима (Лал. М. 1, 9). — Радимо за човечанство кад ... своје *личности* несметано дограђујемо и усавршавамо (Петр. В., Кроз борбу и страдања, зборник приповедака, Бгд. 1947, 272).—Овај одговор смири *момка* (Ђопић 1, 17)—

у којима се промена односи на психичко стање, или уопште стање објекта.

⁴² Овај пример захтева посебан коментар; у њему имамо модификативно-трансформативни однос само под условом да глагол *расирављати* значи: *ирейресати*, *расчлањавати* или сл. Исто је и са примером: Он је тај *проблем* дискутовао на састанку (пример из говорног језика). Етимолошко значење ових глагола је, најопштије речено, „модификовати на одређен начин“, и уз њега је употреба акузатива нормална. Али када се ови глаголи употребе у значењу: *учесћивати* у *расирави*, у *дискусији*, *изнесећи своје мишљење* онда име појма на који се односе ове *рјече* стоји у локативу с предлогом *о* (*расирављати о ишјањима*, *дискушоваћи о проблему* и сл.).

42. Семантички су исте и синтагме у којима се глаголска радња врши с циљем да изазове промену објекта, али промена објекта није, или бар не мора бити, видна:

Руци шуму ... *коју* су ове старе руке гајиле (Кочић 1, 18). — Све су остављали [Римљани] својим робовима Грцима. Они су им и суваче окретали и *децу* васпитавали (Ненадовић Љ., Целокупна дела, св. 11, 84). — И њу [Меланију] *ћу* научити (Срем. 1, 23). — Тиме *искрани шроје* дјеце (Тор. С. 2, 16).

Старина Новак ... је ... овако учио *Дијете Грујицу*, кад је требало да га замени (Андрић 2, 16). — За њега *ће* наћи храну, хранит *ће га* хљебом (Цес. 1, 12). — Муж јој је давно умр'о, те с оно винограда гајила *два сина* (Шим. 1, 65).

43. Извесне врсте квалитативну промену објекта имамо и у синтагмама у којима се вршењем глаголске радње објекат испуњава нечим односно празни од нечег (појам којим се испуњава објекат исказује се или у облику инструментала — пуним *боцу уљем* или у облику субјекта — *ваздух пуни собу*):

Ја превези зимус нешто трговине у Млетке и напуни *брод*, као око, уљем, вином, лојем и чарапама (Љубиша 1, 9). — Таки *ће* посјести град, напунити *лумбарде*, затворити врата (Шен. А. 1, 38).

[Они] су *је* [кошару] ... исипали на рпе у Стрмендушину прегригт (Бож. М. 1, 11). — Већ је више од пет мјесеци како се утеже ... како слабо ложи ватру на камину и како шушењем надими *кућу* да је не би свјетло издало (И., 20). — Треба да *ишталу* испразни (Крл. 2, 8). — Он *њима* напуни *иџ* (Тос. Б. 1, 44). — А та је шумица била пуна сиромашних кућица ... Гдје једна, гдје више њих, пушиле су се ... пунећи сву *шумицу* оштрим али угодним мирисом влажна дима (Шим. 1, 62).

44. Квантитативну промену објекта која настаје дејством глаголског процеса имамо у примерима:

Ократили му *рукаве* (Вук, Нар. посл.). — Умаљујући *ефу* и повећавајући *сикал* и варајући лажнијем мјерама (Ђ. Даничић, Стари завјет, Књига пророка Амоса 8, 5).

Ако он у свом послу направи сам какве штете ... ту га мало нагрде, што није пазио, али му не могу смањити *илаћу* (Зборник за народни живот и обичаје Јужних Славена, IV, 79). — Бјеше кора облачна окрунила планинске *врхове* (Бож. М. 1, 20). — Кад се већ машио у џеп да плати ... нешто [га је] „штречноло испод ливе лопатице“, те је самовољно продужио *рок* (И., 26). — Жеља да што прије дође онамо ... стеже му мишице, живце, пали крв, скупља снагу, дуљи *корак* (Цар В. Е., Старци, Згб. 1917, 24). — Како јој тешка туга ... шири *срце* (Ђопић 1, 16). — Повећавајући му *наду* на спас (И., 24).

с. Синтагме с односима њосијог обухваћања и ангажовања
без модификација

45. И у овој је врсти акузативних синтагми глаголска радња, управљена на објекат, она га обухвата и врши се ангажујући и њега, али се у томе процесу објекат не мења — односно модификација објекта није значењски елемент који се истиче у општој семантици ових односа.

Појам с именом у акузативу, објекат, може означавати и реалан и апстрактан појам, али то није битно за семантичко диференцирање двају главних типова овога односа; битна је, међутим, врста глаголске акције односно начин на који је у њој ангажован објекат.

46. а) Удри, Боже, *кривога*, а прави је одавно погинуо (Вук, Нар. посл.). — Протегну се Лујо, протра *очи* (Кочић 1, 5). — Као да га неко шилом убоде (Тор. С. 2, 18).

Све остало пролази мимо њега ... не дира његову *машину* и не остаје у његовом сећању (Андрић 2, 23). — И тако је ћушио *Лоборца Штефа* (Крл. 2, 17). — Када *га* је Тврдак ухватио грчевито (И., 25). — Човечанство увелико користи ... непосредну Сунчеву *енергију* (Протић М., Астрономија за ученике средњих школа, Бгд. 1947, 132). — Гледа Гњига како је Шаравана стиснуо *ишићалку* међу зубе (Хумо 1, 8). — Од тог лајгнанта ... присвојио је и сам његов жаргон и употребљавао *га* доцније при подуци регрута (И., 12). — Шта радиш Софија? — пита је он. — Газим *нешесију* — одговара она и све више подиже димије (И., 19). — Миловала је свог *голуба* (Цес. 1, 24). — Бајкић несвесно трља *злаковце* (Ђос. Б. 1, 25). — Шетала је млечна рефлекторска рука пипајући, са застајкивањем, бледе *звезде* (И., 47).

У примерима које смо навели објекат је обухваћен на тај начин што је вршењем глаголске радње доведен у физички контакт (или контакт који се као такав подразумева) са субјектом.

47. На помена (о употреби акузатива уз глагол: *кориситији*). У литератури о нашем језику више је пута наглашавана неправилност употребе објекта у акузативу уз глагол *кориситији* у књижевном језику. Ми се с тиме не можемо сложити из два разлога: прво, зато што употребу акузатива с овим глаголом налазимо код многих писаца, и друго, зато што сматрамо да се ова конструкција сасвим уклапа у синтаксичко-семантички спектар акузативних синтагми у нашем језику.

Наведнемо примере и за употребу акузатива и за употребу инструментала као допуне глаголу *кориситији*.

кориситији + акузатив

Онде, где наши стрелци обуставе паљбу ... противник ... користи ту *јрилку*, полази напред (Балтић Љ., Наоружани народ, Бгд. 1904, 223). — Главна идеја је, да се ... напад врши ... под узајамним дејством разних родова оружја, при том користећи *обмане* и *изненађења* (И., 400). — Немачка не само

да је користила слободну *уџакмицу* са народима, већ је ту утакмицу злоупотређавала (Правда 1917, 237/1).

Ситни поседи који су користили аграрну *реформу* нису се толико оснажили да могу да постану корисне производне јединице (Алексић Н., XX век, 1939, I, 282). — Користи *џрилику* да ... обавести цењене чланове комисије (Давичо О., Међу Маркосовим партизанима, Згб. 1948, 8). — Пошто Велики Везир вама нуди трговачки уговор, то мислим да треба користити ту *џрилику* и да треба да задобијете пристанак од Проте за закључење тог уговора (Ђорђевић В., Србија и Турска, Бгд. 1928, 48). — У једном финансијском надлештву не могу у једно исто доба користити *одмор* и шеф надлештва и *благајник* (Закон о чиновницима, Бгд. 1928, 154). — Трасант не може ни у ком случају исплату чека условити ма каквом погодбом постављеном ... ономе који *чек* има да користи (Јанковић Д., Коментар меничког закона, Бгд. 1930, 143). — Користио *гуџеу*, шта ли! (Кроз борбу и страдања, Бгд. 1947, 140). — *Данашње* модерне торпедне јединице имају уређај за управљање *палбе* ... Тај *уређај* треба што више користити (Морнарички гласник, Бгд. 1933, 244). — Референт Инџињерије наредиће, да се телеграфска линија ... покида ... За ово може користити *војнике* Понтонирског вода (Павловић Ж., Битка на Колубари, Бгд. 1928, 724). — У том циљу користе и *мрак* (И., Битка на Јадру, Бгд. 1924, 106). — Празна кола нека користе *џуџ* преко Видојевице (И., 487). — Сад *џе* користи и обесне *ћевове* истерава (Радић Д., Планинци, Бгд. 1939, 144). — Женама смо смешни, ако користимо *џраво* мужјака (И., 192). — Биће можда грехота да тако користи *туђу забуну* и однесе неплаћени *дуван* (И., Живи наковањ, Бгд. 1937, 18). — *Владајући* фактори користе ту *џрилику*, и одредише у време глади изборе (Село 1923, 189/4). — Ми хоћемо ... све што је *човјечанство* до данас постигло својим умом и *шито* многе земље већ користе (Тито, Борба за ослобођење Југославије, Бгд. 1947, 236).

користијити се + инструментал

Али му је у исто време остављено право ... да реши онако како он сам нађе користећи се само *мишљењем* оне двојице (Авакумовић Ј., Енглеска, француска и српска порота, Бгд. 1885, 29). — Он је био познавао *владику*, користио се *џричањима* његових другова (Агатоновић Р., L. L. Légar, Словенска митологија, Бгд. 1904, 56). — Користише се *богајситвом* земље (Вукићевић М., Историја српског народа у слици и речи, Бгд. 1912, 11). — Умели су се користити *бреговима* и *клицурама* (И., 22). — Ту се Доситије користи *именом* самога свештеника (Гавриловић А., Доситије Обрадовић, Бгд. 1900, 178). — *Мушкарци* су се могли слободније понашати с њом и ... користили се *њеним вечерама* (Глишић М., Рат и мир, II, Бгд. 1900, 368). — *Радикална* се агитација користила тим *средствима* и сувише вешто (Јовановић С., П. Тодоровић, Српски књижевни гласник, XX, 1908, 122). — Ученик који мисли да се овом *књигом* користи, мора пре свега пажљиво да проучи све оно што је у приступу *флоре* разложено (Панчић Ј., Флора у околини београдској, Бгд. 1882, 6). — Она то чини само посредно ... остављајући ... *читаочеву дару*, да се *њеним оценама* користи (Поповић Б., Огледи из књижевности и уметности, Бгд. 1914, VI). — Познато је оно *раширено мишљење* по којем је само у *науци* могуће користити се ранијим *џековинама* (И., 74). — Турци се нису користили

убедом, јер нису Србе гонили (Ратник 1883, 28). — Милан јури ... за уживањима где год их има ... користећи се свима што сретне на путу (Скерлић Ј., Ј. Игњатовић, Бгд. 1901, 154). — У Србији противници су се користили његовим одсуством (И., Св. Марковић, Бгд. 1910, 90).

То је било све знање којим се Жилијен могао користити (Јовановић М., Стендал, Црвено и црно, Бгд. 1950, 178). — Не говоримо да су се извесни немачки пчелари користили туђим радовима (Мршуљак К., Практично пчеларство, Бгд. 1930, 8). — Кад се користе државним превозним средствима припада им само дневница (Ново санитарско законодавство, Бгд. 1927, 18). — Користим се овом иришком да забележим чињеницу, која се признаје и цени (Пупин М., Са пашњака до научењака, В. Бечкерек 1929, 415). — Задругарство се у Пољској користи великом помоћи од стране државе (Словенско братство 1947, I, 603).

Да бисмо дошли до што потпуније слике стања ових синтагми у савременом језику, послужили смо се и усменим испитивањем. Анкетирали смо и представнике са источног подручја и, нарочито, с обзиром на непотпуност наше грађе, представнике западног подручја српскохрватског књижевног језика. Резултат анкете овај је: представници источне територије књижевног језика готово у једнакој мери употребљавају и конструкцију *користијити* + *акузатив* и конструкцију *користијити се* + *инструментал*, чак је код неких, рекло би се, конструкција са акузативом у искључивој употреби. Међутим, код представника западне књижевне територије учили смо скоро искључиво употребу конструкција с инструменталом. Морамо напоменути да смо склони да разлику у употреби ових конструкција на истоку и западу пре сматрамо резултатом пуризма и веће привикнутости на поштовање нормативних захтева у западном делу српскохрватског књижевног језика, него различитим тенденцијама развитка.

48. Наведени примери јасно показују да конструкција *користијити* + *акузатив* све више продира у савремени језик и све више потискује конструкцију с инструменталом. Овом ширењу употребе акузатива уз глагол *користијити* може бити неколико узрока: први, она је могла настати директним превођењем из немачког језика; други, њен је развитак могао бити и само подстакнут страним утицајем; трећи, употреба акузатива могла је доћи као последица мењања и ширења семантике глагола *користијити*; и четврти, акузатив се овде могао пренети из конструкција с префиксованим глаголом (*искористијити*). Сваки од ових узрока је могућ, као и сви заједно. Нама је трећи највероватнији, мада ни остале не искључујемо; овај узрок чини извеснијим и то што развитак семантике овога глагола и у другим словенским језицима не искључује могућност развијања значења *служити се чиме, употребљавајући ићи у своју корист, искористићавајући* (о етимологији овога глагола исп. код Фасмера и у РЈАЗУ). За нас порекло ове конструкције није битно; битно је да се она и по својој форми, и по семантици, и по функцији сасвим уклапа у спектар акузативних синтагми у нашем језику, а самим тим не можемо је прогласити ни некњижевном, ни варваризмом, ни калком.⁴⁸

⁴⁸ Исп.: М. Московљевић, Клонимо се варваризма, Наш језик, с. с., I, 1933, 81; Ј. Вуковић, О погрешној употреби ближег објекта уз извесне глаголе, Наш језик, с. с., V, 267—275; I., О примјерима погрешног слaganja објекта с неким глаголима, Pitanja savremenog književnog jezika I, 70—75; J. Hamm, Koristiti povlašćenu vožnju,

49. И овде, као уопште у целој раду, кад год смо покушавали да утврдимо да ли је нешто нормативно или не, нарочито када су у питању тзв. варваризми, руководили смо се критеријумом „уклапања односно неуклапања“ у систем језика. Овај критериј, који није искључиво етимолошки, изабрали смо, и сматрамо га исправним, стога што смо имали у виду, пре свега, могућност независног развијања сличних појава у различитим језицима (насталу свакако из више разлога — географских, историјских и сл.), затим већ уочену тенденцију изневеравања словенских традиција у синтакси нашег језика (исп. генезу конструкције *да + йрезений*, губљење словенског генитива и др.) и, на крају, све већу могућност интернационализације у модерним, нарочито европским језицима.

50. У реченицама:

Преклињао је *кнеза* (Кочић 1, 4). — Не питај *ме* како је Венеција своју ријеч одржала (Љубица 1, 8). — Кад она направи то ... могла је ... и самог *цара* послужити (Срем. 1, 23). — Фрајла Јула и фрајла Меланија ... шапћу, па се зацене од смеха ... и смеју се тако, док *их* мамице не опомену да то није лепо (И., 25). — Запита *га* при сусрету (Ђор. С. 2, 10).

Вели, кад лаже *мужа*, може слагати и *јарана* (Божовић Г., Узгредни записи, Бгд. 1926, 63). — Главари иду по селима, да суде ... *йарничаре* (Влаховић М., Лов у Колашину, Бгд. 1933, 5). — А намесник је грдио *Алексу* (Петр. В. 1, 25). — Терушка је замолила *Мамику* да јој да кључ од собе (Хумо 1, 10). — Ја *ше* молим, да ми кажеш, какво је уопће твоје увјерење (Цес. 1, 14). — Нудио [је] *кнеза* (Ђопић 1, 15) —

имамо ангажовање објекта остваривањем његовог контакта са субјектом, само сада не физичког, већ контакта оствареног процесом говорења, обраћања. Оне су по својој семантици веома сличне са синтагмама модификативних односа типа *васийиавайи некога*, *учийи некога* и сл. Ми смо разлику међу њима видели у овоме: основна и општа семантика синтагми *васийиавайи*, *учийи некога* и сличних из претходне категорије је промена објекта односно вршење утицаја с циљем да се објекат промени, док је основна семантика синтагми *молийи*, *лагайи*, *йреклийайи некога*: *остиварийи конийакйи* с објектом обраћањем њему. Ова се семантичка разлика донекле потврђује и морфолошки — многе од синтагми типа *молийи некога* могу се у истом или сличном значењу јављати и са допуном у дативу (нпр. *лагайи некога* према *лагайи некоме*, *савейшовайи некога*: *савейшовайи некоме*, *служийи некога*: *служийи некоме*, *йомагайи некога*: *йомагайи некоме*, *судийи некога*: *судийи некоме*). И ми ћемо се на њима посебно задржати.

Језик I, Zgb. 1952, 60—61; на употребу акузатива као погрешну указивано је више пута и у Језичким поукама које излазе у Нашем језику, нпр., кв. VII, 58.

О глаголима с дативном и акузативном рекцијом

51. У вези са дворекцијским глаголима: *лагати*, *савештовати*, *помагати*, *служити*, *судити* и још неким другим из категорије синтагми с односима простог обухватања и ангажовања без модификације покушаћемо да одговоримо на три питања: прво, да ли су дативске и акузативне синтагме с овим глаголима истога значења, а ако јесу, које су од њих фреквентније; друго, каква је њихова употреба била у старом српскохрватском језику; и треће, како је уопште дошло до двојне рекције ових глагола.

52. Прво. О рекцији већине ових глагола у савременом језику већ је писано, и то ћемо поновити и, евентуално, допунити.

53. О глаголу: *лагати*. У науци о нашем језику раније је оспоравана правилност и обичност употребе акузатива као допуне овоме глаголу⁴⁴, но, мислимо, да то више није спорно после кратког објашњења које је о значењима глагола *лагати* дао Д. Вуцовић⁴⁵, а нарочито после чланка М. Стевановића — Облици допуне уз глагол *лагати*⁴⁶, у коме је показао не само у којим се облицима употребљавају допуне уз овај глагол него и зашто се тако употребљавају.

Изнећемо укратко закључке до којих је дошао М. Стевановић (наравно само оне који се односе на допуне у дативу и акузативу):

а. „Иако је, гледајући с једне стране, *говорићи лаж* (некоме) исто што и *речима* (некога) *обмањивати*, зато што се друго остварује кроз прво, — то су ипак два значења глагола *лагати*. И зависно од тога које је од два значења претежније, и употребиће се одговарајућа допуна. Кад је тежиште на ономе чиме се обмањује, на „говорити лаж“ — допуна ће бити у дативу, у ономе другом случају, кад се глаголом *лагати* означава управо оно што се говорењем лажи постиже — у акузативу“⁴⁷.

б. И баш због блискости ових значења у једном делу нашег народа глагол *лагати* употребљава се претежније у значењу *варати*, *обмањивати*, и с допуном у акузативу, а у другом у значењу *говорићи лаж*, и с допуном у дативу; такође због блискости ових значења има и случајева употребе глагола *лагати* у оба значења с истом допуном⁴⁸.

с. У Србији, Војводини, Црној Гори и Херцеговини чешће се овај глагол јавља са допуном у акузативу, а у Лици, Банији, Кордуну — са дативом⁴⁹.

⁴⁴ Исп. констатацију Т. Маретића: „Neobičan je akuzativ mjesto dativa uz glagol *lagati*, kako je u primjeru: *nas lagati*, mi polagujemo“ (Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika, Zgb. 1963, 583).

⁴⁵ Наш језик, ст. с., III, 64.

⁴⁶ Наш језик, н. с., III, 154—159.

⁴⁷ Оп. с., 158.

⁴⁸ Ibid.

⁴⁹ Оп. с., 156. и 158.

И нащи примери исто потврђују. Навешћемо само оне којих нема у поменутом чланку:

лагати некоме

Зашто бы *намъ* мудри лагали? (Живановић Т., Зрцало людско, Бгд. 1848, 33). — Кадъ бы особно преморао нѣке грађане, да ти повѣре своя добра, лажући *имъ*, да си ты особитый икономъ (Радишић В., Ксенофонтове знаменитости, Бгд. 1853, 82). — Бива да си то досад *меника* лагала (Тор. С. 2, 4).

лагати некога

Лаже је да је ђед (Лубашек М., Народно благо, 218). — Лудендорф је, каже лист, са осталим ... германистима лагао *народ* (Правда 1917, 297/1). — Сельаци немају више поверења у владу, што *их* стално лаже (И., 239/1).

Буржоазија има могућност да извуче користи од своје штампе ... да би лагала јадни *народ* и над њим владала (Архив КПЈ, 3, 33). — Рију и бушкају из глади за привилегијама, лажу радознали и лаковерни *свей* (Живојиновић В., Гете, Егмонт, 1931, 42). — Све *нас* лаже памет да ћемо изаћи са њом на крај допуштајући јој победе у неважним и ситним стварима (Конфино Ж., Мој Јоцко, Бгд. 1937, 207). — Ако се у рату мало не насмејеш и не лажеш своју *душу*, онда ти се срце усмрди од страха (Ћосић Д., Далеко је сунце, Бгд. 1952, 126).

54. И подаци које имамо о рекцији глагола *лагати* у нашим дијалектима показују и могућност употребе овога глагола са истом допуном у оба значења — *говорићи лажи* и *обманљиваћи, вараћи* (у једним говорима) и везаност првога значења за дативску, а другога за акузативну синтагму (у другим говорима).

Искључиву употребу датива уз овај глагол нашао је И. Поповић у Бачкој:

слагаћу ја *вама*, лажем ја *њима*, штогод *му* слаго (Госпођинци); шта да *вам* лажем, лаже *мами*, овај *њему* лаже (други говори Бачке); ја *њему* не лажем, слагали сте *ми*, слагаћу *вам* (код Буњеваца); *ником* нисам слаго (код Шокаца)⁶⁰.

Искључиву употребу акузатива констатовао је Б. Милетић у црмничком говору:

не лажи *га*, е знаш *лиѐпо* да ни(ј)е тако било; лажем *и*, бого *ми*, ка(д) *ми* дође не(в)оља; лажу *не* ова господа, ка *ико*; немо *оца* лагават, *срамота* (ј)е то⁶¹.

⁶⁰ И, Поповић, Говор Госпођинаца у светлости бачких говора као целине, Бгд. 1968, 224.

⁶¹ Б. Милетић, Црмнички говор, СДЗБ IX, 523.

Ј. Вуковић је у говору Пиве и Дробњака забележио могућност употребе и акузатива и датива уз глагол *лагати*⁵². Исту могућност констатовао је и А. Пецо, али са извесном диференцијом у значењу: „Чини ми се да између ових примјера (лажеш ми и лажеш ме) постоји извјесна семантичка разлика. Кад је објекат у дативу: *лажеш ми*, значење је — *подваљујеш ми*, што је за нијансу тежи гријех од — *лажеш ме*, које значи — *вараш ме*⁵³“.

55. О глаголима: *саветивати*, *помагати*, *служити*. Разлика у значењу ових глагола са дативом и са акузативом као допуном у литератури је већ помињана и објашњавана⁵⁴. Ми ћемо овде на основу наше грађе само потврдити та објашњења и нека од њих допунити.

саветивати (*посаветивати*) *некоме*

Коме није савјетовати, није му ни помоћи (Босанска вила 1886, 79). — Слушао то Здравко Аничих, па почне саветовати *Видоју*, да узме наполичаре издалека (Дачић Ж., Како моји живе, Бгд. 1912, 76). — У селу тога човјека био један паметан човјек, па је ту бундеву однио к њему, да му он савјетује што је то (Продановић Ј., Антологија народних приповедака, Бгд. 1951, 375).

Ако *нам* то исто и наша црква саветује (Јовановић С., О држави, Бгд. 1922, 51). — Који *ми* не би савјетовао на влас то исто што сте *ми* ви савјетовали (Крл., На рубу памети, Згб. 1938, 64).

саветивати (*посаветивати*) *некога*

Ласно је здравому *болеснога* савјетовати (Вук, Нар. посл., 203). — И посавјетујте *Саву* нека слуша матер (Вук, Преписка, I, 299). — Владика посаветује Доситија да отвори школу у Далмацији (Гавриловић А., Доситије, 31). — Мој отац саветовао је *овога* (Марковић С., Целокупна дела, Бгд. 1875, 15). — Целу ноћ размишљао о путу за који *га* Атена посаветова (Папастокопулос П., Хомер, Одисеја, 10). — Пенелопа се спрема да дође међу просиоце и да посаветује *Телемаха* да се не дружи с њима (И., 315). — Он га загрли и посаветова *га* да не верује никоме (Срем., Кир Герас, Бгд. 1903, 66). — Па шта да радим? Можеш ли *ме* у томе посаветовати? (Томић Ј., Трулеж, Бгд. 1898, 21). — Ја вас савјетујем, да не потписујете мјеницу (Цермането Г., Успомене једнога бријача, 110). — Влада може *грађане* саветовати (Цукић К., Економна политика, Бгд. 1862, 6).

Поразговарах и са г. Манијеом, који *ме* живо посаветова да своју хришћанску веру не доводим у зависност од ситних за-

⁵² Ј. Вуковић, ЈФ XVII, 84.

⁵³ А. Пецо, Говор источне Херцеговине, СДЗБ XIV, 167.

⁵⁴ И. Г(рицкат), Наш језик, н. с., I, 332—333; А. Белић, Око нашег књижевног језика, Бгд. 1951, 81; Љ. Поповић, Падежна синонимика у језику Вука Стеф. Карачића, Наш језик XIV, 26—27; Ж. Станојчић, Језик и стил Ива Андрића, Бгд. 1967, 93.

мерака (Кнежевић Р., Е. Ренап, Успомене из детињства и младости, Бгд. 1930, 150). — Посаветујте *ме* бар (Давичо О., Међу Маркосовим партизанима, Згб. 1948, 39). — Никога да *је* посаветује, да је упути, никога да *ја* помогне (Ковачевић Д., Мали хероји, Бгд. 1930, 200). — Окупише се око мене и посаветоваше *ме* да не седим (Нуш., Сабрана дела, II, 114). — Даље му поменух ... да мало знам о лепом понашању, па бих стога, сматрао за велику љубазност ако би *ме* посаветовао кад год види да сам у недоумици или да грешим (Симић Ж., Ч. Дикенс, Велика очекивања, Бгд. 1950, 195).

О разлици у семантици ових облика И. Грицкат каже: „У језику се ... полако врши диференцирање ... Иако можемо у народном језику наћи потврде за употребу и датива и акузатива у истом смислу, ипак се ту осећа извесно померање у значењима ... „Саветовати некоме“ значи „давати, пружати некоме одређен савет“, „говорити му, или писати, нешто што му служи као савет“. „Саветовати некога“ употребљава се у значењу „помагати, подупирати некога својим саветима“, „бити нечији саветодавац“⁵⁵.

С обзиром да је ова диференцијација веома танана и да ју је тешко уочити у примерима без познавања ширег контекста, послужили смо се и усменом анкетом.⁵⁶

56. Резултат анкете овај је: а. потврдили смо уочену семантичку диференцију и б. уочили смо и извесну разлику у употреби која је више стилска него семантичка. Наиме, ако се субјекат обраћа старијем лицу од себе или неком кога цени, поштује, радије ће за обе семантичке нијансе употребити глагол *саветовати* с допуном у дативу, нпр.: Другарице професоре, ја *вам* не бих саветовао да то учините; Срећан сам што ми се пружила прилика да могу и ја *вама* што да посаветујем. Овде је употреба датива више форма учтивости него морфолошко обележје одређене семантике, бац као што је то и облик потенцијала у првом примеру.

57. Семантичка разлика између синтагми *јомагаћи некоме* и *јомагаћи некога* нешто је већа. Њу је А. Белић⁵⁷ објаснио овако: „У првом се случају има на уму *намена* помоћи (ја му дајем, ја му пружам, упућујем помоћ и сл.), а у другом се сматра да је дотично лице предмет моје помоћи (ја га браним, чувам, подижем, новцем, средствима или чиме другим, одржавам и сл.)“ односно како је употребу са акузативом дефинисала И. Грицкат: „помагати трајније или свестраније, обухватити некога у потпуности својом помоћу“. Овакво семантичко диференцирање потврђују углавном и наши примери.

⁵⁵ И. Грицкат, *ibid.*, 332.

⁵⁶ Анкетирали смо тридесетак интелектуалаца из различитих крајева територије која улази у основицу нашег књижевног језика.

⁵⁷ Оп. с., 83.

јомагајѝи (јомођи) некога

Гладне године помогао цар *народ* сиромашан давајући ... жита свакој кући (Врчевић В., Српске нар. прип., II, Дубровник 1882, 186). — То *ѝе* не помага колико ни врага крст (Вук, Нар. посл. 402). — Помолисмо се у духу Светоме нашем Паруу да закрили и помаже *нас* (Л. Војновић, Дубровник и Османско царство, Бгд. 1898, 156). — Један брат посланик из теби блискога круга, условио је само 45 својих захтева, па да онда *владу* помаже (Миленковић Т., Тасин дневник, св. 2, 80, Бгд. 1906).

Знаш ли, селе, како смо се држале? И како смо једна *другу* помагале (Дебељковић Д., Српски етн. зб., VII, 204). — Али није *га* помогло, морао је да врати паре (Ђоновић Ј., Хронике, 114). — 1788 године ... Аустрија ... позвала ... српски народ да је помогне (Ђорђевић Т. Р., Македонија, Бгд. 1920, 90). — Зашто ми не радимо онако како осјећамо; зашто их ми само жалимо, а не помажемо *их* (Шегота П., Иво Ђипико, Сплит 1933, 34).

јомагајѝи (јомођи) некоме

Лијеном Бог не помаже (Вук, Нар. посл., 206). — Бог *ѝи* помогао, синко (Вук, Нар. прип., 55). — *Коме* Бог помаже, нико му наудити не може (И., 75). — Нико жалит не смије никога, /А, камо ли да му што помаже (Његош П. П., Горски вијенац, Згб. 1890, 163). — Његов благајник, његови секретари ... све је то помагало *јослу* (Новаковић Ст., Калуђер и хајдук, Бгд. 1913, 174). — Он је ... помогао *јоѝи* песмом (Веселиновић Ј., Целокупна дела, VII, 74). — То је главно, вјера помага *човјеку* (Павлиновић М., О вјери, 1885, 8). — Али то му ништа не помага (Пуцић М., Пјесме, Карловац, 1862, 122). — Помози *ми* казати (Ранк. С., Порушени идеали, 121). — Дошао сам к вама да ми помажете, ако можете (Ђип., За крухом, 225).

58. У семантици акузативних и синонимичних њима синтагми са глаголом *служѝи* у функцији управног члана интересантне су три значењске категорије: а. она у којој глагол *служѝи* значи „вршити неку радњу или имати неку особину, и том радњом, односно особином, бити користан ономе коме је она намењена, и *ѝо* само у извесним границама“ (подвукла — Д. Г. П.)⁵⁸, б. она у којој значи — „бити слуга у ширем смислу те речи“⁵⁹ и с. она у којој значи — послужити, угостити некога.

У свима трима семантичким категоријама налазимо употребу и синтагми с дативом (служити некоме) и синтагми с акузативом (служити некога), само, свакако, не подједнако често. И овде се запажа тенденција морфолошког уобличавања одређене семантике.

⁵⁸ И. Г., Ibid., 333.

⁵⁹ Ibid.

а. За ову смо категорију нашли мало примера из литературе, па смо се морали послужити и примерима из говорног језика. Дошли смо до, приближно, оваквих резултата: *служити некоме* употребљава се у значењу „бити користан појму у дативу“, али „само у извесним границама“ односно *само у одређеним ситуацијама и за одређено, ограничено време* (нпр.: Држи при себи ови љешник, јере ће *ићи* служити, Вук, Нар. прип., 1870, 93; Немој да бацаш то може *нам* још за нешто и послужити); *служити некога* употребљава се у значењу „бити користан појму с именом у акузативу, и то неограничено бити од користи, током целог свог трајања“ (нпр.: Ни једно *ме* налив-перо није овако добро служило; Добро *ме* будак служио, Наша књижевност, II, 1946, 136); овима су слични и примери: Памћење *га* је добро служило (Јовановић М., Стендал, Црвено и Црно, I, Нови Сад 1950, 176), здравље *га* служи, очи *га* још увек добро служе и сл., који се увек употребљавају са акузативом⁶⁰.

б. Синтагме са значењем: бити у служби код некога, „бити слуга у ширем смислу те речи“ нешто се чешће употребљавају са акузативом него са дативом:

служити некоме

Вилхем Тирски описује, како они неко време служе *цару* (Радонић Ј., К. Јиричек, Историја Срба, I, 235). — Ево толико *ићи* година служим, и нигда заповист твоју неприступих (Чуић М., Живот Ис. Керста, Згб. 1848, 96).

Слуга Јернеј 40 година служи *господару* (Венац, књ. XI, 1925, 76). — Служит ћу *ићи* колико ти драго (Назор В., Пастир Лода, Згб. 1946, 413).

служити некога

Боље је *доброга* служити него рђаву заповиједати (Вук, Нар. посл.). — Тешко је туђу *кућу* служити (И., 395). — Отиде к цару и понуди му се да га прими у службу: служиће *га* три године дана, а ништа на свету не иште ... само онај прстен с девојчине руке (И., Нар. прип., 49). — Ко не умије добро господарити, тај мора *другога* служити (Нар. посл., Босанска Вила, 1886, 142). — Ово су [најтеже муке] ... *Лудога* служити, и неправду сносити (Врчевић В., Срп. нар. приповијетке, књ. II, Дубровник 1882, 170). — Служит ћу *иће* Пилипе Мацару! (Андрић Н., Хрв. нар. пјесме, II, Згб. 1914, 341). — Мисли мајка да т' на јесен жени. Другу јесен да ми *цара* служиш (Николић Г., Срп. нар. песме, Нови Сад 1888, 258). — Не дао нам Бог да *ишућу веру* служимо, говораше он с убеђењем (Новаковић С., Калуђер и хајдук, Бгд. 1913, 45).

Не могаше допустити да његов син ... служи *другога* (Пауновић С., Венац, књ. XI, 1925, 132).

⁶⁰ Ови би се примери могли сврстати и у категорију б. — у којој је једноставно значење: *бити у служби*, међутим ми сматрамо да је њима у основи значење *бити корисан*; за категорију а. ове примере везује и медијални род глагола.

с. И у синтагмама *служити некога* и *служити некоме*, када *служити* значи *иослуживати*, изгледа да се ради о двама семантичким нијансама које су условиле и постојање двају морфолошких облика односно (*ио*)*служити некога* претежно значи *госити*, *угосити*, *часити*, *иочасити* некога нечим, а (*ио*)*служити некоме* претежно значи (*ио*)*нудити некоме нешто*, *давати*, *дати* неком нешто као *час*. Ово диференцирање је само условно. Примери и анкета упућују на то да у савременом језику све више преовлађује употреба синтагме са акузативом, и то са управним чланом у облику *иослужити*, *иослуживати*.

служити некоме

Пехарник ... је по свој прилици служио *цару* пиће (Даничић Ђ., Историја српског народа, Бгд. 1876, 65). — Лепе девојке из Пештола служе *рибарима* вино (Довијанић Т., П. Лоти, Исландски рибар, Бгд. 1899, 147). — *Њима* робље служи најбољег вина (Јакшић Ђ., Дела I, 23). — Вујов зет служио је *госи*ма ракију (Миљанов М., Целокупна дела, 270).

Затвором ... казниће се ... гостионичари ... који служе јака пића *малолетницима* (Кривични законик, Бгд. 1931, 102).

служити некога

Испричај, чиме су *нас* у посети послужили. — Послужили су *нас* и ракијом и другим пићем.

59. О овим синтагмама имамо из дијалектологије само један, али интересантан податак. Љ. Маштровић за употребу акузатива односно датива уз глагол *служити* у нинском говору каже: „Тоčno се разликује значење глагола *служити* *кому* од *служити* *кога*. *Служити* *кому* има граматички интензивно значење, па се употребљава у значењу „добро доћи“ (мј. доћи). Субјекат реченице, у којој је тај глагол предикатом, свагда означаје средство или оруђе. У свим другим случајевима говори се *служити* *кога*. На пр. Тај ће ми kamen слушати (служити) за сиду (сједало) испред куће. — Ови ће нам momак слушати за pudara у truју. — Узми ваџ, па ће ти слушати (и слушати) misto šalја. — Иначе се говори: слушати cara, gospodara, државу, domovinu itd.⁶¹“ Дакле, диференцирање је слично као и у књижевном језику, само потпуније.

60. О глаголу: *сметати*. Кад говоримо о синтагмама чија је семантика таква да дозвољава могућност паралелне употребе и акузатива и датива у функцији зависног члана, морамо поменути и синтагме с глаголом *сметати* као управним чланом. Њихова је семантика таква да се оне извесним својим компонентама могу везивати и за модификационе односе, али смо их ми прикључили синтагмама с односима простог обухватања и ангажовања без модификације зато што смо сматрали да је њихово основно значење: *чинити нешто што зајречаза*, *смуђује*, *сметати* (*некога или нешто*), и, што је за нас најбитније, да се под тим

⁶¹ Lj. Maštrović, Ninski govor, Radovi instituta u Zadru JAZU II, 130.

не мора подразумевати и вољно вршење акције с циљем да се промени објекат (односно његово стање, радња коју обавља и сл.); у примерима које ћемо навести семантички моменат вољности односно усмерености циљу готово потпуно изостаје.

смејати (засмејати) + *дати*

Оваквом нашем *шврђењу* ништа не смета појам идеалног стицаја, где из једне радње постају два или више кажњивих дела (Авакумовић Ј., Стицај злочина, Бгд. 1883, 25). — Могла је ... казати ... да ће се удавити; нико *joj* не би засметао (Врчевић В., Низ српскијех приповиједака, Панчево 1881, 26). — Којој *овци* своје руно смета /Онђе није ни овце ни руна (Вук, Срп. нар. посл.). — Што пак наши Срби не иду у Соко, истина доста *им* смећу и њихови пролетњи радови (Видовдан 1862, 55/2). — Само га то одељивање упућује на борбу против свега што смеће слободном *мишљењу* (Гавриловић А., Доситије Обрадовић, Бгд. 1900, 139). — Има једна околност која по нашем мишљењу овој теорној *настави* смеће (Миловановић М. С., Ратник 1883, 186). — Стих и слик не смеју *јеснику* сметати (Поповић Б., Српски књ. гл. III, 392). — Казни [се] са 3 месеца затвора ... сваки онај, који смета *бирачу* у вршењу његовог бирачког права (Томић Ј., Трулеж, Н. Сад 1898, 193). — Оклоп му се држи, / оштри шлем му смеће (Шапчанин М., Жубори и вихори, Бгд. 1883, 274).

Немој се заузимати да *му* саму намеру сметац (Гарашанин И., Писма, Бгд. 1933, 392). — Уздржаност, за коју се Леовац залаго ... засметала *му* је да прецизно утврди одређене аспекте критичке ситуације (Палавестра П., Књижевне новине, 1960, 116/3). — Наш једини задатак у том случају био би да не сметамо *ирироди* (Плаовић Р., Елементи глуме, 133). — Само *нам* ви немојте сметати (Тарановски К., А. Н. Островски, Изабрране комедије и драме, Бгд. 1950, 334).

смејати (засмејати) + *акузати*

Али стриц Вучићев ... је ... укућанима забрањивао да смећу *дете* у овом уживању (Аџић С., Васпитачеве забелешке, Бгд. 1909, 66). — Није друго, само што неки сметају *вас*, и хоће да изврну јеванђелије Христово (Вук, Нови завјет, Бгд. 1938, 477). — Да ми знамо шта је Вук у Српској књижевности ... не бисмо *га* од дана на дан једнако прогонили и сметали (Даничић Ђ., Ситнији списи, I, Сремски Карловци 1925, 94). — Топлота мања од 10° смета њено *размножавање* (Димитријевић Ј., Задружни календар, Бгд. 1941, 103). — Он умриети је хтио / ал би смето плес (Домјанић Д., Пјесме, Згб. 1917, 62). — Ако *ије* смета око ... ископај га! (Драженовић Ј., Повјест једног вјенчања, Згб. 1910, 17). — Моја присутност као да их није баш ни мало сметала (Балски III. К., У новом двору, Згб. 1913, 9). — Баци двоциевку па бјежи с осталими хајкачи ... трбух *га* сметаше ... заплете се о шикару

и пуф у дубоки снег (Ковачић А., Сабране приповиести, Згб. 1910, 143). — А при том неће сметати *будућноси* њезину, *развиша* њезин (Кујунџић М., Кратки преглед хармоније у свету, I, Бгд. 1867, 112). — Тако *га* ни жене не сметају (Лазаревић Л., Приповетке, I, Бгд. 1898, 103). — Оде ... под ону липу у брду, до које нема ни стазе и где *га* нико не може сметати (И., II, Бгд. 1899, 6). — Ништа не смета њихове *молишве* (Лесковар Ј., Приповијести, Згб. 1917, 108). — Двије су молитве ... продирале тмину ... да *их* није сметао шум побешћеле природе (Ливадић Б., Новеле, Згб. 1910, 20). — Она никако не може да ... појми оно што се у друштвеним разговорима по себи разуме ... тако долази врло неспретна, и смета *разговор* у друштву (Николић А., Ц. Елиот, Воденица На Флоси, Бгд. 1894, 134). — Ратоваше огорчено против г. Бомпора ... који *га* је сметао у његовим предузећима (Пијемонт 1910, Бгд., 49). — Забрањено је стајати на вратима и сметати *улазак* послужитеља у трапезарију (Ратник 1881, 500). — Она *их* не види, не смета *је* ни њихово плахо прхање (Цар В. Е., Под сумњом, Згб. 1918, 35). — Треба ... да спремиш све ... па кад школа почне, онда да *ше* ништа не смеће (Српски књ. гласник, II, Бгд. 1901, 327).

И то, на крају, није *никога* много сметало (Андрић 2, 153). — Мрште се на гласну музику грамофона, која *их* смета у мислима (И., 251). — Али све то *њага* није сметало (И., Травничка хроника, Бгд. 1945, 192). То *их* је све мање сметало (Барковић Ј., Синови слободе, Бгд. 1950, 35). — *Ову* је, — не зна ни сам зашто, — сада то сметало! (Баргуловић Н., На прелому, Бгд. 1929, 98). — Бернардо, не би *ше* господин Тонковић сметао, познаш *га* како је кротак (Божић М., Дrame, Згб. 1950, 16). — Хоћу да завршим, разговор о ономе што *вас* тако смета (Бублић Д., Свети Криж, Згб. 1923, 121). — Ах, кад *их* само не би још сметали Студеничани (Божовић Г., Црте и резе, Бгд. 1928, 13). — Перо се непрестано врзало око стола и сметао *мајку* (Газивоца М., Приповијетке, Цетиње 1950, 83). — Овакве ствари ... сметају *га* (Гарашанин И., Писма, II, Бгд. 1931, 90). — Имао бих узрока да ме власт ... потпомогне ... напротив она *ме* је сметала од самог почетка (И., 289). — [То] може оне *класе* које врше ту експлоатацију ... сметати да је ... врше и над другим народима (Данас, 1934, I/2, 222). — Он није зато на свету, да би *га* такве пропалице сметале читав дан (Крл., Излет у Русију, Згб. 1926, 111). — Гледа ме пажљиво, настојећи да *ме* што мање смета (Књижевне новине, 1949, 9/3). — И све мање *их* сметаше пуст и заостао крај (Машкић Б., Директор Прокић, Згб. 1924, 16). — Он сваког дана на свом малом апарату врши извидничке летове који морају сметати *Аустиро-Мађаре*, што сведоче многобројни трагови од куршума (Милићевић В., Рајс А. Р., Шта сам видео и преживео у великим данима, Бгд. 1928, 29). — И сад би отрчао натраг, али *га* смета газда (Мурадбеговић А., Вијенац, 1924, 610). — Идем. Опростите, што сам *вас* сметала (Наметак А., Добри Бошњани, Згб. 1937, 90). — Сме-

тала *га* је у то вријеме и велика разлика између мајчиних писама и његова живота (Нехајев М., Велики град, Згб. 1919, 13). — Можда *vas* сметам? ... Мислим у читању? (Петровић П., Приче, Згб. 1931, 28). — Дахтао је [сепет му је био пун до врха] ... али све то није сметало *носача* Самуела (Сам. И., Носач Самуел, Сарајево 1946, 21). — Ријечи су му, кад *га* ко засмета, накострешене и мрске (Симић Н., Бркићи из Бара, Згб. 1948, 45). — Туженик је оно лице ... које смета *јосједника* у његовом посједу (Чимић Е., Закон о поступку у случајевима сметања посједа, Згб. 1929, 5).

Наведени примери упућују на закључак да је употреба ових синтагми готово синонимична⁶². Овој тврдњи ипак се поставља једно територијално ограничење. Наиме, конструкцију са акузативом претежно налазимо код писаца из западног дела територије српскохрватског књижевног језика, мада је има и код писаца из источног дела, док је конструкција са дативом готово искључиво везана за источне крајеве српскохрватског подручја.

61. О глаголу: *судити*. Опште значење овога глагола је такво да допушта двојаку интерпретацију семантичких односа у синтагмама у којима се јавља као управни члан; по једној је основно у томе односу — на посебан начин, у нарочитом поступку (разматрајући, оцењујући и сл.) успоставити контакт са објектом, ангажовати објекат, а по другој — модифицирати објекат односно његову улогу, позицију и сл. разматрајући *га*, оцењујући *га*. Према првој интерпретацији ове синтагме долазе у категорију односа ангажовања без модификације, а према другој оне би се везивале за односе релативних модификација (у којима се заправо сам објекат не мења, већ је његова релативна промена резултат промене односа других појмова према њему; о њима ће касније бити речи). Нама се чини тачнијим прво тумачење (семантичка компонента релативне модификације улоге објекта мислимо да је секундарна односно да се јавља само као последица основног значења); њему иде у прилог и могућност двојне рекције овога глагола, с обзиром на то да је она типична за многе глаголе са општим значењем: ангажовати објекат остварујући одређени однос према њему процесом говорења, саопштавања и сл.

62. И када се овај глагол употребљава у своме основном значењу — *успосијазљати конџакџи са објекџом разматрајући га, оцењујући га, доносећи суд о њему* — допуна уз њега може бити и у дативу и у акузативу. Потврдићемо то примерима.

судити + *датиив* (некоме)

Ко те пре? — Турчин. — Ако *џи* суди? — Турчин (Вук, Нар. посл.). — Кад би нешто било да *му* ја судим, не знам шта бих му радно (Реселиновић Ј., Целокупна дела, VIII, 139). — Ми

⁶² У Нашем језику, ст. с., I, 183 (у језичким поукама) — употреба акузатива уз глагол *смейати* означена је као погрешна; сматрамо да је то неоправдано.

земаљски судци ... позвани ... да *им* судимо околу једне мртве главе (Врчевић В., Низ српскијех приповиједака, Панчево 1881, 47). — Дај *им* ти, баба, суди! (Јуркић М., Из Завршја, Згб. 1917, 179). — И ево ја сам *себи* судим, да се прекине о мојој крви! (Матавуљ С., Ускок, Бгд. 1902, 130). — Селјаци повичу да *му* суде селски (Милићевић М. Ђ., Зимње вечери, Бгд. 1878, 310). — Једанпут *нам* суди Беч ... па Париз, а најпослије Мадрид! (Новак В., Тешки животи, Згб. 1911, 36). — Бог *ми* судио, ако сам кроз три дана склопила ока (Томић Ј., Трулеж, Бгд. 1898, 30).

Ако ко такне у његово дете или његов праг, *себи* је судио (Селјачко коло 1941/40, 7).

судити + даише (нечему)

Зван *дому* не суди (Вук, Нар. посл.). — У Српскоме Љетопису ... наштампани су судови разних судаца, који су судили Српскијем *грамаишкама* (Даничић Ђ., Ситнији списи, I, Сремски Карловци 1925, 49).

Мој спев Монаха ... послао сам Матици да *му* она суди (Грчић Ј., Портрети с писама, I, Згб. 1921, 174).

судити + акузатише (некога)

За цело би било нечовечно понова судити *некога* за мању стицајну кривицу, пошто би он већ био осуђен за другу већу кривицу (Авакумовић Ј., Стицај злочина, Бгд. 1883, 185). — Сад ево ме ако сам крив да *ме* судите по чистини (Врчевић В., Народне приповијести, Дубровник 1890, 261). — Правителство српско имало је право ... свагда ... судити *ме*, ако сам био крив (Живановић Ј., Неколико примечанија на књигу „Славени у Турској“ од Кипријана Роберта, Споменик СКА VI, Бгд. 1890, 52). — А како би га био и изабрао, кад је био потајни лицемјер, не судећи *га* ја ... судивши свагда против закона (Зелић Г., Житије, II, Бгд. 1898, 108). — Исто тако, ако не горе, суди *Енглезе* (Матош А., Огледи, Згб. 1905, 137). — Ја, грешан човек будући, како ћу *свеце* судити (Обрадовић Д., Живот и прикљученија, I, Бгд. 1893, 93). — Види пе-шест људи, који су нешто били украли, па их јаничари ухватили и цару довели, да *их* суди (Продановић Ј., Антологија народних приповедака, Бгд. 1951, 320). — Мени се чини, судећ *га* по лицу, да није кадар лагати (Тресић А., Побједа крепости, Сплит, 1898, 78). — Она се ... прибојава деце, тих малих људи, који *нас* гледају ... и суде ... хладно и строго (Андрић, Травничка хроника, Бгд. 1945, 350). — Аллах знаде све помисли наше ... Он *нас* суди по дјелима добрим (Књижевни север, 1927, 446). — У њему се порађала сумња. Имам ли право да судим тога *човека*? Ја њему да судим! (Тодоровић П., Дела, I, Бгд. 1928, 122).

судити + акузатише (нешто)

Но он судећи *њезин жизои* — сумњао је о њезиној побожности (Босанске народне приповијетке, Сисак 1870, 87). — Многи

су народи ове *расіре* судили (Исајловић Д., Историја трговине, Будим 1816, 84). — У кривичним предметима окружни судови суде сва *злочинсїва* (Законъ о устройству окружны судов, Бгд. 1865, 3). — Не сложе ли се у избору председника, *суди њарницу* редовни општински суд (Измене и допуне у закону о поступку судском, Бгд. 1876, 2).

Као такво *га* [дело] треба и поштовати и судити (Богдановић М., Ћосић Б., Два царства, Бгд. 1928, V). Маџари и Срби врло се мрзе овде ... Све то чини класа која *нишїа* судити не зна (Гарашанин И., Писма, I, Бгд. 1931, 17). — Жена суди своју *младостї* само по својој лепоти (Дучић Ј., Сабрана дела VI, Бгд. 1932, 260). — Ја нисам имао права да судим Томине *џосїуїке* (Живадиновић С., Тридесет година ћутања, Бгд. 1937, 36). — А *ране* сина попова судише цекина пет (Јелић И., Крвна освета, Бгд. 1926, 127). — *Слике* треба судити потпуно независно од оних лица, која су на платну приказана (Крл., Господа Глембајеви, Згб. 1928, 15).

Покушаћемо да одговоримо на два питања: прво, да ли се у остварењима истих семантичких односа могу употребити и акузатив и датив, и друго, да ли се обе форме могу сматрати нормативним. Одговор је на оба питања потврдан, само уз извесна ограничења и напомене.

63. Прво. Синтаagma *судїиї некога* и *судїиї некоме* одређује се неколико семантичких односа или неколико нијанси истог односа: а. *оцењиваїи некога* или *нечије џосїуїке*, *доносиїи суд* о *некоме* или *нечијим џосїуїцима*; б. *оцењиваїи* као *рђаво*, *лоше*, *осуђиваїи*; и с. *размаїраїи* *нечији џосїуїак*, *џресїуї* у *судском џосїуїку*. Прве се две нијансе претежно означавају конструкцијом са акузативом, док се за реализовање треће могу употребити и акузатив и датив као допуна глаголу *судїиї*. Примери које смо навели чини нам се, да, ипак, показују да је употреба датива у остваривању треће нијансе нешто обичнија.

Синтагме *судїиї нешїо* и *судїиї нечему* имају значење: *доносиїи суд* о *нечему*, *џроцењиваїи нешїо* односно њихово је значење једнако првој семантичкој нијанси синтагми *судїиї + некога (некоме)*. За остваривање овог значења датив се готово не употребљава. Поред акузатива, можда и чешће од њега, у овом се значењу употребљава и синтаagma *судїиї + локаїиїв*:

Свак по себи суди и о *другоме* (Вук, Нар. посл.). — Ови су не само судили о приватним *сїоровима* ... већ су вршили и друге државне послове (Авакумовић Ј., Порота, Бгд. 1885, 2). — Што судиш о *Клаудију*? (Павичић А., Finis republice, Згб. 1909, 91). — То остављамо читаоцима да они сами о *џоме* суде (Самоуправа 1883, 25/1). — Што судиш о тим *људима* (Шен., Приповијести VI, 82).

64. Друго. Одговор на ово питање резултира из првог; обе форме су нормативне, дакако — уз дата објашњења о њиховој употреби⁶³.

⁶³ Ј. Вуковић (О погрешној употреби ближег објекта уз извесне глаголе, Наш језик, ст. с., V, 267—274) оспорава правилност употребе акузатива уз глагол

65. Иако је тешко за све ове дворекцијске глаголе дати заједнички одговор на питање имају ли они иста значења у синтагмама са дативом и у синтагмама са акузативом, ипак, мислимо, да се за све њих може констатовати:

а. међу синтагмама са дативом и акузативом постоји семантичка диференција, али она није ни обавезна, ни генерална; код неких је боље изражена — као код глагола *саветиовати*, *јомагати*, *служиши*, код неких слабије — као код глагола *лагати*, а код глагола *сметати* готово је и нема;

б. уколико употреба датива односно акузатива није условљена посебним значењем (као нпр. код глагола *јомагати*), и уколико употреба датива и акузатива није територијално разграничена (као код глагола *сметати*), чини нам се да се може рећи да су синтагме са акузативом нешто фреквентније, нарочито у језику писаца новијег периода савременог књижевног језика.

66. Друго. И у старом српскохрватском језику, као и у савременом, уз глаголе *лагати*, *саветиовати*, *служиши*, *сметати*, *судити* допуна се могла употребљавати и у дативу и у акузативу, те из перспективе нашега језика ови дворекцијски глаголи не би побуђивали посебно интересовање. Међутим, у старословенском⁶⁴ и у другим старим и савременим словенским језицима⁶⁵ није тако: у њима се, по правилу, у овом семантичком односу употребљавају допуне у дативу⁶⁶, изузев уз глаголе *судити* и *сметати*⁶⁷, уз које иде и акузатив.

На основу примера из старог српскохрватског језика не може се закључити са којом су од рекција ови глаголи били фреквентнији; једино је за глагол *лагати* очито да се далеко чешће јавља са допуном у дативу.

судити у књижевном језику. Ми се с тим не можемо сложити из два разлога: прво, зато што се акузатив уз овај глагол веома често налази у језику добрих писаца и друго, зато што овакве рекције овај глагол има и у другим славенским језицима.

⁶⁴ Исп. Р. Мразек, Дательный падеж в старославянском языке, Исследования по синтаксису старославянского языка, Прага 1963, 225—261, посебно в. стр. 235. и 251.

⁶⁵ Исп. Т. П. Ломтев, Очерки по историческому синтаксису русского языка, Москва 1956, 269—278. Такође исп. и примере с овим глаголима у речницама: Словарь русского языка, Институт языкознания АН СССР, Москва 1957—1961; Příruční slovník jazyka českého, ČAN, Praha 1935—1953. и Słownik języka polskiego, J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki, Warszawa, 1952—1953.

⁶⁶ У словеначком језику употреба акузатива у овима синтагмама нешто је интензивнија него у другим словенским језицима, изузимајући српскохрватски (исп. А. Вајес-Р. Коларић-М. Рупел, Slovenska slovnica, Ljubljana 1956, 325; S. Škerlj.-R. Aleksić V.-Latković, Slovensko-srpskohrvatski slovar, Bgd. 1964, pod *pomoči*, *soditi*, *svetovati*, *služiti*).

⁶⁷ Уз неке глаголе који у словенским језицима значе 'сметати' акузативна је рекција, вероватно, условљена њиховом етимологијом, јер је код њих значење рекције секундарно, касније развијено; исп. нпр. за *метати* и *мешати*: М. Фасмер, Етимологический словарь русского языка, II, Москва 1967.

лагати

са даињивом

Sad *nam* ne laži, zač ti nije lagati (M. Vetranić, RJA, pod *lagati*). — Lažeš, nebore, sam *tebi* i *Bogu* (I.). — A iznutra *tebi* laže, i snuje ti sto prijevara (J. Kavanjin, I.). — Laže *Bogu* (J. Banovac, I.). — Misliće da *im* lažeš (V. Došen, I.). — Laže opet *gospodaru* laž nudeći i privaru (I.). — Da b'se koje ljudsko tilo tako bisno pomamilo, te da strana *strani* laže i opako stvari kaže (I.). — Poče ga moliti, da sađe š njime besjediti od stvari od kraljevstva njegova lažući *mu* i dajući tvrdu viru (A. Kačić, I.).

са акузатињивом

Da (oči) od zmiје *ribu* lažu (V. Došen, I.).

саветињоваињи

са даињивом

Cerkov savetuje *tebi*, prosi te i zaklinje te (J. Rajić, RJA, pod *savjetovati*).

са акузатињивом

Svakoga *seljana* ... po prijateljski savjetujem (Jablanci, RJA, pod *savjetovati*). — *Narod* valja savetovati (D. Obradović, I.). — Isus *nas* uči i savetuje (I.). — Da starešine *narod naš* ... dobro savetuju (I.).

ијомоћи, ијомагаињи

са даињивом

Bog pomagaše *Židovom* (Korizmenjak, RJA, pod *pomagati*). — Ako Bogъ pomaže tvojemu *carъstvu* (XII v., Mon. serb., RJA, pod *pomoći*). — Videće vsi, da pomoći *njemu* nemogуть (Starine, I.). — Da bi prišli i pomogli *jim* (Bernandin, I.). — Na svijetu sreća *svim* slobodnim pomaga, a *ljudem* straživim u svemu odmaga (Dimitrović N., RJA, pod *pomagati*). — *Puku* svomu pomog skazal je svu kripost (M. Marulić, RJA, pod *pomoći*). — Daj da *ti* pomožem (H. Lucić, I.). — Bog *ti* pomози, slatka i ugodna Marijo (P. Posilović, I.). — Bog pomoze kralju *Pavlimiru* (A. Kačić, I.). — Ruke pomažu *nogam* (M. Divković, RJA, pod *pomagati*). — Pomagajući neki hercegi *Otokaru*, a niki *Rudolfu* (F. Glavinić, I.). — Bog pomaga pravijem *ljudim* (Dž. Palmotić, I.).

са акузатињивом

Zvonimir ... počе *dobre* pomagati, a progoniti zle (Ljet. popa Dukljanina, RJA, pod *pomagati*). — Pomozite *ih*, svetujte i naučite (XIV v., Spom. srp., RJA, pod *pomoći*). — Gospodine, pomози *mene*

(Bernardin, I.). — Vsaki je dlžan pomoći *iskrnjega* (Naručnik, I.). — Tvoja moć pomoz *mene* sad (M. Držić, I.). — Tako *me* Bog pomogao (A. Komulović I.). — Nigdje nije nikoga, ko bi *mene* pomoć htio (I.). — Tako *me* Bog pomoz*i* (P. Radovčić, I.). — *Tebe* pomoć križ ni muka ikad veće (S. Margetić, I.). — Pomoz *me* nevoljna i nesrićna (A. Kadčić, I.). — Spasitelj naš, koji *svakoga* pomaga (A. Gučetić, RJA, pod *pomagati*). — Jedan ud pomaze drugi *ud* (M. Divković, I.). — Ljubav i sreća *smione* pomaga (Dž. Palmotić, I.). — Jedan prijatelj pomaze *dru-goga prijatelja* (P. Posilović, I.). — Gospodine, što *nas* ne pomagaš (I. Đorđić, I.). — Nije čudo, da oni *nas* pomagaju (V. M. Gučetić, I.). — Pomagaše *uboga* svim, čim mogaše (F. Glavinčić, I.).

служити

са даїином

Na odejanije služestimь svetomu *hromu* semu (Mon. serb., XV v., RJA, pod *služiti*). — Spomeni se ... ot del mojih prvih, ke sam činel, kada težah vrtli i od koga tega *ubozim* služah (Starine, XV v., I.). — Reče mi ... da *mi* će ... služiti lijepo i dobrě i pravo (XV v., Mon. serb., I.). — Koliko anđel služi devi *Mariji*? (XV v., I.). — Niktor ne može dvjema *gospodarom* služiti (N. Ranjina, I.). — Dobrovoljno služahu *nemoćnim* (Korizmenjak, I.). — Imamo verno *im* služiti (Katekizam, I.). — Sinovi i kćeri *čaćku* svome i *majci* imaju služiti (M. Divković, I.). — Ko *ti* služi ... spoznan ne bi (Đ. Bunić I.).

са акузативном

Služićemo sasvim kraljevu *velikost* (M. Marulić, I.). — *Mene* služite i dvorite (M. Držić, I.). — Kada prav i vjeran sluga se postavi služiti *gospodara* s velikom ljubvi, za dvorbu napokon izdvori on platu (D. Ranjina, I.). — Služeći ... *dvije* kćeri (A. Gučetić, I.). — Dvorkinje verne i znane umilno služice *te* (I. Gundulić, I.). — Da *te* s ljubi tvojom ... i služimo i dvorimo (Dž. Palmotić, I.). — Dokle si bio mlad i podoban na vojsku ... služio si moje *neprijatelje* (M. Jerković, I.). — Hoće gospodur, da *ga* njegov sluga služi (M. Radnić, I.). — Služeć *kralje* i *cesare* (J. Kavanjin, I.).

сметати

са даїином

Niktor neće *nam* smetati (P. Vuletić, RJA, pod *smetati*). — A Kolvov s divom šeta ter sve tanca na provode, ona istom *suncu* smeta (J. Kavanjin, I.). — Digni sve što smeta našem *spasenju* (P. Knežević, I.). — Ona gruboća ... smeta ... *služenju* sakramenta (J. Matović, I.). — Da ne smetaju *rođenju* (Della Costa, I.). — Kako bi to suprot vojništva bilo i *junaštvu* smetalo (M. Reljković, I.). — Putnici pripašaju boke, da *jim* idućim ne smetaju (A. Kanižlić, I.). — *Nikomu* ne sme-

tajući ni na žao čineći (M. Dorbretić, I.). — Što su mi postovi i druge molitve na putu što li *mi* smetaju (D. Obradović, I.).

са акузативом

Nije pogodio ... da jedna parna *drugu* smeta (Poljički statut, I.). — Ti smetaš svaku *stvar* (F. Lukarević, I.). — Na to me dovede ljubezan prokleta, ka svaku mu *misal* jadovno sve smeta (D. Ranjina, I.). — Ljuven stril će smetati njih *rados* (M. Držić, I.). — Izidimo na dvor svi pastijeri opeta, neka nam objavi, što biće *nje* smeta (I. Gundulić, I.). — Koje (tj. najposlidnje pomazanje) *davle* smeta (I. Ančić, I.). — Sve zaprike, koje smetaju *put* spasenja (A. Kadčić, I.). — Usipaju u vaša uha što smeta vam *kuću* i *dušu* (Della Bella, I.).

судити

са дативом

Ako li kto sije прѣтвори, (da) *tu* bogъ суди (XII v., Mon. serb. RJA, pod *suditi*). — Bogъ da *tu* суди ... i vsi sveti (XIII v., I.). — Da *tu* судије суде по правдѣ (Dušanov zakonik, I.). — *Svetu* da судим (Đ. Držić, I.). — Teško mjestu ... u kom se ne суди једнако *svakomu* (N. Dimitrović, I.). — I učiniše satnike ... da budu ... s bani *puku* судили (Ljetopis popa Dukljanina, I.). — Ja ću *svakomu* судити (M. Divković, I.). — Суди *pravdi* suprot milosti (F. Lastrić, I.).

са акузативом

Ne jimate судити *nikogare* (Žića otaca, I.). — Konšijencija *me* сујаše (I.). — Ki ima прити i судити vas *svit* ognjem (Zadarski leks., I.). — Ki hote прити судити *žive*, i *mrtve*, i *svit* (I.). — Planita *nas* na тој суди (M. Marulić, I.). — Sam *sebe* ne судим (N. Ranjina, I.). — Судите ову *dušu* zlu (Mirakuli, I.). — Da суди *grješnike* (Zbornik iz 1520, I.). — Pravda *me* ne суди (M. Vetranić, I.). — Ki *zemlju* судите (I.). — Jeda li naš zakon суди *človika* (A. Dalmatin, I.). — Oštrijem mačem od pravde, kojim će potanko naše *grijehe* судити (A. Gučetić, I.). — Da *nas* pravda carska суди (I. Gundulić, I.). — Ja ću *pravice* судити (F. Glavinić, I.).

Наведени примери не показују неку виднију разлику у значењима ових синтагми са дативом и са акузативом. Изгледа да се она касније развила, и још се развија у савременом језику.

67. С обзиром на то да двојну реакцију ових глагола налазимо још од првих писаних споменика, можемо закључити да је до ње, односно до развијања акузативне реакције, дошло још у диосторијском периоду српскохрватског језика. Да ли је ње било и у прасловенском, тешко је рећи, мада има индикација које говоре у прилог томе (нпр. губљење

датива уз гл. *судити* које се запажа још у најстаријим споменицима у многим словенским језицима).⁶⁸

68. Дакако, ово нису једине ситагме које су у српскохрватском језику доживеле или доживљавају губљење дативске реакције (исп. *навикнути* *некоме* или *нечему*, које је често у старом језику⁶⁹: *навикнути се на некога* или *на нешто*; *говети* *некоме* : *говети некога*; *избегавати* *некоме* (*нечему*) : *избегавати некога* (*нешто*); *обрајити се некоме* : *обрајити се на некога* и др.), међутим, оне су за нас интересантне због замене једне беспредлошке конструкције другом беспредлошком конструкцијом, и то баш акузативном.

69. Треће. Појава двојне рекције ових глагола последица је, с једне стране, општесловенске тенденције сужавања дативског семантичког спектра⁷⁰, што је пак, свакако, у вези са сужавањем сфере употребе беспредлошких конструкција уопште⁷¹, и, с друге стране, потенцијалне језичке могућности да се однос према појму коме је намењено вршење ове врсте глаголске радње или у правцу кога се она врши може схватити и као однос посебног ангажовања појма.

Оваквог интерпретирања наменских односа има и у другим словенским језицима, али се оно у њима тиче само појединачних случајева (нпр. *судити некоме* : *судити некога*, *молити се некоме* : *молити некога*).

70. Шире развијање објекатског односа из наменског значења посебне врсте једна је од специфичних особина српскохрватског језика. До ње је дошло свакако из унутрашњих језичких разлога (због разви-

⁶⁸ Исп. Т. П. Ломтев, *op. c.*, 271.

⁶⁹ Исп. примере у РЈА, под *навикнути*.

⁷⁰ Исп. објашњење Т. П. Ломтева из перспективе руског језика: „В древнерусском языке дательный падеж употреблялся для обозначения косвенного объекта — предмета или лица, к которому направлены были и с которым непосредственно были связаны совершающиеся в субъекте переживания одобряющие или осуждающие оценки, положительные или отрицательные действия. Глаголы, выражающие эти переживания, оценки и действия, имеющие своим назначением достичь косвенного объекта, должны были в сочитании с дательным падежом имет косвенно-объектное значение, например: негодовать „ему“ (— не него). В дальнейшей истории языка судьба этих глаголов была неодинакова в зависимости од изменения их семантики относительно объекта, а в связи с этим развивались различные замены дательного падежа другими падежами и главным образом предложными конструкциями“ (*op. c.*, 269).

За српскохрватски датив М. Ивић је констатовала да у савременом језику „обавезно је присутна представа о реализацији контакта између радње и датог објекта, било на основу момента праве намене, тј. давања, упућивања (*дајем му књигу, њреће му* и сл.) било приступањем, приближавањем у физичком смислу (*долазим му у гостије*)“, док значење датива „у ранијим епохама његовог развоја показује да је првобитно релевантни значај имала представа о пружању, протезању радње или по самом датом објекту (тип: *и́тва њо мору*) или у његовом правцу, овде са подједнаком могућношћу да се одреди или не одреди реализација контакта (семантички типови везани за конструкцију са к)“. (Систем предлошких конструкција у српскохрватском језику, ЈФ XXII, 154—155). О сличном проблему исп. и М. Ivić, *Dativus respectivus i sinonimične konstrukcije u slovenskim jezicima. Studia linguistica in honorem Lehr Splawiński*, 1963, 99—104.

⁷¹ Исп. Р. Мразек, *op. c.*, 225.

јања нових значења ових глагола, као код глагола *судити*, што се може претпоставити према његовој семантици у савременим и старим словенским језицима, можда и код глагола *служити* у неким словенским језицима, нпр. у словеначком), мада се у овом процесу не смеју искључити утицаји балканске језичке средине уопште⁷².

d. Синтагме мобилних односа

71. У овим се синтагмама вршењем глаголске радње мења место или положај објекта у простору. Врста промене места, положаја односно начин на који се оне врше зависи од семантике управног глагола.

Да понесеш својој браћи дуждев *йоздрав* и *милоси* (Љубица 1, 12). — Ђурица носи црквену *меденицу* (Ранк. С. 1, 4). — Он понесе само *гајде* (Срем. 1, 10). — Госпођа Сида је увек увече метала *сановник* под јастук (И., 28).

На тој тераси смештен је кафеџија са ... дечаком који преноси *кафе* преко пута гостима на софи (Андрић 2, 9). — Има везира или богаташа на свету, који могу своју *радоси* или *бригу*, или свој *ћеф* и *доколицу* да изнесу на овакво место (И., 15). — Први му носач намјести празну *кошару*, а *йуну* подигне и преда је другом, а овај је опет дода даље (Бож. М. 1, 11). — У сузно око успе *йа-йрику* (И., 25). — Слагао [је] *цигарете* једне за другом у шкрињу (Крл. 2, 13). — Котрљао на њих *камење* (Лал. М. 1, 7). — Вода је ... свој *дио* однијела низ Дрину (И., 20). — Мића је застао, извадио *марамцу* и обрисао Ненадово мокро лице (Ћос. Б. 1, 38).

У примерима које смо навели објекат у процесу глаголске радње мења своје место, доспева на ново.

Исте су семантике и синтагме у којима име у објекту означава део одеће, а глагол у функцији управног члана *радњу облачења* односно *свлачења*, *скидања*:

Збаци са себе *хаљиницу* (Кочић 1, 3). — Навуче на себе *губер* и саже се (Ранк. С. 1, 12).

Блаж ... је свукао са себе *кошуљу* (Бож. М. 1, 12). — Господа су каткад скидали *шешире* (Шим. 1, 60).

72. Промену места објекта имамо и у овим примерима:

Поведите *бакове* ... ниже плота (Кочић 1, 7). — Да зна све Ваше латинске финте, па је нећете превести *једну* преко воде, реците му (Шен. А. 1, 26).

Нема смисла да *их* [децу] повлачимо у град (Крл. 2, 14). — Тако су и њу одвели као лице ухваћено под оружјем (Лал. М. 1, 34);

такође и у овим:

⁷² Ф. Миклошић употребу акузатива уз глагол *служити* испоређује се романским *servire* (Vergleichende Syntax der slavischen Sprachen, Wien 1883, 375).

Како су дахије проћерале праве *сјахије*, они сад постану и спахије и читлуксахибије (Вук 1, 54). — Донесе збиља ону жалбу несретњу, и написа под њом пет шест ријечи, пак *ме* оправи на другога, а други на трећег (Љубиша 1, 10). — Па му послао црвени *џојас* (Срем. 1, 18).

Абидага је поново сазвао *сџарешине* и прве *људе* (Андрић 2, 26). — Када су *га* послали у кантину (Крл. 2, 15).

Ове се две групе примера разликују од раније наведених не по резултату акције — и у једнима и у другима објекат мења место, већ по начину на који се до овог резултата долази; у првим примерима објекат мења место физичком акцијом (ношењем, премештањем, дизањем), а у овима акција субјекта не мора бити физичка, субјекат може давати и само подстицај вршењу радње.

73. Промену места објекта имамо и у синтагмама у којима глаголска радња означава *ујрављање каквим саобраћајним средсџвом*, а објекат — *средсџво којим се ујравља* или *оно шџо се средсџвом љревози*:

Завези и превези *ме*, даћу ти плату (Љубиша 1, 17). — А чим настане јесен, почео би терати *дрва* у варош на туђим колима (Ранк. С. 1, 14).

Он је превозио *робу* и *џушнике* (Андрић 1, 19). Најприје је вјетар звизнуо бичем, а онда стао јурњавом возити своја ледена *кола*, по планини (Бож. М. 1, 9). — *Авион* којим је отпутовао наш тим ... возила је најбоља посада ЈАТ-а (Политика 1957, бр. 15977, 11).

74. Семантички су друкчије синтагме у реченицама:

Руке му снажно али механички замахваху *звоно* (Ранк. С. 1, 56). — И преврће ... *крофну* (Срем., 12). Прич'о, да могу *млин* окрећати (Ђор. С. 2, 18).

Вуче и даље *долай* узалудних мисли (Лал. М. 1, 13). — Из болнице је изишао *грунтовничар* ... вртећи свој *шџајшић* у руци (Шубић З., Херој у папучама, Београд 1935, 15). — Шути, Зеко. Вртиш ми *нож* у рани (Бож. М., Дrame, Загреб 1950, 174).

У њима објекат у глаголском процесу не мења своје место, он остаје на истом месту, само мења свој положај.

75. Посебан случај промене места или положаја објекта имамо у синтагмама у којима име у објекту означава део тела, а глагол у функцији управног члана мобилан процес којим је објекат захваћен:

Јаблан диже *главу* (Кочић 1, 4). — А стари Ђурађ примичући *длане* к ватри: „Мени је причао ...“ (Љубиша 1, 21). — Овце пођоше и окреташе *главе* низа страну (Ранк. С. 1, 12). — Поздрави га Ђурица и пружи *руку* (И., 17). — Илија тужно обори *главу* (Ђор. С., 2, 17). — Про примџ, рече Мађар дигнув *џалац* (Шен. А. 1, 30).

И стидно али зажарено обори *очи* (Бож. М. 1, 25). Коњ тешко извлачи *копчице* из блата (Крл. 1, 21). — А ујка Грга врти *очи ...* и сопти (Г. Матош, Док је срца бит ће и Кроације, Загреб 1925, 43). — Госпође наклањале *главу* (Шим. 1, 50).

И у овим синтагмама семантички су могуће обе врсте мобилних односа — и промена места и промена положаја објекта; који ћемо семантички однос имати у синтагми зависи првенствено од значења управног глагола.

Промена места објекта у овим се синтагмама може чинити нешто друкчијем него у осталим стога што је мобилност објеката — делова тела ограничена њиховом фиксацијом за тело. Међутим за лингвистичку анализу ова чињеница није битна; за нас је семантички исти однос у синтагмама: *сјавиши руку на сјо* и *сјавиши књигу на сјо*. У неким од ових синтагми могу се јавити корелације са инструменталом (нпр. *врти очи*, из Матошевог примера: *вртиши очима*).

О акузативно-инструменталним паралелизмима

76. Извесним акузативним синтагмама мобилних односа, нарочито онима у којима се означава, најопштије речено, мењање положаја објекта у границама истог места (*вртиши коло*, *замахнути руку* и сл.) веома су синтаксички и семантички блиске синтагме с објекатским инструменталом односно с инструменталом у објекатској употреби⁷³ (*вртиши колом*, *брзаши језиком* и сл.).

са акузативом

Настави живље, *брзајући* и лемећи *јрсице* (Ђор. С., Целокупна дела, V, 423). — Шта значи цео божји дан *вишлайи ...* тешку *секиру* у рукама (Матковић М., Прежихов В., Јамница, Бгд. 1947, 6). — У кући жена *врти мужа*, али изван куће ... жена га мора да штује (Марчић Л., Задарска и шибенска острва, Српски етнографски зборник, XLVI, Бгд. 1930, 543). — Ма немој ти да ме *вртиши* (Давичо О., Бетон и свици, Бгд. 1956, 358). — Наопако *барјак заврнуше* (Вук, Рј., под *заврнуши*). — Завуците парче штапа ... у онај прости чвор, па га *завршише* (Ђорђевић В., Болничарска служба, Бгд. 1874, 199). — Не знам! — каже и *заврће главу* (Крстић А., Цариградски гласник, 1905, 19). — Тако *коло* воде и *заврћу* (Српске новине, 1843, 17). — Повремено вади руке из пазуха и *вишлић* око осовине *заврти* (Радић Д., Живи наковањ, Бгд. 1937, 13). — Саставише најшире коло и *завртијеше* га полагао наоколо (Назор В., Фантазије и гротеске, Згб. 1930, 71). — Тече

⁷³ У лингвистичкој литератури ово је уобичајени назив за овај тип синтагми; нама се, пак, најтачнијим чини онај којим их је називао Д. Н. Освјанико—Куликовскиј „инструментал фиктивног оруђа“ (Синтаксис русског језика, Санктпетербург, 1912, 249).

вода те *обрће коло* на воденици (Вук, Рј., под *бадањ*). — Злоткаља се јаду домишљаце: / *стражње скуће* спријед *обрџаше* (Вук, Нар. посл.).

са инстџрументџлом

Он *виџла камџијом* и *брза језиком* (Милићевић М. Ђ., Омер Челебија, Бгд. 1886, 167). — *Виџла* голим *ножем* по ваздуху (Јакшић Ђ., Дела, X, Бгд. 1883, 115). — Када говориш немој *рукама виџлаџи* (Капетановић Љ. М., Народно благо, Сарајево 1888, 336). — Бура је рушила димњаке, *виџлала* у зраку тешким *дугама* као крпама (Новак Вј., Тито Дорчић, Згб. 1906, 8). — Како ти она углије *врџјеџи* њиме (Лукца са Орсана, [Катић Е.], Јакобинка, Згб. 1914, 69). — *Заврнуџ* ће *ножем* у рани, нек се разјапи као уста (Бож. М., Неиспакани, Згб. 1955, 49). — Чим *изађе муштерија*, Бикан затвори дебела врата и *заврне кључем* у гломазној брави (И., 14). — Онда јоште шареним бијесним колом *заврће* (Нодило Н., Есеји, Згб. 1918, 106). — Кретала се самосвијесно, *заврће* доњим *џијелом*, зибље сукњу и погледава успјех (Калеб В., На камењу, Згб. 1940, 22). — Пред срџбом главнокомандујућег, који *заврће очима*, стрепе (Република, 1946, 597). — Испруживџи десну руку, *заврџи* с њом у зраку (Кумичић Е., Зачуђени сватови, Згб. 1910, 225). — Извукао змију, *заврџио* с њом неколико пута преко своје главе и треснуо је коначно о земљу (Шегедин П., Осамљеници, Згб. 1947, 122). — Она окрете главу, па *заврџе* ... *џлеђима* (Вукићевић И., Људско срце, Бгд. 1901, 108). — Узе руку Југовића мајка, *Јокреџала*, *џреврџала* с њоме (Народне јуначке песме, Бгд. 1952, 147).

77. Примере за ове синтагме наводили смо према азбучном реду глагола с којима се јављају не одвајајући посебно оне који значе *џокреџаџи џоједине делове џела* односно *изводиџи џокреџе*, *радње џојединџи деловима џела*, *органима* од оних који значе *џокренуџи неџиџо*, *џромениџи нечији џоложај* односно *изврџиџи џакву радњу нечим* зато што смо сматрали да им је заједничко то што и у једнима и у другима имамо „ограничено кретање“ односно *мењање џоложаја у границама истиџа месџа или, џак, модификаџију крџања истиџе врџе* (исп. *брзаџи џрџе* : *брзаџи језиком*). Но, и поред ове заједничке основне семантике — ове синтагме нису синоними. У синтагмама са акузативом глаголска је радња усмерена на објекат, и она се врџи с циљем да се модификује положај објекта; и баш је модификаџија положаја објекта оно што се истиче у први семантички план ових односа. У синтагмама са инструменталом истиче се у први семантички план сама глаголска радња и начин на који се она врџи, а функција инструментала је ближа детерминаџија њеног вршења.

78. Ова се акузативна и инструментална категорија сматрају особеношћу свих словенских језика.⁷⁴ У лингвистичкој науци оне су,

⁷⁴ Исп. А. М. Пешковскиј, Русскиј синтаксис в научном освещении, Москва 1938, 282.

углавном, и синтаксички и семантички разграничене на основу семантичког момента циљности. Цитираћемо само два тумачења: „между глаголом с творительным и глаголом с винительным возникает та разница, что в первом случае внимание сосредоточено на самом действии, которое может быть бесцельно, а во втором — на дополнении, в котором выражена ближайшая, в полне определенная цель движения“⁷⁵; и „сасвим је разумљива чињеница што се уз поједине глаголе, који данас припадају првенствено категорији прелазних глагола, може употребити ... медијална конструкција с инструменталом ... *нагиње чуштуру и нагиње чуштуром* ... а уз друге не може (не може напр. *сећи сиром* поред *сећи сир*) ... Значење једних глагола, наиме, повлачи за собом претставу о кретању, померању у месту оног појма над којим се глаголска радња врши, док значење других глагола — не повлачи. Треба, међутим, истаћи као битну чињеницу ... да се појам обележен у инструменталу не схвата објекатски у правом смислу речи, тј. да природа глагола буде таква да се при тумачењу дате ситуације остварења искључује моменат циљности“⁷⁶. И наше се тумачење слаже с овим — само уз ову корекцију: *циљности и у инструменталним синтагмама не мора обавезно изостати, само је она обавезно друкчија од оне у акузативним — у њим циљ је радња, њено вршење (уколико нису у њима медијални глаголи), а у другима — модификација објекта*. Објаснићемо ово на примерима. Глаголски процеси у инструменталним синтагмама: *заврне кључем у гломазној брави и исируживши десну руку заврши с њом у зраку* врше се с одређеним циљем, бац као и глаголски процеси у акузативним синтагмама: *наопако барјак заврнуше и вишлић око осовине заврши*, само је у првима основни циљ завршити радњу — завртања, закључавања односно витлања, окретања — са појмовима у инструменталу као средством, док је у другима основни циљ извршити промену објекта, покренути објекат. Међутим, семантичка компонента циљности може изостати и у инструменталним и у акузативним синтагмама ове врсте; нпр. у синтагмама: *заврће доњим делом шела и врши очи и сојти* — обе су радње медијалне односно обе оне означавају процесе који се врше без воље субјекта, а самим тим и без одређеног циља.

Интересантно је и тумачење М. Павловића (везано за извесне случајеве), који корелативност употребе акузатива односно инструментала види у опозитуму: *свршеност : несвршеност*⁷⁷, али се нама чини да је овај опозитум последица односно секундарна вредност шире семантике синтагми — тј. онога семантичког односа који у први план ставља или објекат или саму радњу и њен циљ⁷⁸.

⁷⁵ А. А. Потенба, Из записок по русской грамматике, I-II, Харьков, 1888, 457; ово је у потпуности прихваћено и у студији, Творительный падеж в словянских языках, Москва 1958, 86; аутор овог дела студије је Д. С. Станишева.

⁷⁶ М. Ивић, Значења српскохрватског инструментала и њихов развој, Бгд. 1954, 102.

⁷⁷ М. Павловић, Рекије и функције, Наш језик, XII, 90—93.

⁷⁸ О овим паралелизмима исп. још: Р. Мразек, Синтаксис русского творительного, Прага 1964, 187. и 188; Ж. Станојичић, Језик и стил Ива Андрића, Бгд. 1967, 94.

Овакав је семантичко-синтаксички однос између овога типа акузативних синтагми мобилних односа и ове врсте инструментала уобичајен у српскохрватском језику; сличан је и у осталим словенским језицима. И баш је због тога интересантна констатација П. Ивића да се у говору Галипољских Срба овакве акузативне синтагме употребљавају и у семантичким ситуацијама којима би одговарале конструкције са инструменталом: „Акузативом се обележавају и органи којима се врше извесне радње које не излазе из сфере субјекта. Замани главу ми на тибе. — Шо машеш руку ти (исп. и Ни маши грану). — Намигне очи. Ина дивојка жмури очи је. — Шо плещјете уста ви“⁷⁹. П. Ивић претпоставља да је до овога дошло под утицајем грчког језика, и свакако је у праву.

е. Синтагме с модификацијама мобилних односа

79. У овој се врсти синтагми под дејством глаголског процеса мења мобилност објекта; модификација мобилности може бити двојака: или се мења правац или брзина кретања објекта.

Црвено мало свакога с пута скреће [= јагода] (С. Новаковић, Нар. загонетке, 73). — И не могући га [Вука] ... скренути с тога пута, искаљиваху се подсмевањем и ругањем (М. Ђ. Милићевић, Јурмуса и Фатима, Бгд. 1879, 62). — Ми убрзасмо коње (Српске новине, Крф. 1917, 4/3). — Кормило је ... које влада лађу кад једри (Казали П., Виенац уздарја народнога, Задар 1861, 175).

Ипак, Срби морају мислити и на то како ће да убрзају *џок* догађаја (Нова Европа, 1925, књ. XII, 101). — Он убрза ... *џрк* (Ђолић 1, 25). — Мораћеш окренути *кола* мало удесно јер нам у сусрет иде велики камион (Пример из говорног језика).

Ове синтагме су везане само за глаголе одређене семантике — за оне који означавају промену правца (скретати, окретати и сл.) и за оне који означавају промену брзине кретања (успорити, убрзати и сл.), те је стога и њихова фреквенца у језику веома мала. Осим тога, уз глаголе с овим значењима чешћа је употреба глаголских именица у функцији објекта (убрзај кретање и сл.).

О акузативу уз глаголе: *владајши*, *ујрављајши* и сл.

80. Осим последњег примера из првог пасуса нашли смо још неколико примера са акузативом уз глагол *владајши*. Иако сви они нису из ове семантичке категорије, ми ћемо их ипак овде све навести јер желимо посебно да скренемо пажњу на употребу акузатива као допуне уопште овоме глаголу:

⁷⁹ СДЗб XII, 347.

Пјесник ... влада народни *брод* и води га к луци здравља и спасења (Вуличевић Љ., Целокупна дела, Српски писци, Бгд., 8). — Кормило је ... које влада *лађу* кад једри (Зоре Л., О рибачу по дубровачкој околици, Архив, 10, Згб. 1869, 327). — Стид влада и најжешћу *љубав* (Ботић Л., Пјесме, Згб. 1885, 102). — На њојзи се господа скупила / Да владају *земље* подјармљене (Љубиша, Целокупна дела, Српски писци, Бгд., 47). — Докле су *нас* они владали, свак нам се клањо (Војновић И., Еквиноцијо, Бгд. 1904, 69). — Они *нас* не владају (Рајковић Ђ., Народне речи којих нема у Вукову рјечнику, Земљак, 1871).

Употреба акузатива уз овај глагол у Речнику српскохрватског књижевног и народног језика САНУ окарактерисана је као некњижевна, и свакако с разлогом, јер се у литератури налази код ограниченог броја писаца, и то оних из јужних и југозападних крајева односно из крајева у чијим је дијалектима и налазимо: исп. *жена влада руку своју* (из Црне Горе, М. Пешикин), *od dobivanja Belgrada, koga je jur Turak pedeset let vladal* (из чакавског, L. Zima, *Njekoje, većinom sintaktične razlike*, 222).

Од свих примера које смо навели само би се прва два, као и оба из народних говора, могла уклопити у општи спектар објекатског значења акузатива, али само под условом да се схвати да у њима глагол *владаиши* значи „имајући власт над неким покретати га, управљати га у одређеном правцу, усмеравати га“; у Рајковићевом примеру, према његовом тумачењу, *владаиши* значи „хранити, издржавати“, те би и он долазио у једну од акузативних категорија; семантика пак осталих примера чисто је инструменталног типа.

81. Исти је случај и са глаголом *управљаиши* у овој реченици:

И под своју старост Фр. Андрија не стајаше дангубан своје Реду; него каконо Отац Редобитиели (Гвардијан) урпављаше *самостане* (Ивићевић С., Виенац уздарја народнога, Згб. 1861, V);

уколико бисмо њега протумачили као „управљајући, руководећи нечим усмеравати га“, и однос у овој синтагми могли бисмо сматрати акузативним.

82. Осим уз ова два глагола, овакву необичну употребу акузатива у старом српскохрватском језику налазимо још и уз глаголе: *господариши*, *цесароваиши*, *райоваиши*.

По томь да их ратоуємо (Слом. срп., Ђ. Даничић, Синтакса, 381). — *Vas si svit da vlada* (М. Решетар, *Jezik pjesama Ranjinina zbornika*, Rad JAZU 225, 165). — *Vas saj svit gospodarim* (I.). — *Eto svit da vladaš, razum tvoj jes dosti* (Š. Menčetić, L. Zima, *Njekoje, većinom sintaktične razlike*, 224). — *Tijem mnozi govore, Suliman da sade i kopno i more kraljuje i vlada* (М. Ветранић, I., 224). — *Kralja imeš mužati, Tebane ki vlada* (F. Lukarević, I.). — *Razlog želje njegove vladaše* (D. Ranjina, I.). — *Prave upravljat*,

sudit krive mi imamo (I. Gundulić, I.). — (Gospoja) gospodi i vlada *život* moj i *mlados* (N. Nalješković, I.). — Morska *polja* i *širine* blazi vjetri gospodahu (Dž. Palmotić, I.). — Киј неброене *ѷке* влада (И. Ђорђевић, Ђ. Даничић, Синтакса, 403). — *Живои* ... човечии ... Бог влада (Ђ. С. Ђорђевић, М. Дивковић, Глас СКА 53, 37). — Цесаруе *свиетѷ* одавна (И. Гундулић, Ђ. Даничић, Синтакса, 403). — *Blagoslovi me* i rukovode nastavi *poslédovati* stopaть твојим (RJA, pod *rukovoditi*). — Вазда је бижао поштение свитовчние (Ђ. С. Ђорђевић, оп. с. 37).

Уз исте ове глаголе, у истом значењу и код истих писаца налазимо и употребу инструментала:

Za č ona toj ne će, koja *mnom* oblada (Š. Menčetić, L. Zima, Njekoje, većinom sintaktične razlike, 225). — (Vrime) našijemi *telesi* kraljuje i vlada (M. Vetranić, I.). — Kćerce, ka će kraljevati trećijem *dijelom* segaj sveta (I. Gundulić, I.). — Jes, tko njегда *svijetom* vlada (I.). — Troja, ka je svime njегда *istokom* gospodila (I.). — Viša 'e tvoja milos svaka od nebesa, *kijem* kraljuješ (I. Ђордић, I.).

83. Позната су нам два тумачења која се односе на употребу акузатива уз ове глаголе.

1. Поводом оваквих акузатива у језику песама Рањанина зборника М. Решетар каже: „Moglo bi se za neke od tih primjera misliti na uticaj tal. sintakse ... za *vladati* i *gospodariti* na *governare* i *reggere* ... koji u tal. jeziku imaju uza se akuzativ“⁸⁰.

2. Т. П. Ломтев овакве примере из старог руског језика сматра остацима некадашње употребе „винительного падежа в значении объекта управления“⁸¹.

Мишљење Т. П. Ломтева биће да је тачније. М. Решетар је само утолико у праву што је утицај талијанског језика у нашим јужним и југозападним крајевима могао стварно допринети дужем чувању ове старе општесловенске употребе акузатива.

f. Синтагме с релативним ѷроменама објекта

84. Семантичка је карактеристика ових синтагми, за разлику од других објекатских, у томе што се у њима сам објекат не ангажује нити мења у глаголском процесу, већ други појмови у синтагми (субјекат, појам оруђа, средства) мењају или своје место или свој однос према објекту, тако је промена објекта само релативна, посредна и резултира

⁸⁰ Rad JAZU 255, 170.

⁸¹ Т. П. Ломтев, Очерки по историческому синтаксису русского языка, Москва 1956, 262.

из других промена извршених у синтагми. Према извршеним променама ове синтагме могу бити од две врсте: а) оне у којима је измењен положај објекта према другим појмовима и б) оне у којима је измењена улога објекта.

85. а) Неко описа бој, као да је ... гледао, стотина *га* опколи да чују (Љубиша 1, 19). — Али *овога* загради трострука леса момака (Ранк. С. 1, 8). — Још су *га* веома одликовали ... брци ... брада, која му је покривала скоро све *лице* (И., 16). — Диг'о се поп Спира и прегрнуо ... велику мараму, којом се обично служила цела кућа, а у последње време већ почели њоме покривати и *шестіо* (Срем. 1, 24). — Вели госпоја Перса зевајући и заклањајући *усіа* (И., 25).

Мост [је] подигао велики везир Мехмедпаша, чије је родно село Соколовићи ту иза једне од ових планина које окружују *мосі* и *касабу* (Андрић 2, 10). — Он је дошао на мисао да би се ослободио од те nelaгодности ... тиме што би премостио стрме *обале* и *злу* воду међу њима (И., 23). — Застро је [ветар] пјешчаном маглицом *долину* Цетинске Крајине (Бож. М. 1, 9). — Обишао [је] *виноград* неколико пута (И., 23). — Хоће да обуче *себе* и *дружину* (Крл. 2, 8). — Везала је крајеве сукње при дну да јој покрију *ноге* до чланака (Лал. М. 1, 25). — Па *га* заокружи језиком (Петр. В. 1, 12). — Облећући *га* као владику (И., 13). — Откривајући ... трошну *земљу* (Ђопић 1, 27). — Чабрић ... је осјећао да ће *га* самог опет поклопити сва она безнадежна осјећања (Хумо 1, 10).

У перимерима које смо навели позиција објекта се мења утолико уколико мењају места други појмови у синтагми — субјекат (*сіоішна га* опколи) или појам који означава средство, оруђе којим се врши радња (*марамом* покривају *шестіо*).

86. Исто је и у реченицама:

Кад Дели-Ахмед дође у Ниш и први пут изиђе паци ... паша *га* дочека врло лијепо (Вук 1, 47). — Не нашавци *га* код куће, врате се натраг (И., 60). — Више Чергића кућê затече *ме* зора (Кочић 1, 8). — А после ручка одмах отрча преко пута, да *их* затекне за столом (Срем. 1, 21).

И још *га* сустигну у снази (Бож. М. 1, 18). — Бугари *их* дочекивали митраљезима (Лал. М. 1, 9). — Киша *их* затече на састанку (И., 23). — Весело *га* сусрете (Петр. В. 23). — Тако је добра била, па сретне ли *јросјака* ... мало што не заплаче (Шим. 1, 65).

у којима имамо промену положаја објекта према субјекту, али извршену не мобилношћу објекта већ кретањем, померањем субјекта.

87. И синтагме у којима се какав други појам доводи у директну просторну везу с појмом објекта семантички су исте с претходним:

И Црно ти у рукама море /Ка' и што је Цариград бијели,
/И његове згоде свеколике,/ Што *Азију* за Европу вежу (Новић Ј.,
Душанија или знатни догађаји за времена српског царства, Будим
1863, 56). — Хтједе некаква *колица* свезати за ногу (Ђор. С. 2, 19).

Тако мост, састављајући *два краја* сарајевског друма, веже
касабу са њеним предграђем (Андрић 2, 8). — Ох, божанствена
централо ... вежи *ме* са Јовановићем фотографом (Б. Нушић,
Сабрана дела, VIII, Бгд. 1931, 135). — Пјешчара, дијелила је
шикару од старе букове шуме (Ђопић 1, 27).

88. И у синтагмама из ових реченица:

Браћо моја, пет стотин хајдука /Коју ћемо засјести *бусију*?
(Српске народне пјесме, Б. Петрановић, Београд 1870, књ. III,
601). Поједини одважни српски сељаци, што ван шанчева беху
заузели *бусије* иза дрвећа, погађаху ... Турке (Ј. Мишковић,
Ратник, лист за војне науке, новости и књижевност, 9, Бгд.
1883, 11). — Београдска бригада заузима *јросџор* на коси мошта-
ничкој (Ђурић Д., Стратегија, Бгд. 1895, 405).

Снијег налегне и не напушта лако ту своју зимску *јосџелу*
(Бож. М. 1, 8). — Напусти *цесџу* и пређе на пјешачки пут (Лал.
М. 1, 14). — Мостарци заузеле *мјесџа* на супротној страни од њега
(Хумо 1, 12). — О, па то је она увијек радила, зато је најпослије
и оставила *завичај* и дошла овако (Цес. 1, 10). — Деловођа зау-
зима своје *месџо* (Ђос. Б. 1, 30) —

релативна промена објекта, такође, резултира из контакта који субјекат
остварује односно не остварује или прекида са објектом; и овај контакт
је посебне врсте јер има за семантичку последицу одређивање објекта
у односу *заузети* : *незаузети*, *напуштени* и сл.

89. На помена (*о ујојџреби акузатива уз извесне глаголе који су у своме
основном значењу нејрелазни*). Готово све наше граматике и синтаксе⁸² посебно по-
мињу употребу акузатива уз извесне, по своме основно значењу непрелазне глаголе,
као што је случај у нашем примеру „коју ћемо засјести бусију“.

Оваквих примера има и у другим акузативним семантичким категоријама:

У том Ђулић *доскака ђогаџа* (Марјановић М., Хрватске народне пјесме,
I, Згб. 1898, 227). — До бостана *доскакао ђога* (Höftmann K., Народне пјесме
Мухамедоваца у Босни и Херцеговини, II, Сарајево, 1889, 279). — *Легли га*
у његову постељицу (Виловић Ђ., Загаљени животи, Згб. 1923, 182). — Горњи
је домаћин глава куће ... па је с тога и *сио* себи с десне стране *сџарога свџа*,
нека је глава до главе (Делић С., Гласник Земаљског музеја, Сарајево 1907,
256). — Овај надзор не даје ... могућности надзорном чиновнику да може
врџајџи џрње над чиновником среским (Самоуправа, 1883, 28/1). — Доз-

⁸² Исп. Ђ. Даничић, Синтакса, 399; Т. Maretić, Gramatika, Zgb. 1963, 583;
М. Стевановић, Граматика српскохрватског језика, Бгд. 1951, 405; И., Рекција глаго-
ла и облици њихове допуне, Наш језик XII, 1—11.

волити ... разузданом Рајчевићу да *вриља шрње* над главама слабих и немоћних радника (Српски занатлија, Бгд. 1889, 102), (мобиљни односи);

или

Па *исједох* његова *дорајиа* (Вук, Нар. пјесме, III, 2). — Пак *одбјеже* своју стару *мајку* (И., II, 16). — Одбјеже *нас* Љутица Богдане (И., 76). — Ни хацијом *ћабу њолазији* (И., III, 46). — Павле *њолажаше* горње *земље* (И., Дјела апостолска 19, 1), (уопште из категорије релативних модификација).

Л. Зима овакву употребу акузатива сматра особенешћу чакавског дијалекта, и савременог и старог, и стародубровачког говора⁸³:

чакавски

Vsakorjačku *cestu* junak jesam hodil. — Sutra ćete daleko putovati : novu *cestu* po moju nevestu. — Sutra vam je rano *pute* putovati. — Drugi večer ću projt druge *place* šetat. — Ter mi počne plavat mutnoga *Dunajca*. — Kraljeviću Marko *črnu goru* jaše.

стјарочакавски

Ništar ne manje sumljahu *ga* (Život sv. Jerolima). — Sveti *zla* utekoše, a sad se vesele (M. Marulić). — Ne ćeš nesklad, hoćeš mire: bježi *ženstvo*, htij mojstire (J. Kavanjin).

стјародубровачки

A za toj, tko je moj, bježi *zal* običaj (Š. Menčetić). — Jezus prisveti ne će moć uteći taj *poraz* prokleti (M. Vetranić). — Stante ribe pliskavice, ke plo-vete sinje *more* (I.). — Ribe, ke *more* široko plivaju (M. Držić). — Ti sad čestit brodiš *more* (I., Gundulić). — Skokom svaki *goru* uzlazi, *rijeku* pliva, *polja* teče (J. Kavanjin).

кајкавски

Moja *raca blato* tanca. — Murica, Dravica, gliboka vodica, me mrem *te* letati, ne znam *te* plavati.

Употреба акузатива уз ове и њима сличне глаголе није везана за неку посебну акузативну категорију односно употреба објекта уз глаголе који су по својој основној и најчешћој семантици интранзитивни не представља неку синтаксичку специфичност. Ту имамо само употребу ових глагола у једном посебном значењу: нпр. *засесији бусију* у значењу *зайосесији, заузесији*; *доскакајии њогајиа* — *касом дојтерајии, дојахајии касајући*; *лећи некога* — *стјавији да легне*; *ћабу њолазији* — *њосећивајии*; *одбећи мајку* — *најусијии бежећи*; *цесију ходијии, њушовајии* — *идући, њујујући њролазијии* и сл.

С обзиром на то да се развитак ових значења садржи у језичком потенцијалу уопште, мислимо да се може закључити да је оваква употреба акузатива особеност народних говора уопште, а не само чакавског дијалекта. И до ње је могло доћи или развитком новог значења у самим глаголима (као код глагола *лећи, сесији*) или пак депрефиксацијом и задржавањем онога значења које је глагол заједно са префиксом имао (као код глагола *јахајии, њушовајии* и сл.). За чакавске примере са именицом женскога

⁸³ Njekoje, većinom sintaktične razlike, 222; примери су са стр. 222—227.

рода у акузативу могло би се помишљати и на обличко неразликовање од инструментала, јер им је разлика само у акценту⁸⁴.

Како је већина наведених примера из савременог језика из народних приповедака и песама, а у дијалектолошкој литератури се не помињу⁸⁵, склони смо да верујемо да оваква употреба у народном стваралаштву има и извесну стилску вредност.

90. б) Релативну промену улоге објекта имамо у синтагмама у којима се управним глаголом истиче објекат, указује на њега:

Показавши му у води *мјесец* (Вук, Нар. прип. 226). — Има ту један ... значајан ефекат, који је можда тешко јасно речима истаћи (Српски књижевни гласник, ст. с. III, 226).

Хтјели су ... да покажу *јунаштво* (Лал. М. 1, 9). — Умети истаћи туђу *вредност* ... то је оно што су те жене умеле (Поповић Б., Огледи из књижевности и уметности, књ. II, Бгд. 1927, 260). — Удовица са Срном стаде тражити књасту Саву, не би ли јој показала свој *вез* (Шим. 1, 66);

или у којима се управним глаголом означава промена става субјекта према објекту, или радња којом се мења позиција, статус објекта у односу на друге појмове:

У з'о час *џе* оженио, сине! (Вук, Срп. нар. пјесме, III, 22). Чим видим да које дете слабије учи, ја *њега* испишем из школе (Глишић М., Целокупна дела, I, Српски писци, Бгд., 239). — *Тебе* ће ваљда искључити из обћинског одбора (Ковачић А., Сабране приповијести, Згб. 1910, 73). — Данас *ме* испросио Јово (Ђор. С. 2, 12).

Уписали *га* у талијанску милицију (Лал. М. 1, 11). — Искључили *га* „на сва времена“ из свих гимназија (Радић Д., Тако ми, планинци!, Бгд. 1939, 78). — Хоћу да *џе* оженим мојом кћерком (Хумо 1, 24);

или у којима се појму објекта мења име, односно даје ново:

Звао ... ја њу родицом (Ђор. С. 2, 6).

Те *јаме*, испуњене млаком кишницом, дечаци зову бунарима (Андрић 2, 12).

91. Промену улоге објекта према субјекту имамо и у синтагмама са глаголима: *наследити*, *добити*, *даровати*, *дати*, *купити*, *ипродати*, *наручити* и сл. У њима се глаголском радњом, вољном акцијом (као у синтагмама с глаголима *дати*, *купити*, *ипродати* и сл.) или безвољним процесом (као у синтагмама са глаголима *наследити*, *добити*) мења однос субјекта према објекту:

⁸⁴ Исп. Ј. Jedvaj, Bednjanski govor, HDZb I, 300.

⁸⁵ Додуше Ђ. Шурмин спомиње могућност оваквих значења у херцеговачком говору — „има глагола, који су intransitivni преšli међу transitive: *mahati* (они *mašu* Јоковића Косу), *trčati* (не *češ* *trčati* gubava dogata), *iskakati* (kad su Turci brijeg *iskakali*)“, али и његови примери су сви из народних песама (Njekoliko bilježaka o govoru hercegovačkom, Nastavni vjesnik III, 172).

Заповиједи им да продају *краве* и *волове* па *џушке* да купују (Вук 1, 49). — И многи се код паше удворе, те и *службе* добију (И., 50). — Ономадне сам продао једно *џрасе* (Кочић 1, 11). — Одведе Свесветички шпану двије најљепше *краве* и присвоји *их* себи (Шен. А. 1, 25). — Фердинанд био би му и више дао него *Сусјед* и *Сџубицу*, да га премама Хабсбурговој странци (И., 28).

Па ако Босанци и не пазаре своју *робу* Силвестру ... и тада се Гара шуња око њих не би ли нашла оно што тражи (Бож. М. 1, 19). — Даровао ми *албум* и неколико серија ... *марака* (Јелић В., Анђели лијепо пјевају, Згб. 1953, 13). — Зашто да поклони своје *црпеле* (Жрл. 2, 15). — Баво ... је ... силазио у село да наручује мртвачке *сандуке* (Лал. М. 1, 7). — Од Поповића је наслиједио само јаке веће и модре *очи* (И., 9). — Јер ће попримити све магареће *обичаје* и *навике* (Петр. В. 1, 19). — Од тог лајтнанта ... присвојио је и сам његов *жаргон* (Хумо 1, 12). — Изгубивши у гужви ... *кају* (Ђопић 1, 22). — Све се отимали да ко *шиша* купи из моје руке (Шим. 1, 70).

Неки глаголи из наведене групе реченица, као глагол *дајти*, могу, поред овога, обележавати и мобилан однос: нпр. *дај ми џу књигу са сџола*. Ово је условљено развитком различитих значења у једном истом глаголу — у синтагми *дајти Сусјед* и *Сџубицу* глагол *дајти* значи *џоклонити*, *дајти на коршићење*, док у синтагми *дај ми џу књигу са сџола* глагол *дајти* значи *додајти*, *донети*.

92. И у синтагмама са глаголима *зарадити*, *заслужити*, *сџећи* и сл. субјекат својом акцијом мења односно успоставља однос према објекту, те је и у њима промена објекта релативна и тиче се само његове улоге:

Брат ми један служи *крух* у Босни (Будисављевић Б., Бранково коло, 1906, 617). — Не заслужиш на ноге *ојанке* (Вук, Нар. пјесме, III, 1). — А сам Ђурица, терајући дрва у град, зарадио је чохани *јелек* и *дизлуке*, опщивене црним гаитаном, и велики *џунос* са кићанком (Ранк. С. 1, 3). — Сад ако сам ја заслужила *црвени џојас*, то је и господин Спира! (Срем. 1, 20).

Већ после треће едиције, аквилански „аспекти“ и „алтернативе“ савремене уметности стекли су *углед* једне од највећих и најозбиљнијих светских изложби тенденција или изложби с тезом (Политика, 26. IX 1965, стр. 19);

појам с именом у акузативу у њима означава оно што субјекат вршењем глаголске радње стиче, добија.

93. **Н а п о м е н а** (о једном значењу глагола: *служити*). У синтагми *служи крух* глагол *служити* употребљен је у значењу *зарађивати* (*служећи*). Судећи по примерима ово је значење глагола *служити* доста обично у западном делу српско-хрватске језичке територије:

Градио тамбурице ... Служио тако приличан *грош* (Ђалски Ш. К., Из Вармеђинских дана, Згб. 1912, 66). — Био је даровит ... те је уз своју плаћу

служио још лијеп *новац* (И., У ноћи, Згб. 1913, 59). — Ја сам киријаш. Возим трговцима робу и служим добре *новце* тим послом (Мјесечник Правничког друштва, Згб. 1912, 864). — Служио је Мудровчић свој *крух* дневницом (Новак В., Тепки животи, Згб. 1911, 8).

Она је зарана стала свој *крух* служити шивањем (Нехајев М., Велики град, Згб. 1919, 21). — Требат ће служити *крух* (Цар. В. Е., Иза палме, Згб. 1913, 26). — Он мора да служи *крух* као новинар и уредник (Барац А., А. Шенов, Згб. 1926, 12).

94. Посебан случај измене улоге објекта имамо у реченицама у којима се глаголском радњом означава припадање субјекта објекту:

Сва слава *мајку* запада (Јамбрачак Д., Виенац 1871, 452). — Он је био увјерен, да му сви ти људи завиде, што је баш *њега* допала та љупка и умиљата Нела (Козарац И., Мртви капитали, Бгд. 1910, 83). — Један чит малијех пушака, допаде *га*, кад се дијелио плијен (Матавуљ С., Целокупна дела, I, Српски писци, Бгд., 443). — Бринути ћу за првенце, десетине и све што *иркву* иде (Рачки Ф., Борба Јужних Словена за државну независност у XI вијеку, Згб. 1875, 207). — Послије његове смрти допадоше град Дубовац и град Озаљ његове синове *Ђуру* и *Никола* (Строхал Р., Град Карловац, Карловац 1906, 2). — Зна да изречене здравице у његову славу не иду *њега* као човјека (Ђипико И., Пауци, Бгд. 1909, 107).

А зашто да ја тим глупацима не открешем што *их* иде! (Крл., Три кавалира госпођице Меланије, Згб. 1920, 54). — Мираз, — оно мало што *ју* је ишло — утрошила је (Бартуловић Н., На прелому, Бгд. 1929, 32). — Западе *Циганина* царство (Ђопић I, 19).

Ова семантичка категорија везана је само за глаголе — *дојасџи* (допадати), *зайасџи* (западати), *ићи*, *доћи* и сл. и за реченице такве конструкције у којима је необичан ранг појмова, односно за реченице у којима име у субјекту означава увек реалан предмет, а име у објекту живо биће.

У овим би се реченицама семантика објекта могла и друкчије схватити — не као модификација улоге већ као модификација места објекта међу другим појмовима; и ово тумачење, друкчије од нашег, имало би оправдања јер је у глаголима *дојасџи*, *зайасџи* веома изразита основна семантика — означавање месног односа, кретања. Међутим, наше је мишљење да су сви глаголи у оваквим реченицама развили нова значења, друкчија од основног, и да их према њима и треба класификовати.

95. Ове се реченице јављају и у конструкцији *са дајџивом* као допуном овим глаголима:

По правди се надао, да ће од та три ножа један *њему* допасти (Вук, Скупљени историски и етнографски списи, I, Бгд. 1898, 26). — Ево има девет годинаца, /Да си *мени*, куло, допадала (Нар.

песма, Зборник за народни живот и обичаје, XXV, 197). — Ако се тиче менице коју је жена издала, онда би допадало *њој* да докаже, да је већ била удата у време, кад је меничну обавезност примила (Вељковић С., Објашњења трговачког законика, Бгд. 1866, 316). — Није се могао досјетити смртному каковом гријеху, поради којег би му западао пакао (Ђалски К. Ш., Из вармеђинских дана, Згб. 1912, 9).

Мени за сву муку преписивања ... не допаде ни једна пара (Јагић В., Спомени мојега живота, I, Бгд. 1930, 338). — Зар ти није жао дати добра комада из куће? Зашто сам је [шкрињу] скоро већ годину дана тако пазила и чувала? Зато да *другоме* западне (Перковић Л., Новеле, Згб. 1935, 130). — Ја сам тражио зрео грозд, а он мени: „Море овим редом па *коме* западне кисело — западне“ (Политика, 1951, 13952/5).

И дативске синтагме с овим глаголима, изгледа нам, потпуно су синонимичне са акузативним синтагмама са истим глаголима у функцији управног члана.

96. Паралелну употребу датива и акузатива у синтагмама са глаголима *дојасџи*, *зайасџи*, *ићи* и сл. налазимо и у старом српскохрватском језику још од најстаријих споменика.

са *дајџивом*

Zašto jur tuga ova *joj* dopade (Š. Menčetić, RJA, pod *dopasti*). — I dopade *knezu* hiža s dvema vrtoma (XVI v., Mon. Croat., I.). — Dopade *Petru* Ponto, Galatija, Kapadocija (F. Glavinić, I.). Kada *im* dopade koji dio (M. Radnić, I.). — Znat ne more, ko za grobom ima mjesto *njemu* dopast (J. Kavanjin, I.). — Njekomu *Dživu* knjiga ide (M. Držić, RJA, pod *iti*). — Po razlogu ka (kruna) za ocem *tebi* ide (I. Gundulić, I.). — Sto li ide *caru* koji, meštре robinj u saraju, tri ljubovce prave osvoji (I.). — Jeli odviše uzeo nego *mu* po pravdi ide (A. Bačić, I.). — Uzimljući što *mu* po pravdi ne ide (J. Banovac, I.). — Povrativši *komu* ide ili pristoji stvar tuđa (I.). — Sudac izusti ono što *komu* po zakonu i po njegovi dili ide (J. Filipović, I.). — Ako *mu* i ide baština po krvi, može je izgubiti po nepomlji (I.). — *Thomu* ide kruna od Aragone (M. V. Gučetić, I.).

са акузативом

Primismo odъ rečenoga kneza i vlasteo drubrovačêhъ što *ni* podade dobitъja odъ njihъ (1439, Mon. serb, RJA, pod *dopasti*). — Radost *me* dopade (M. Marulić, I.). — Jeda *me* dopade za zlobu ljuven dar (Š. Menčetić, I.). — I da *me* dopade najlipša gospoja, prem s neba da pade, neću da je moja (H. Lucić, I.). — Da *koga* dopade nekorisna žena (P. Hektorović, I.). — Uda' se za mene mlada, da *te* stari ne dopade (M. Držić, I.). — *Mene* dopade u sreću sve-

могући огањ (D. Zlatarić, I.). — Ка ће *me* чест али срића допаст (P. Radovčić, I.). — Узе своју половину, што идаше *njega* (B. Zuzeri, RJA, под *ići*). — Дила ки *ih* море дојти (Polj. st., RJA, под *doći*). — *Arkadija* ... доде на дио сва истоћна страна (A. Kačić, I.). — *Svakoga* би дошло толико од оне mise (M. Dobretić, I.). — (Божи син) ко човек глад чутећи, од воће *ga* желја доде (Đ. Palmotić, I.). — Доде *ga* желја и улјем да слика (M. Pavlinović, I.). — Доде *Ahmeta* ред опета (I. Gundulić, I.).

С обзиром да у другим словенским језицима у овом типу синтагми, уколико га уопште у њима и има, име допуне стоји по правилу у дативу, закључујемо да су и ово једне од синтагми, поред оних са глаголима *лагати*, *савештовати*, *јомагати* и сл., у којима се објекатско значење развило из наменског значења посебне врсте, што је семантичко-синтаксичка особина којом се српскохрватски језик разликује од других словенских језика с истим системом деκлинације.

g. Синтагме компензационих односа

97. У синтагмама с овом врстом односа управна реч означава радњу која се врши као компензација за оно што означава појам с именом у објекту.

У синтагмама с глаголима *замениши*, *јокајати*, *осветити* и сл. њима:

Боље је да мремо јуначки, као људи, барем да замјенимо своје *главе* и да покајемо своју *браћу* (Вук 1, 61). — Данас ћу *вас*, браћо, осветити / Осветити или погинути (Вук, Рјечник, под *осветити*).

Старина Новак ... је ... овако учио Дијете Грујицу, кад је требало да *га* замени (Андрић 2, 16). — ИСКАЈАШИ све *гријехе* своје, она доби од Бога бар чудотворства (Лал. М. 1, 16). — Пристајао је да замени⁸⁶ на стражи *друге* (И., 12) —

процес глаголске радње директна је замена или надокнада за појам објекта. Појам којим се компензација врши, уколико се исказује, може бити означен или инструменталом без предлога (*нећемо се њредаши док своје главе не заменимо њиховим*) или самим субјектом (*на рејфризи ће он морати да замени главног глумца*) или се пак компензација врши самим

⁸⁶ Глагол *замениши* са својим објектом може, поред компензационих, означавати и друге односе; који је однос у питању зависи од семантике целе синтагме односно од тога које је значење глагола *замениши* у њој истакнуто у први план. Нпр. у реченици — *морају да заменим ову сијалицу на сијаној лампи, јер је мала и слабо се види* — глаголом *замениши* и његовим објектом означава се, извесне врсте, мобилан однос јер се семантички у први план истиче процес којим је објекат уклоњен, одстранен, покренут са свога места, док се у реченици *заменејуем шрособан комфоран сџан на Новом Београду за исџи у ценџиру* — замењује не објекат, он остаје непромењен, већ однос субјекта према објекту, те би синтагма из ње долазила у категорију релативних модификација.

процесом глаголске радње (*барем да ... њокајемо своју браћу*). Да ли ће се исказати и којим ће се од ових начина исказати појам којим се компензација врши зависи од глагола у функцији управног члана синтагме и од семантике целе синтагме.

98. У синтагмама са глаголом *илайиши* (и глаголима изведеним од њега):

Ал ти *њојков* наплатити не ћу (Вук, Рјечник, под *наилайиши*).
Нећу вам господо, новца ни једнога узети, кад сте осудили да се жбир шалио и да ми *шалу* плати (Јубиша 1, 11).

Платићу *шијеиу* (Бож. М. 1, 14). — Кад се већ машио у џеп да плати Јурици Ивановићу *вино*, али га је нешто „штрецуло испод ливе лопатице“, те је самовољно продужио рок (И. 26). — Плаћају *њорез* и *њрифезе* и *намеише* (Крл. 2, 7) —

поред компензационог односа запажа се и општи наменски однос; наменско је значење присутно и у синтагмама претходне групе примера, односно оно је обавезна семантичка компонента компензационог односа (појам који се компензира у исто је време и појам коме је компензација намењена), али је овде она нешто јаче изражена. Ова семантичка специфичност синтагми с глаголом *илайиши* условила је то да се у њима може без промене значења објекат у акузативу заменити допуном у облику акузатива с предлогом *за* — исп. *илайишо сам кафу* : *илайишо сам за кафу*⁸⁷.

2) СИНТАГМЕ С ОБЈЕКТИМА АПСТРАКТНИХ ОДНОСА

99. Битна је разлика између ове врсте синтагми и оне с конкретним односима у типу односа којима су међусобно везани њихови главни чланови: у синтагмама конкретних односа веза објекта са субјектом односно управна глаголска реч обавезно носи у својој семантици представу о стваралачкој акцији и о промени појма с именом у објекту као резултату те акције, док је у синтагмама апстрактних односа управна глаголска реч, веза главних чланова такве семантике да се њоме само констатује однос, релација субјекта према објекту (исп. *градим кућу* према *имам кућу*).

Основна је значењска карактеристика објеката ових синтагми непроменљивост, непокретљивост, уопште статичност; они су обухваћени глаголским процесом, али се у њима не мењају, ни они сами, ни њихова улога, ни њихово место; ово је условљено одређеном семантиком уп-

⁸⁷ Напомињемо да од ових синтагми с глаголом *илайиши* треба разликовати синтагме типа: Бакрене марјаше *које* су плаћали за превоз, људи су бацали на дно скеле (Андрић 2, 19), Ову сам књигу платила *хиљаду* динара (Пример из говорног језика), у којима немамо компензациони однос, већ или однос давања (као у првом примеру), дакле, извесне врсте мобилан или ако се поред објекта наглашава и његова вредност, цена (као у другом примеру) — мерни.

равне глаголске речи, према којој ћемо и прегледати основне типове ових синтагми.

а. Синтагме њосесивних односа

100. Објекти ових синтагми за субјекте истих реченица везани су општим односом посесивности, који се изриче глаголима *имајши*, *њоседовајши*:

Бећир-паша ... распише ... да му ондје дођу све спахије које имају села у Србији (Вук 1, 47). — Ово чинимъ пригодномъ тога, што желимъ бити неодвисанъ, и посѣдовати едну повлашћену *њосалницу* (Б. Даничић, Ситнији списи, I, Сремски Карловци 1925, 2). — Сваки има посједовати једнаки *диел* земље (Ковачић А., Сабране приповијести, Згб. 1910, 25). — Имали смо ... своју снагу и *госјодсјво* (Кочић 1, 12). — Ђурица је имао нарочити *разлог* са кога је избегавао поглед Станкин (Ранк. С. 1, 11). — А обојица су имали и своје *надимке* (Срем. 1, 16). — Стара Уршула има оштар *језик* (Шен. А. 1, 36).

Мали број људи ... имају овакву *згоду* и *уживање* као што га сваки и последњи касабалија може да има на капији (Андрић 2, 15). — Збојите *имаш синове*, не ће ти се распаст стање! (Бож. М. 1, 18). — Трпезарија ... има помешан *задах* воштаница, измирне и устајалих јела (Петр. В. 1, 6). — Она сигурно нема *њројусницу* (Јал. М. 1, 16). — Па онда питање: зашто жене немају *бркове*, морало се у мојој детињој души јавити као далеко предосећање познијега, феминистичкога покрета (Нуш. 1, 77). — Кућа је целом дужином имала дуг стаклени *ходник* (Ћос. Б. 1, 38). — Имала је загасито дугуљасто *лице* (Шим. 1, 67).

У синтагмама које смо навели појмови с именима у акузативу означавају реалне предмете (кућа, дућан) који су у поседу субјекта, којима он руководи и има власт над њима, појмове који су неодвојиво везани за субјекат (делови тела), нешто што егзистира ван субјекта, али је на извештан начин везано за њега (разлог љутње), уопште — оно на шта се може односити припадање казано глаголом *имајши*⁸⁸ (глагол *њоседовајши* много је ужег значења и употребе).

О падежу објекта негативних глагола

101. Нушићев пример „зашто жене *немају бркове*“ обавезује нас да кажемо нешто и о употреби акузатива иза негативних глагола уопште.

⁸⁸ О значењу глагола *имајши* и о типовима његових објеката в. код I. Grickat, *Razvoj značenja glagola imati*, Radovi XVIII knj. 6, Sarajevo 1961, 67—81.

Ми смо овај проблем већ раније испитивали у савременом књижевном језику на примерима из 24 прозна дела од 21-ог књижевника⁸⁹, а садашња шира проучавања акузативних синтагми само су нам потврдила закључке до којих смо онда били дошли, зато ћемо их овде укратко поновити и допунити испитивањима у народним говорима и старом српскохрватском језику.

У чланку о падежу објекта у негативним реченицама покушали смо да дамо одговоре на три питања: 1. каква је фреквенција употребе акузатива односно генитива у овој позицији у савременом књижевном језику; 2. да ли је употреба ових двају облика произвољна или је везана, у зависности од структуре реченице, за посебне семантичко-синтаксичке услове и 3. да ли се, и у коликој мери, оба ова облика могу сматрати нормативним у књижевном језику. Дошли смо до следећих закључака:

1. а. Употреба генитива у старијем периоду књижевног језика упадљиво је већа (51,37% ген. : 48,62% акуз.) него у новијем (16,92% : 83,07% акуз.).

б. Искључиву употребу генитива нисмо нашли ни код једног писца, чак ни у старијем периоду, сем у језику личности у Ђоровићевим делима, док смо искључиву употребу акузатива нашли код В. Глигорића и А. Цесарца, као и у језику личности у делима М. Божића и М. Лалића.

с. Словенски генитив далеко се више чува у језику писаца из Босне и Херцеговине (у оба књижевна периода), него у језику писаца из других крајева.

2. Одговор на друго питање је потврдан: употреба ових двају облика везана је за посебне семантичко-синтаксичке услове, односно за детерминисаност и недетерминисаност објекта.

а. Одсуство семантичко-синтаксичке детерминације условљава упадљиво већу употребу генитива, мада не спречава ни употребу акузатива: „нијесмо кадри мира учинити“ (Вук 1, 63); „није могао наћи себи мјеста“ (Кал. 1, 8) према „неће слати замјеницу дужду“ (Љубиша 1, 16); „кад помоћ не иште“ (Бож. М. 1, 16).

б. Детерминисаност објекта јасно потенцира употребу акузатива, а степен те условљености зависи од врсте детерминације: потпуну или готово потпуну условљеност имамо када је детерминација извршена *квалификативним генитивом* (34 нађена примера — сви у акузативу: Благо оном који у таквом метежу не изгуби свијест свога племена и величанство свога имена, Љубиша 1, 58), *квалификативним којим другим зависним падежом* (26 примера — сви у акузативу: Одговори ... не показујући вољу за даљи разговор, Кал. 1, 67), *зависном реченицом* (од 14 примера само 1 у генитиву, а и он је посебне врсте; Он неће да каже своје мишљење, које је свакако особито разрађено, Кал. 1, 34), *контекстом* (када је објекат одређен самом ситуацијом или ранијим текстом; од 62 примера само 1 у генитиву), када је објекат *власитно име* (то је

⁸⁹ Д. Г. П., Падеж објекта негативних реченица у савременом српскохрватском књижевном језику, Наш језик XII, 130—148.

чисто семантичка одређеност; од 27 примера само су 3 у ген.), када је *релативна заменица који, какав* и сл. у функцији објекта (то је одређеност самим тим што се релативна заменица односи на већ одређени појам; од 20 примера само је један у ген.: Стаде теглити за дебео конопац, који ми нисмо ни опазили, Кочић 1, 62); приметну, мада не сасвим доследну, условљеност употребе акузатива имамо у случајевима у којима је детерминација извршена *атрибуцијом* (од 296 примера 246 је у акузативу: Ти не кријумчариш талијанску свилу, Крл. 1, 35) (мањи утицај ове врсте детерминације на обавезност употребе акузатива објашњавамо недовољном специфичношћу саме семантике атрибута и могућношћу јављања семантички празних придева као атрибута) и *множинским бројем* именице (ако се и потпуно не детерминисан појам употреби у множини, већ сама његова употреба у множини показује да ту није потпуна неодређеност, да се предмети мишљења посматрају конкретније — више као скуп него као врста појмова; од 219 примера са генитивом само су 5 у множини).

Констатована зависност употребе једног од ових двају облика од детерминисаности објекта доводи овај проблем у везу са стилистичким категоријама — склоност писца ка конкретизованијем казивању има одраза на фреквенцију употребе одређеног објекта, па према томе и на фреквенцију употребе акузатива у негативним реченицама.

с. Још један семантички моменат целе синтагме може утицати на употребу једног од ових облика, наиме, употреба генитива може бити условљена и партитивношћу — када се у реченици осећа наглашено потпуно одрицање обухватања објекта глаголском радњом (од 33 таква примера 31 је са објектом у генитиву; Нећу вам, господо, новца ни једнога узети, Љубиша 1, 11).

д. Употреба генитива је чешћа и у устаљеним фразама, у клише-тираним обртурама (у којима се начелно боље чува старије стање; „Да ником није ни ријечи зуцнула о свом послу“, Бож. М. 1, 23; према: „О том ти бригу не водиш“, Андрић 2, 55 — од 99 оваквих примера 81 је са објектом у генитиву).

е. Осим ових, и један сасвим морфолошки елеменат изгледа да утиче на употребу ових облика односно највећи број именица у акузативу у испитиваним синтагмама су именице на -а, тј. именице треће врсте (ово би се, можда, могло објаснити и последицом губљења дужина и изједначавањем генитива једнине са акузативом множине, те је могуће да се у овој функцији почео више употребљавати акузатив место генитива једнине да не би дошло до забуне; ово се поткрепљује и тиме што се словенски генитив најбоље чува у језику писаца из Босне и Херцеговине, где се и дужине чувају).

ф. Посебно треба нагласити да употреба једног од ових двају облика није везана за друге, осим наведених, семантичко-синтаксичке односе у акузативним (односно генитивским) синтагмама; наведени закључци подједнако се односе на синтагме конкретних односа као и на релационе.

3. О нормативности употребе ових облика може се рећи, уз све ово што смо досад изнели, да искључива употреба генитива не одговара нормама савременог књижевног језика.

Одговори на ова три питања односе се на најобичнији тип акузативних синтагми са негативним глаголом, тј. на негативне реченице у којима је објекат именица (или лична заменица) а предикат било који глагол изузев глагола *немајти*. Испитивања која смо вршили показала су да је оправдано посматрати као објекат именице (или личне заменице) посебно од заменица када означавају нешто неодређено, а као предикат — одвојено све друге одричне глаголе од глагола *немајти*.

102. У негативним реченицама у којима је објекат именица (или лична заменица) а предикат глагол *немајти* фреквенција употребе генитива је 89,98% према 10,02% акузатива (за оба књижевна периода узета заједно). Интересантна је чињеница да је тенденција ка ширењу употребе акузатива готово незнатна (фреквенција употребе акузатива у старијем периоду је 8,33% а у новијем 10,67%). Интересантно је такође и то да су и овде сви примери са акузативом редовно праћени одређеношћу објекта. Исп.: Са путницима које је превозио није хтео да има ни разговора ни додира (Андрић 2, 19) према: Жалио сам у својој крутој раздражености, што Млечићи немају сви једно једикту главу (Љубиша 1, 74).

Сама семантика глагола *немајти* објашњава чување словенског генитива у синтагмама овога типа; глагол *немајти* значи одрицање имања (најчешће поседовања) објекта, и то одрицање је такво да се одриче имање и *најмањег* дела, и трукне, и трага, што семантички условљава партитивност или употребу генитива.

103. У народним говорима у овој су позицији у односу на књижевну норму могућа два одступања: једно у правцу интензивне употребе генитива и друго у правцу готово искључиве употребе акузатива.

104. Одступање у смислу веће фреквенције генитива констатовано је А. Пецо у говору источне Херцеговине: „генитив је знатно чешће у употреби уз негацију него акузатив. Такав је случај и у централнохерцеговачком говору, а ако и ту, као и у нашем говору, налазимо уз негацију и акузатив, то је новија особина“⁹⁰. Навешћемо и примере из тог говора.

са генитивом

он ње не би узео; не требате имати *сумње*; ми не пијемо *вина* ни *ракије*; не треба ти ни *хљеба* ни *воде*; не бих ти ја дао *свога рахашлука*; није окаљо *рука*; неће ти однијети *главе*; није ни *ријечи* изустијо; није ни *бесједе* прословијо; нијесмо ти ми имали *никакве њраве*; нема *никакве њлаће*; нису имали *куће*.

⁹⁰ А. Пецо, Говор источне Херцеговине, СДЗБ XIV, Бгд. 1964, 167.

са акузативом

није позно *чобаницу*; он ни *своју рођену мајер* не почитује; не могу ни *своје* да урадим; немам га *иразу* тужити⁹¹.

Можда би се могло рећи и да је употреба генитива нешто интензивнија него у књижевном језику и у Мачви и Босни. Б. Николић је констатовао „Уз негацију у мачванском се говору употребљава и *gen.* и *acc.*“⁹² Навешћемо и примере:

са генитивом

нис ни служили *војскѣ*; не кваси *главѣ*; другога *језика* не зна до српски; ми нисмо видли *Косане*; што не чекаш *йегле*; немам *сйолице*.

са акузативом

ја теби не налазим *никаку ману*; није имо *децу*⁹³.

Да је у Босни употреба генитива нешто чешћа, закључили смо према језику П. Кочића, И. Андрића, И. Самоковлије, Б. Ђопића и Х. Хума, а нарочито према језику личности из њихових дела⁹⁴.

105. Тенденција ка искључивој употреби акузатива у овој позицији констатована је у неким говорима Црне Горе.

Б. Милетић у своме опису црмничког говора каже: „Као и у осталим нашим говорима примећује се јака тенденција да се генитив уз негацију замени акузативом ... Уз прелазне глаголе чува се генитив уз *немаји* и у случајевима у којима се осећа партитивна нијанса, али се и у њима може чути акузатив. У свим се осталим случајевима генитив уопште не чује“⁹⁵. Навешћемо примере које даје Б. Милетић и за позицију у којој се могу јавити и генитив и акузатив и за ону у којој је акузатив у искључивој употреби.

са генитивом и акузативом

немам боље па да би ме замака; *другу* немам па да ме лијепо уби-(ј)еш; а да ја мним, не чиниш *зла* никоме; то, вала, не чини *шћетје нечесо(в)е*; не жели он нама *добра ничесо(в)а*; не да ми *риечи* пишнут; у целу кућу не би наша *зрна* соли.

⁹¹ Ibid., 166. и 167.

⁹² Б. М. Николић, Мачвански говор, СДЗБ XVI, 283.

⁹³ Ibid.

⁹⁴ Исп. Д. Г. П., Падеж објекта у негативним реченицама у савременом српско-хрватском књижевном језику, Наш језик XII, 135.

⁹⁵ Б. Милетић, Црмнички говор, СДЗБ IX, 501

само са акузативом

не дам ти ја своју љушку ни за жи(в)у гла(в)у; не гриешти души, јадан не бијо; не може чоек никад забора(в)ит своју кућу; ниесам тијо да кварим оро, а ћаше друкчија работа би(т), не бој се; нйёсам гледа шейку, е(в)о две године; ако сам (укра), сунце ми кућу не гри(ј)ало о(д) Митро(в)а до Ђурђе(в)а дне; не шћеде послушат мајку; не могу подниет шолуку срамоту; не могу да нађем ћер⁹⁶.

М. Пешикин је у староцрногорским средњокатунским и љешанским говорима констатовао исто: „такозвани словенски генитив није у употреби, изузев уз немайи ... немам коси'ера ... иначе: не нађок козу, не йомузосмо краву⁹⁷.“

106. У свим осталим говорима употреба акузатива односно генитива у овој позицији изгледа да је иста или слична као и у књижевном језику, тј. уочава се тенденција ширења акузатива⁹⁸.

107. У негативним реченицама у којима је објекат заменица када означава нешто неодређено (нишита, нешито, што и сл.), а предикат било који глагол, чак и глагол немайи, објекат је у књижевном језику готово по правилу у акузативу: Исп.: Алекса је једнако ... одрицао да не зна ништа за њу (Вук 1, 56), Из шуме се чула живахна граја и цвркулт птица, али старац то није примећивао (Ђопић 1, 12), Све ми се чини да немам ништа (Кочић 1, 12), Ти никада немаш ништа (Крл. 1, 67) према: Не чиним тога ради своје користи (Шен. 1, 40), Али чега ви, величасни амице мој, не знате, ево је ово (И., 35).

⁹⁶ Ibid., 501.

⁹⁷ М. Пешикин, Староцрногорски средњокатунски и љешански говори, СДЗб XV, 188.

⁹⁸ Исп. нпр. констатацију П. Ивића за говор Галипољских Срба „Словенски генитив у негативним реченицама одржао се, мада није чест: Нека мори, тако, хћерко, тако кука не испушта. — Нису могли да му нађеју шрага. Није искључено да понеки од ових примера треба тумачити и друкчије, пошто би понегде и у потврдном облику дошао генитив (партитивног порекла)“ (О говору Галипољских Срба, СДЗб XII, 332); или оно што каже Ђ. Шурмин за сарајевски говор: „Uz transitivne glagole kad su zanijekani, najobičnije stoji akuzativ objekta, a mnogo rjeđe genitiv. Govori se: nisam posjekaо hrast, nije odnio ni jedno drvo, nisu rekli nikakvu rdavu riječ, nisu kupili knjige“ (Osobine današnjega sarajevskog govora, Rad JAZU 121, 204); или исту констатацију С. Секереша за говор нашичког краја: „Uz zanijekane prelazne glagole objekat najčešće stoji u akuzativu, a mnogo rjeđe u genitivu; On nije našao sestru. — Mara nikad nije vidila lisicu.—То dijete nema majku. — Она nikad nije slušala tetku. — Kata ne voli baku“ (HDZb II, 301). Исп. такође могућност употребе и акузатива и генитива у овој позицији у чакавском и каякавском дијалекту: „Molo, zoč mi nisi učinila vele žepo“ (М. Hraсте, Čakavski dijalekat ostrva Brača, SDZb X, 63); „Pošal jesam junak sveta i orsaga, još si nisam našal dušici pokoja“ (пример из дела Njekoje, većinom sintaktične razlike između čakavštine, kajkavštine i štokavštine, L. Zima, Zgb. 1877, 220) и „Ona je tako krepona da si ni kuće ne će pomesti“ (М. Popović, Zumberački dijalekat, Zgb. 1938, 59); nemrem nigdi deteta mojega najti (dete moje)“ (Kriztianovich Ignaz, Grammatik der kroatischen Mundart, Zgb. 1837, 190). Такође исп. и констатацију Ј. Брапца за говоре подунавских Хрвата у Аустрији: „[Genitiv se] upotrebljava u službi objekta uz negirane prelazne glagole: ni dlake nismo imali; nie znam česa (HDZb II, 29—118).

108. Тенденција ка ширењу употребе акузативних облика неодређених заменица, па чак и ка искључивој употреби акузатива, изгледа да је особина свих наших говора, и штокавских, и чакавских, и кајкавских.⁹⁹

109. У књижевном језику атрибушке одредбе неодређених заменица, и у овој позицији и уопште, јављају се у два облика. Оне су или у истом падежном облику као и заменице, као што и свака друга атрибушка одредба носи падежно обележје речи коју одређује, или пак стоје у генитиву уз акузативни односно номинативни облик ових заменица:

са конгруентном одредбом

Нишија друго не ћу, него да ми даш немушти језик (Вук, Нар. прип., 14). — Није могао *друго нишија* чинити него напише сину књигу да му он сад већ не може *нишија друго* помоћи (И. 1, 52). — *Нешија* одвећ *смешно* и *шаливо* чуо (Живановић Т., Зрцало людско, I, Бгд. 1848, 54). — Што ме питаш, каде *нишић добро*, / *Нишић радосно* неносимъ (Николич И., Царь Лазарь, Будим 1835, 81). — Не трпи *нишија њрејјерано* и изолирано (Маретић Т., Граматика, Згб. 1899, 8). — Зашто ви *све њо* не кажете бану (Шен. А. 1, 82).

Он својим поступком доказа, да има *нешија друго* пред очима (Српске новине 1920, 175/2). — Иако *све њо* зна, иследник у том часу верује — и савест му је мирна (Ћос. Б. 1, 28). — (или ређе) Ја немам *ничег жидовског* у себи (Крл. 1, 14).

са одредбом у генитиву

Народу, који може градити *нешија велика* и *ѡрајна* (Војновић Л., Дубровник и Османско царство, Бгд. 1898, 143). — Не одаваше *нишија галантна* и *одлична* (Ковачић А., Приповијести, Згб. 1910, 19). — Прогунђа *нешија неразумљива* (Ћипико И., За крухом, Нови Сад 1904, 66).

⁹⁹ Исп. L. Zima, Njekoje, većinom sintaktične razlike, 193—196.

И свакако због ове заједничке тенденције, и исте као у књижевном језику, подаци о овој проблему у дијалектолошкој литератури веома су оскудни. Имамо, на жалост, само два податка, и оба ћемо навести.

Употребу и генетивских облика ових заменица иза одричних глагола нашао је Т. Маретић у језику славонских писаца, мада каже да „zamjenice *ovo, ono, to, što* češće стоје у акузативу уз прелазне глаголе него ли у генитиву“ (Rad JAZU 180, 266).

Искључиво, пак, употребу акузативног облика неодређених заменица у овој позицији констатовао је Б. Милетић у црмничком говору: „Од заменица *ovo, њо, оно, шѡ* нисам забележио ни један пример генитива: Немам ти ја *ѡ*. Ја би ти река, не чини *ѡ*, а како оћеш. Он *ѡ* не би учини(ј)о ни за жи(в)у гла(в)у. Ма се са(т) прво закуни, да *ѡ* нећеш учињет. Не рекох ти *о(е)о*. *О(е)о* ти не дадог да прочиташ. Ја *ѡ* не в(љ)ерујем. Он *ѡ* не слуша. Ми *ѡ* не знамо. *То* нећеш чути у наше село. Не тражи о(д) другог *оно*, што сам не чиниш“ (Црмнички говор, СДЗБ IX, 501).

Гледа у њих и *ништа* зла од тога не може да помисли (Брлић--Мажуранић И., Приче из давнине, Згб. 1920, 70). — Никог није узрујавало *ништо* *шакова* као што је рат (Цес., Тонкина једина љубав, Згб. 1931, 3).

Употребу ових заменица са конгруентном одредбом налазимо и код писаца са источног дела и код писаца са западног дела територије српскохрватског језика, док употребу са одредбом у генитиву налазимо готово само код писаца са запада. Ово је и разумљиво с обзиром на постојећу дијалекатску разлику у природи ових заменица.

110. Дијалекти српскохрватског језика разликују се у погледу облика атрибутских одредаба неодређених заменица. Л. Зима о овоме каже: „Kad uz zaimena *što*, *nješto*, *ništo* stoji pridavnik, onda onaj pridavnik stoji ili u akuzativu (kao u grčkom jeziku, na pr. *mē ti nēōtēron aggēllēis*; Plat. Protag. 310 B.), ili u genitivu partitivnom (kao u lat. jez. na pr. *quid novi?*). U toj porabi razilaze se narječja, tako, da u starijoj čakavštini i kod dubrovačkih pisaca nalazimo češće akuzativ nego genitiv, u novijoj čakavštini i u kajkavštini skoro samo genitiv, u štokavštini skoro samo akuzativ, a genitiv najviše po onim krajevima, koji su u blizini čakavskoga i kajkavskoga zemljišta“¹⁰⁰. Навешћемо неколико примера које даје Л. Зима за савремене говоре.

шићокавски

са конгруентном одредбом

Ima l' *što šire* od mora? ima l' *što duže* od polja? ima l' *što brže* od konja?; ona pita: *koje dobro*, dva ulaka mlada; danas nema *ništa lepše* od mene; da *što loše* besjedio nisam; vi se niste naučili nositi *ništa pramučno* ni prteno na sebi nego sve vuneno; pa ako je i majka, bogme ja *ništa crnje* ne metnuh na sebe; a jesi li mi *što lijepo* donio.

са одредбом у генитиву

nema *ništa gorega* od pijana Vlaha i od gladna Turčina; pobratimu ne će *ništa zla* učiniti; biće *nešto* i *dobra* učinio; na poklon ti sve, *što našega* držiš.

кајкавски

са одредбом у генитиву

ako vam igda *ikaj zla* dojde, — samo zaviknite; ne mrem ti *nikaj drugoga* dati; ide glet, *kaj* je vu tom človeku tak *jakoga*; ja vam imam *nekaј novoga* povedati; jaz *nikaj vašega* ne nosim; spoznala sam *nekaј neobičnijeg*; to je *nekaј čudnoga*;

¹⁰⁰ Njekoje, većinom sintaktične razlike između čakavštine, kajkavštine i štokavštine, Zgb. 1887, 193.

са конгруентном одредбом

neje *nikaj drugo* imel kak jednu motiku.

чакавски

са одредбом у генитиву

pita *ča* se j' dogodilo *takova*, da se j' grad tako lipo zaresil; nan dven kupite halji i *ča god lipoga*; ne ću *niš* od tebe *drugoga* zet; nidan mu ne sme *niš zla* učinit; znala je, da ne će bit *niš dobra*;

са конгруентном одредбом

kak *niš drugo* od mene ne pitaš leh to, to ti neka bude; obećala je, da se ne će va *niš njegovo* pačat; *ništ* ne mislim, mila, *drugo*, neg te ostavit za druge¹⁰¹.

Употребу генитива уз ове заменице констатовао је и И. Брабец у говору подунавских Хрвата у Аустрији — „Uz zamjenice stoji, kao u kajkavskom, genitiv pridjeva“ (*ča maloga, stimaо je čа dobrouga za jis, da veđ nie ćeš nikada takvoga čа učinit*)¹⁰².

111. Иако проблем ових заменица није непосредно везан за наше испитивање, ми смо се са њим већ срели и констатовали да је у нашем језику веома изразита тенденција ка индеклинабилности ових заменица. Наведени примери показују само даље развијање те тенденције; наиме, у кајкавским и чакавским говорима облици ових заменица почели су се осећати већ правим прилошким речима, и то количинским прилошким речима, а именички односно придевски детерминативи самостално употребљених таквих речи увек стоје у облику генитива (нпр. *многo кућа*)¹⁰³.

112. У историји српскохрватског језика, још од најстаријег времена налазимо паралелну употребу и генитива и акузатива иза негативних глагола.

113. Употреба генитивских облика именица (или личних заменица) у старом језику у функцији објеката негативних глагола фреквентнија је, дакако, него и у старијем периоду савременог књижевног језика (у коме се генитив јавља у 51% случајева):

Ne kažite mnê *cêne* činiti kako vlahu (Monumenta serbica, RJA, pod *činiti*). — Nigdar jine *postelje* ne pozna nere голу zemlju (Starine, RJA, pod *poznati*). Da mi nijes' više *riječi* progovorio (M. Držić, RJA, pod *progovoriti*). — Sad *odjeće* sve od svile, nije seljanke, ka ne čini (I. Gundulić, RJA, pod *činiti*). — Ah, nesvjesna,

¹⁰¹ Наведени примери налазе се у књизи Л. Зиме на 195. и 196. страни. Нисмо означавали њихове изворе јер су већином сви из народних умотворина.

¹⁰² HDZb II, 83.

¹⁰³ Исп. Белић 1, 60.

ka ne gledaš ni *razloga* ni *zakona* (I., RJA, pod *gledati*). — Da bismo ne imali *riči* ni *stvari* nijedne draže (Š. Budinić RJA, pod *imati*)¹⁰⁴. — Da niktore ne poželi ni požudi *žene* tuje (I., RJA, pod *poželjeti*). — Oni, koji našega *jezika* ne razume (V. Došen, RJA, pod *razumjeti*). — Jer *razloga* od mudrinā niti sluša nit' razumi (I., RJA, pod *slušati*). — Ako bi to takve *knjige* ne imao (A. Kanižlić, RJA, pod *imati*). — Nisu otili činiti *veće* (Korizmenik, RJA, pod *činiti*). — Crkveni službenici ... da ne poželiju grda *dobitka* (Katekizam, RJA, pod *poželjeti*). — Ne gledaj redovnik *obraza* ženskoga (Naručnik, RJA, pod *gledati*). — Po naravi ne može *ploda* činiti (M. Dobretić, RJA, pod *činiti*). — Mnogi ne razume latinskoga *jezika* (F. Radman, RJA, pod *razumjeti*). — Niti mogu poželjeti nijedne *stvari* (M. Divković, RJA, pod *poželjeti*). — Kućnik svoga ne gledač *pokoja* (M. A. Reljković, RJA, pod *gledati*).

114. Искључиву употребу генитива у овој позицији констатовао је Р. Алексић и језику М. А. Релковића¹⁰⁵. Навешћемо његове примере:

jer ne znaju *klina* zaoštriti; onaj ne znade *historije* od lava i jednoga vola; čovik ne more višje povratiti *strilje*, koja je jedan put odlitala; dok najprije ne privari cila našega *dvora*; junak junačkoga neće ostaviti *dila*; ali mudri *toga* ne čine; ne ktijući jedan drugome popustiti *početka*; jastreb od svoje strane ... ne popušća orlu *dobitka*¹⁰⁶.

Слично је констатовао С. Павеших за језик Стјепана Матијевића: „Pravi objekat uz zanijekane glagole stoji redovno u genitivu“¹⁰⁷ а „takav objekat može, rjeđe, stajati i u akuzativu“¹⁰⁸. Навешћемо и неке од његових примера:

ne bi mogao *ispovidnika* imati; nije imao *dopuštenja*; ne očitujući *grieha* tuđega; ako ne znaš dobro *broja* od grieha; koji ne govori *oficija* božanstvenoga; ne odslužiti *zavieta*; ne more podnositi *posta*; ne obslužiti *korizme*; ne obslužiti *časti* oćine ili materine; ne ukazati *biljega* od prijateljstva iskrnjemu; ne povrati tuđega *blaga*¹⁰⁹.

И у језику М. Дивковића запажена је веома честа употреба генитива:

nit mu vilaet dade *komorah* ni *večere*; Turci pravoga *glasa* ne imadnahu; ne gleda *orkavah*¹¹⁰.

¹⁰⁴ У синтагмама с глаголом *немајти* у функцији управног члана и у старом језику, као и у савременом генитив је готово у искључивој употреби, стога о њима нећемо посебно говорити.

¹⁰⁵ Р. Алексић, Језик Матије Антуна Релковића, ЈФ Х, 128.

¹⁰⁶ Ibid.

¹⁰⁷ S. Pavešić, Jezik Stjepana Matijevića, doktorska disertacija, Zgb. 1960, str. 93.

¹⁰⁸ Op. c., 94.

¹⁰⁹ Op. c., 93—94. За употребу акузатива С. Павеших наводи само један пример: ne ispovedati *vieru* (стр. 94).

¹¹⁰ Б. Ђорђевић, М. Дивковић, Глас СКА 53, 100—101.

Што је оваква употреба генитива констатована баш код ових писаца, разумљиво је јер су они баш с оне територије у чијим се дијалектима и данас деома добро сачувала употреба словенског генитива.

115. И употребу акузатива, мада свакако много мање фреквентну, налазимо још у веома старом периоду:

Ми не знамо . . . вашу *йечайъ* (Ј. Стојановић, Старе српске повеље и писма, I, Бгд. 1929, повеља из г. 1423). — Јер *ю* не чујахомо нигдѣрь (И.). — Не биh ја при рока пожелил *smrt* (Š. Menčetić, RJA, под *poželjeti*). — Ки су чисто живили у матримонију и нису *viru* своју приломили (Starine, RJA, под *prelomiti*). — Nemoj mi *rič* preteći (J. Bakarović, RJA, под *preteći*). — Potribna k tomu *slova* ne mogah činiti napraviti (P. Vitezović, RJA, под *činiti*). — Sjeme u zemlji ka sta dugo, ne hote *plod* činiti (J. Kavanjin, RJA, под *činiti*). — Ne bi za ništo pravu prilomila *viru* (H. Lucić, RJA, под *prelomiti*). — Ni *ju* nikakor moć dobit i nje *volju* prilomiti (F. Ivanišević, RJA, под *prelomiti*). — Nikada on ne poželje *čas* od misnika (I. Đorđić, RJA, под *poželjeti*). — Na pomoć onim, koji vele dobro latinsku *knjigu* ne razumiju (I. Bandulović, RJA, под *razumjeti*). — Koji ne poznava *vrijednost* i *dobrotu* od one stvari (A. Kašić, RJA, под *poznavati*). — Litom reduša, *koju* motika ne sluša ... nije baš u polju brza (J. S. Reljković, RJA, под *slušati*).

116. Изгледа да употреба једног од ових двају облика уз одричан глагол у старом језику није била у онаквој зависности од структуре синтагме односно од тога да ли је објекат граматички одређен или неодређен као у савременом језику, мада је и овде претежан број примера у акузативу са детерминисаним објектом. Очито је само једно — употреба акузатива или генитива у једној синтагми не утиче на њену семантичку вредност (сем у случајевима где се ради о посебном, партитивном значењу и који би и у потврдним синтагмама били везани за генитив).

117. У негативним реченицама са неодређеном заменицом у функцији објекта процес губљења словенског генитива нешто је чак и интензивнији него у негативним реченицама са именицом у функцији објекта, што је и разумљиво с обзиром на њихово стање у савременом језику.

са *генийивом*

Jelika jesъmь daly manastyrju, *togazi* ... ne potъknuhъ ni razorihъ (XIV v., RJA, под *taj*). — U meni bogastva moja mi čes ne da, nu poznam, ljepos tva da *toga* ne gleda (N. Nalješковић, RJA, под *gledati*). — Postio je ... ne okusivši *ničesa* (B. Kašić, RJA, под *ništa*). — *Ničesare* ne imate (P. Vuletić, RJA, под *ništa*). — On *toga* ne vjeruje (T. Maretić, Jezik dalmatinskih pisaca XVIII vijeka, Rad JA 211, '70). — Ne bi mi *toga* govorio (I.). — Oni *toga* ne mogu dopustiti (I.).

са акузативом

О томъ не знамо *ništor* (XIV v., Mon. serb., RJA, pod *ništa*). — Sam od sebe ne činju *ništor* (N. Ranjina, I.). — *Ništa* mu tad ne reče (P. Knežević, I.). — *Ništa* nismo donili na ovaj svijet (P. Posilović, I.)¹¹¹.

са акузативом одређеним конгруентном одредбом

Ne našavši *ništa pripravno* ... mnogo se smuti (Miraculi, RJA, pod *ništa*). — Čto bi mogal znati, *ino* ti ja *novo* ne umim kazati ni pisat neg ovo (H. Lucić, L. Zima, Njekoje, većinom sintaktične razlike, 193). — Sve boga gledaju, a *ništa drugo*, ne žele (Š. Menčetić, L. Zima, op. c., 194). — Ne moj s prijekora *što godir ludo rit* (M. Držić, L. Zima op. c., 194).

са акузативом детерминисаним одредбом у генитиву

Mi *ništa drugoga* ne želimo, ner se ovdje naseliti (M. Vetrarnović, L. Zima, op. c., 194). — Ako li ti nije godi *ništa toga* meni davati (A. Čubranović, RJA, pod *ništa*). — Umirem ne budući *ništa onogaj* učinila (N. Ranjina, RJA, pod *ništa*).

Перимери у којима уз неодређену заменицу стоји одредба у генитиву (не само када је она у функцији објекта)¹¹² нису чести у старом језику; њих је далеко више у савременом чакавском и кајкавском. Због тога, као и због осталих словенских језика, у којима су по правилу одредбе ових заменица конгруентне са њима, примери овакве употребе тумаче се страним утицајем¹¹³. И свакако ту има утицаја романских, и уопште западноевропских језика (ово поткрепљује и чињеница да се ова конструкција развила баш у чакавском и кајкавском). Но осим страног утицаја ми у њима видимо и потврду о веома раном процесу адвербијализације ових заменица у српскохрватском језику¹¹⁴.

¹¹¹ Интересантно је поменути и примере са заменицом *ništa* у функцији објекта реченица са потврђним глаголом који су наведени у РЈА (под *ništa*) и објашњења као латински калкови: Lovci ... *ništa* doma donijeli (M. Držić). — Uzdah moj *plačni ništare* opravi (Đ. Baraković). — *Šlušaj vele vjeruj ništa* (I. Đorđić).

¹¹² I *što* je *dobroga*, rekal bi, sve boga da hvali (M. Držić, L. Zima, op. c., 194); исп. *ibid.* и друге овакве примере.

¹¹³ Л. Зима, оп. с., 193.

¹¹⁴ О индеклинабилности ових заменица сведоче и примери: *Stvar taka, mogu reć, od ništa*, ku cijeni vil svaka za mrvu smetlišta (N. Nalješković, RJA, pod *ništa*). — Ali ću prije toga do doma *nješto* poč (D. Zlatarić, I.). — Ako bi ga *ništo* poslušala (F. Lastrić, I.). — *Trgovca nič* veći meni se ti vidiš (H. Lucić, I.). У последњем примеру заменица *ništa* у правој је адвербној употреби. Такође исп. и примере које Т. Маретић наводи из језика далматинских писаца XVIII века: *što* ste se *odavna* obretali; ne *čudim* se *ništa*; *ovo* vam se obećaje Bog; *što* je tko *dostojan*; *što* se *nisam* nadao *nikada* и др. (Rad JAZU 211, 70).

И у другим словенским језицима ове заменице показују тенденцију ка индеклинабилности (Исп. нпр. Грамматика руског језика, изд. АН СССР, Москва 1960, том I, 405). У руским народним говорима ове су се заменице и адвербијализовале (Исп. Ф. И. Буслаев, Историческая грамматика, Москва 1959, 461).

118. Да закључимо. И у старом језику, као и у савременом, облик генитива само је морфолошко обележје синтагме с негативним глаголом, а не знак каквог партитивног или аблативног значења¹¹⁶. И ако се од овога пође процес губљења словенског генитива сасвим је разумљив.

119. И у осталим словенским језицима још од првих писаних споменика словенски генитив, без обзира на фреквенцију његове употребе, није имао неку посебну семантичку вредност, друкчију од акузатива у истој позицији¹¹⁶.

¹¹⁶ О пореклу словенског генитива постоје, углавном, две хипотезе: да је он аблативног и да је он партитивног порекла.

Аблативно преназначење словенског генитива претпостављали су А. А. Потебња (Из записок по русској грамматици, II, Москва 1958, 320), донекле П. Ђорђевић (О падежима без предлога у српском језику, Гл СУД LXIX, 126) и А. Белић (Историја српскохрватског језика, II: Речи с деklinацијом, Бгд. 1962, 225). А. Белић је аблативну семантику словенског генитива доводио у везу са смислом негације друкчијим од савременог: „Нема никакве сумње да се у општесловенском језику употребљавао увек ген. при негацији ... И данас ... уколико је негација јача утолико се уз њу исправније употребљава генитив. Из тога излази, по моме мишљењу, да је у самој негацији било неко значење које је тражило генитив; врло вероватно то је значење аблативног генитива ... Међутим у новим епохама словенских језика — генитив се ту замењује правим објектом. То значи да је однос негације морао постати друкчији. Ја ћу навести од многих могућности једну. У општесловенском се негација схватала као нешто ближе објекту, тј. одвајање објекта од глагола; а доцније се схватало као негација глагола“ (Ibid.).

Партитивним пореклом словенски генитив тумаче: А. Меје (Общеславянский язык, Москва 1951, 374), А. А. Шахматов (Синтаксис русского языка, Ленинград 1941, 325—326), Ђ. Даничић (Србска синтакса, Бгд. 1858, 118) и М. Стевановић (Савремени српскохрватски језик, II: Синтакса, Бгд. 1969, 200), који, за разлику од других, у словенском генитиву види не само партитивно порекло, већ и партитивно преназначење. Може се упоредити тумачење М. Стевановића: „Није тешко објаснити партитивни карактер генитива у функцији допуне одричних глагола. Радња која се износи одричним глаголима не врши се ... А када се не врши, она не обухвата предмет, не обухвата га уопште, не обухвата ни један делић његов. И то што се мисли на један делић објекта, што хоће да се каже да се не тиче ни једног делића његова, захтева свакако употребу облика којим се то казује, захтева, наиме, генитив којим се означава делимично обухватање (односно ни делимично необухватање) дакле — партитивни генитив. Потврду овоме ми налазимо у чињеници што је облик генитива сразмерно чешћи (а акузатив ређи) у случајевима када се нарочито наглашава да се ни најмањим делом не обухвата радња објекта. Нико о *шом* ни речи *није рекао* — свакако је обичније него *Нико нам о *шоме* ни реч није рекао*“ (Ibid.) са тумачењем, нпр., А. Мејеа „С партитивним типом связывается использование родительного падежа в отрицательных предложениях, где он играет роль прямого дополнения: ст. слав. *нѣ вѣливалѣтъ вина нова в мѣхы вѣтъхы*. Этот пример показывает, каким образом от партитивного употребления можно перейти употреблению ... прямого дополнения ... Потверждением того ... служит ст. слав. *ничѣто* (-же), употребляемое обьчно как прямое дополнение“ (Ibid.).

Тумачење М. Стевановића сасвим нам је вероватно; мислимо да њему иде у прилог и чињеница што се употреба генитива сачувала баш уз глагол *немају*.

О још неким хипотезама о пореклу словенског генитива исп. R. Večerka, *Středání záporového genitivu se záporovým akuzativem v staroslověnině*, *Studie ze slovanské jazykovědy*, Praha 1958, 185—200.

¹¹⁸ Он је само представљао, како је према наводу Р. Вечерке рекао Е. Тимошенко „Схему речи, языковую формулу“ (Исследования по синтаксису старославянского языка, изд. ЧАН, Прага 1963, Р. Вечерка, Синтаксис беспредложного родительного падежа в старославянском языке, 204).

Тако је било и у старословенском; генитив се по правилу употребљавао иза негативних глагола, али је засведочена и употреба акузатива, и то не у тако малом броју¹¹⁷.

Чињеница што је у старословенском језику процес губљења словенског генитива интензивнији него у другим словенским језицима старе епохе (изузев српскохрватског, као што смо видели) тумачи се утицајем грчког језика као и балканске језичке средине уопште¹¹⁸.

120. Стање у савременим словенским језицима показује различите степене у овом процесу: у источнословенским језицима акузатив се јавља, мада ређе од генитива, у свим позицијама у негативној реченици¹¹⁹, више у говорном језику него у књижевном¹²⁰; у западнословенским језицима изгледа да је употреба акузатива много мање фреквенције¹²¹, а исто је тако и у словеначком¹²².

Српскохрватски језик свакако је у губљењу словенског генитива најдаље отишао (не узимајући у обзир македонски и бугарски, који имају сасвим другачији систем деклинације). Објашњење које је дато за старословенски односи се и на српскохрватски. Можда би се могло помишљати и на утицај вулгарног латинског језика, и романских језика уопште, нарочито када је у питању језик наших западних крајева. Но, сви ови страни утицаји могли су само подржати процес до кога је дошло из унутрашњих језичких разлога. Мислимо да је и само изједначавање семантичко-синтаксичке вредности словенског генитива са акузативном објекатском категоријом могло, пре или касније, довести до

¹¹⁷ Исп. А. Vaillant, *Manuel du vieux slave*, Paris, 1948, 176—177; J. Hamm, *Staroslavenska gramatika*, Zgb. 1958, 184. и Р. Вечерка, *op. c.*, 204—209. Мада и А. Vaillant и J. Hamm говоре о позицијама у којима се најчешће јавља акузатив, ми ћемо навести само оне које су констатоване у раду Р. Вечерке (јер је он шири и детаљнији). То су, углавном: реторичка питања која су по форми одрична, а по значењу потврдна — *НЕ ДОВО ЛИ СЪМЪ СЪЛЪ ЕСИ*, одричне императивне реченице — *НЕ СЪКРОВАНТЕ СЕВЪ СЪКРОВИШТА*, реченице у којима се негиција односи само на један члан — *НЕ ОТЬ ТРОЊЪ ВЪ ВО ЧЕШЪТЪ СМОКЪ ВИ*, реченице са потврдим инфинитивом који зависи од одричног обрта — *НЕВЪМОГОША ИСЦЕЛТИ И*, реченице с временским акузативом — *ТРЕТЬИ ДЕНЪ НЕ ПИЊА НИ ЧЕДЫ*, реченице у којима објекат стоји испред одричног глагола — *СЫНЫ СВОЕ НЕ РАЗОУМЕХЪ*. У свим овим случајевима могу се јавити и генитиви, нпр. *НЕ СЪКРОВАНТЕ СЕВЪ СКОЛНИШТЪ*, али се, мада ретко, и акузативи могу наћи и ван ових позиција. Ово смо навели с циљем да илуструјемо један од могућих путева општесловенског процеса губљења генитива у одричним конструкцијама (у нашем се језику акузатив прво усталио, како претпостављамо, у позицији граматички детерминисаног објекта).

¹¹⁸ Исп. Ф. И. Буслаев, *Историческая грамматика русского языка*, Москва 1959, 462—463. и Р. Вечерка, *op. c.*, 209.

¹¹⁹ Исп. *Грамматика русского языка*, изд. АН СССР, Москва 1960, том II, део I, 121; Т. П. Ломтев, *Грамматика белорусского языка*, Москва 1956, 221; А. О. Загородский, *Грамматика украинської мови*, Киев 1955, 30.

¹²⁰ А. А. Шахматов, *Синтаксис русского языка*, Ленинград 1941, 331.

¹²¹ Исп. F. Trávníček, *Mluvnice spisovné češtiny*, II, Praha 1951, 1206—1207, H. Grappin, *Grammaire de la langue polonaise*, Paris 1949, 105.

¹²² А. Bajec, R. Kolarič i M. Rupel за словеначки књижевни језик констатовали су: „V nikalnem stavku stoji predmet v roditelniku namesto v tožilniku“ (*Slovenska slovnica*, Ljubljana 1956, 322).

његовог губљења, тим више што је партитивни генитив жива и продуктивна категорија, а на њу асоцира словенски генитив.

О партитивном генитиву и његовом односу
према објекатском акузативу

121. Известан семантички паралелизам употребе акузатива са генитивом имамо и у синтагмама са глаголима *имајти*, *дајти*, *узетти*, *добити*, *желети* и сл. у функцији управног члана (такође у различитим семантичким категоријама):

иозитиван глагол + генитив

Само да ми *блага добијемо* (Вук, Српске нар. пјесме, III, 4). Кад ти стану *лова доносити* (И., 7). — Накупио *жутијех дукаџа* (И., 7). — То стање *даде њовода* Римљанима, да пружи руке на полуострво и зарате на Илире (Ковачевић Љ. и Јовановић Љ., Историја српскога народа, I, Бгд. 1893, 6). — Има једна српска породица која је цвјетала три вијека и *рађала одличнијех мужева* (Љубиша I, 38). — *Залијевајте* грозничавијема *воде* с Мораче (И., 22). — *Уноси шале и смеха* у суморно друштво (Срем. I, 15). А је ли Ваш брат *имао срца* кад је варао? ... Кад човек *има њамети*, веле му, да нема срца (И., 40). — Моја чета састави копча, привеза коње, па катане удри *ијити загорскога вина* (И., 63). — Француска драматика данашњи је дан рећи би, једина, која још и сад *изводи нових њлодова* (Шен. А., Фељтони и расправе, Сабрана дјела, Згб. 1932, 176). — Брате *имаш ли новаца* (Шен. А. I, 37).

Људи који још нису *замирисали баруџа* уздахнули су дубоко (Крл. 2, 24). — Ипак је врло рано ... *узела маха* струја која је тражила да се отпочне с енергичном борбом (Кершовани О., Избор чланака, Бгд. 1960, 18). — А као год што родитељи *имају својих жеља* за будућност своје деце, имају их исто и деца (Нуш. I, 101). — *Има њамети и душе* (Петр. В. I, 11). — Ти си *морао видети лејших дана* (И., 23). — Иследник у том часу верује ... да *жели добра* Бајкићу (Гос. Б. I, 28). — *Дајем* вам још једном *џриликe* да о свему добро размислите (И., 62).

Питање је има ли семантичке разлике, и у чему је она, између ових примера и истих ако би у њима стајао акузатив, или сличних, као што су нпр.:

Ми *имамо дијете Грујицу* (Вук, Срп. нар. пјесме, III, 4). — Ја *имадем љуку кулу блага* (И., 6). — Па сједоше *ијити рујно вино* (И., 12).

У закљону од цигала *сабраше баруџ*: три патроне које Војкан вешто испразни и неколико фишека купљених по бакалницама за по пет пара — у свему три, четири кафене кашичице (Гос. Б. I, 62).

122. Семантички разлика између ових синтагми у граматикама се, углавном, дефинише тиме да се синтагмама с генитивом обележава партиитивност, а синтагмама с акузативом обухватање објекта у целости глаголском радњом¹²³. Али ми сматрамо да се поред партиитивности оваквим синтагмама с генитивом обележава и неодређеност објекта односно — овде имамо не само неодређеност по количини већ и неодређеност уопште. Ова се семантичка неодређеност морфолошки потврђује и тиме што су имена у генитиву готово по правилу и граматички неде-терминисана; нпр.: „дечаци се растуре да набаве *баруџа*“ — *баруџа* значи: колико год нађу барута и каквог год нађу (неодређеност и по квалитету и по квантитету), док у реченици: „набраше *баруџ*: три патроне ... и неколико фишека“ — *баруџ* означава појам потпуно одређен и по квалитету и по квантитету (одређеност у овом случају је изказана двема апозитивним реченицама); или, у примерима из говорног језика: *Дај ми оно словеначко брашно, хоћу да месим њорџу* и *Дај ми брашна, хоћу да месим њорџу* — где се и у једном и у другом примеру тражи подједнака количина брашна (приближно одређена циљем за који се тражи), али у првом одређеног типа, у другом неодређеног типа; и овде је одређеност, детерминисаност условила употребу акузатива. Ипак морамо нагласити да оваква одређеност, нарочито када су у питању градивне именице, не повлачи за собом обавезну употребу акузатива.

Семантичко-синтаксички однос партиитивног генитива и објекатског акузатива и у народним говорима начелно је исти као и у књижевном језику, једино је, можда, у неким од њих схватање партиитивности нешто шире него у књижевном језику. П. Ивић је то констатовао у говору Галипољских Срба: „У генитиву ... стоји објекат глаголске радње ако није строго ограничен већ претставља материју, обично градивну именицу која се може схватити партиитивно. Карактеристични су односи *Убрнусти ли њраву* (одређена количина): *Учер ја убраћави њраве*; *Да наложимо идан велик огањ* : *Огња наложаваш*. Покрет је захватио и именице у множини. Кад год год објекат није строго ограничена количина, кад радња значи захватање у нешто чега остаје и после ње или кад се не зна унапред количина која ће бити обухваћена, објекат стоји у генитиву: *Сџружеју дрваја*. — *Сџари јуди шалова носаву на глави ји*. — *Пуџја сџајам на џасују* (— постављам пруже ...). — *Вучемо снојаја*. — *Шџо сџе џако жњали, џорасили сџе на сву сџрану рџова*. — Ово се шири чак и на именице које значе жива бића: ... *Досџа си фаћаво мува* ... поред: *Да џоквасим рубе ми* (— своје хаљине). — *Наџри кошуље*. — *Оџружи ноге*“¹²⁴.

Нешто ширим схватањем партиитивности можемо тумачити и мере: *имаш ли браћа, зайаџила кокошака, донеси моџике и рџева*¹²⁵;

¹²³ Исп., нпр., Т. Maretić, *Gramatika*, 567, или Brabec — Hraste — Živković, *Gramatika*, 221—228.

О разлици између партиитивног генитива и акузатива као објекта в. и: М. Ivić, *Types of Direct Objekt in Serbo-croatian*, To Honor Roman Jakobson, Paris, 989—994, стр. 990. и М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик*, II, 189—190.

¹²⁴ П. Ивић, О говору Галипољских Срба, СДЗб XII, 329—330.

¹²⁵ Д. Јовић, Трстенички говор, СДЗб XVII, 163.

а ја скућим неки жена (Мачва)¹²⁶; *дизојке су венца ѿлеле* (Доња Подравина)¹²⁷; *каним биелога* (Подунавље у Аустрији)¹²⁸; *оѿијући ѿоѿиавиѿи својих сељан* (Ербник)¹²⁹; *дај ми зуба* (зуб = пољубац; Жумберак)¹³⁰.

123. И у старом српскохрватском језику изгледа да је схватање партитивности било исто као и у савременом књижевном језику. До овог смо закључка дошли на основу примера које смо за партитивни генитив и објекатски акузатив нашли у Рјечнику ЈАЗУ под глаголима *даѿи*, *добити*, *имаѿи*, *узети* и сл.

в. Синтагме оѿажајних и сазнајних односа

124. Управни глаголи ових синтагми означавају процесе опажајне — опсерваторне (гледати, чути, мирисати и сл.) или сазнајне — аперцептивне (сазнати, учити и сл.) или пак њима сличне (читати, тумачити и сл.), а њихови објекти — појмове обухваћене овим процесима.

125. Синтагме типа *гледаѿи кога или шѿа* (као и оне са глаголима сличним овоме):

Луји се стеже срце кад угледа *Рудоњу* (Кочић 1, 6). — Стеван ... све се обазире да загре *Ружу* (Љубиша 1, 27). — Курјаци се приближише обору, па стадоше да разгледају *сѿоку* (Ранк. С. 1, 12). — Кад опази *Дашу*, скамени се (Ђор. С. 2, 14).

Ако видиш сиромашки одјевена *ѿуѿника* ... удри слодобно, то је Рогатичанин (Андрић 2, 16). — Озебли и покисли, узалд изгледају *скелу* и *скелешју* и с времена на време пуштају изнад мутне, бесне реке отегнута дозивања (И., 19). — Злог је погледа и дрско мотри *маѿер* (Бож. М. 1, 10). — Овако би обично посматрао *колуѿове* дима (Хумо 1, 24). — А удовица и Срна само су задивљено гледале њезино мило *лице* (Шим. 1, 69);

слушаѿи кога или шѿа —

Одговарам ја да бих био готов понијети милост и поздрав честитога дужда својој браћи кад бих чуо из устију истога те *ријечи* (Љубиша 1, 12). — Као да слушаш *жуберкање* поточића (Ђор. С. 2, 6). — Ал' да чујемо, господине Палфи, Ваше *уејѿе* (Шен. А. 1, 29). — И молим Вас ... да *ме* часак мирно слушате (И., 27).

¹²⁶ Б. М. Николић, Мачвански говор, СДЗБ XVI, 283.

¹²⁷ J. Hamm, Štokavština Donje Podravine, Rad JAZU 275, 22.

¹²⁸ I. Brabec, Govori podunavskih Hrvata u Austriji, HDZb II, 29—118.

¹²⁹ R. Strohal, Dijalekat grada Vrbnika, Rad JAZU 272, 143.

¹³⁰ M. Popović, Žumberački dijalekat, Zgb. 1938, 59.

Тврдак је још чуо онај ... *џоклич* (Крл. 2, 25). — Ловрак је чуо *џојове* (И., 25). — Да чује жалосну *џовеси* (Петр. В. 1, 23). — Упита Чабрић Осмицу тако тихо као да се боји да *га* ко не прислушкује (Хумо 1, 18). — Чабрић очу познат *глас* (И., 20). — Ослушкивала је *смијех* дјевојака (Цес. 1, 8). — Понекад, чује старац и *врану* (Ђоп. 1, 12). — Па је са чежњом слушала *жамор* дјечака (Шим. 1, 55). — Чула је *удовицу* да им говори (И., 66);

мирисајши кога или шииа —

Ја миришем *ружу* (Вук, Рјечник, под *мирисајши*). — Када миришу топлу *шијалу* (Крл. 2, 16). — Мирисао ивањски *цвеи* (Петр. В. 1, 23). — Мирише и прислушкује раскошно *љети* (Шим. 1, 55) —

основне су синтагме опсерваторних односа. У њима појам с именом у акузативу означава реалан предмет, живо биће или апстрактан појам. У синтагмама у којима управни глагол означава опажање чулом вида реч у објекту, по правилу означава реалан предмет или биће; ако означава апстрактан појам, као у реченици — *ја видим његову шугу*, онда је апстрактан појам, на изванредан начин, опредмећен, конкретизован. У синтагмама у којима глагол означава процес опажања чулом слуха објекат може означавати и реалан и апстрактан појам, у зависности од тога шта је истакнуто у први план опсервације: нпр. у реченици *слушам његов џромукли глас* опсервација се односи на звук, тон који допире до субјекта; у реченицама *џажљиво слуша џријатијеља* или *чује ззона опажање субјекта се односи не на звуке, тонове, већ на њихове изворе*; а у реченици *чује жалосну џовеси* у први се план истиче садржај, значење које звуци који допиру до субјекта имају¹³¹. У синтагмама са глаголом *мирисајши* појам с именом у објекту означава оно одакле мирис потиче односно његов извор.

Опажајне односе имамо и у следећим синтагмама са глаголима *осећајши*, *ћуијеи* у функцији управног члана:

Кад се тога сјетиш још ти се и сада у носу причини да ћутиш онај угодни *мирис* (Ђалски Ш. К., Под старим крововима, Бгд. 1905, 9).

Покисли ... осјећали су под собом трошну *земљу* (Ђопић 1, 15). — Ловрек је осјећао мокро *рухо* (Крл. 2, 26). — И на непцу упаљеном осјећаш слани *зној* женскога тијела и *сукрвицу* (И. 11);

први од ових примера једнак је наведеним синтагмама типа *мирисајши кога или шииа* (од њих се он разликује само по томе што у њему појам с именом у објекту не означава извор мириса већ сам мирис); у другом и трећем примеру појам с именом у објекту означава оно што субјекат

¹³¹ Објекат у овој синтагми по своме семантичко-синтаксичком односу представља прелазни тип између објеката опажајно-сазнајних синтагми и експликативних објеката, као што је нпр. објекат у примеру: *Да чујем ваше здравље* (Нар. посл., Вук). О експликативним објектима исп. т. 25—32, посебно т. 27.

чулом додира прима као осет, осећај; а у четвртом — оно што субјекат чулом укуса прима, опажа.

Синтагме с овим глаголима могу обележавати неколико семантичких типова; ова могућност проистиче из различитог значења глагола у њима и различитих значења појмова — објеката: у синтагмама опажајних односа глаголи *осећајти*, *ћушејти* значе *ћримајти чулне осетје*, *осећаје*; у синтагмама сазнајних односа ови глаголи значе *сазнавајти сјечене ујиске*; у синтагмама квалификационих односа они значе — *имајти сјособносјћ ћримања чулних осетја*, *осећаја* односно *имајти сјособносјћ сазнавања сјечених ујисака*; а у синтагмама са односима стања они значе *ћреживљавајти сјање*, *осећање* казано *ћојмом с именом у објекту* (*осећам бол, ћугу*).

126. У синтагмама сазнајних односа у функцији управног члана најчешће се јављају глаголи: *разумејти*, *ћрочујти*, *ујамајти*, *ујознајти* и слични.

Знам *јте* као злу пару у кеси (Нар. пословица). — Примивши Хаџи-Мустајпаша ову књигу и разумјевши *све*, одмах пошаље у Шабац 600 крџалија (Вук 1, 51). — Али да знате и *јшо* да нећу на вас дићи војску турску (И., 58). — И ниси *га* могао мислити ван добрим (Драженовић Ј., Дјела I, Згб. 1947, 9). — Али је *све* лијепо упамтила, да каже тетки коју прву види (Љубиша 1, 26). — Кад проучи сва *лица* која рукују судбином народа (Ранк. С. 1, 16). — Заборавивши свој ... *чин* умешао [се] међу ону гомилу (Срем. 1, 16).

И кад човек упозна овдашњи *живојћ* ... мора да каже сам себи да је заиста мали број људи ... који имају овакво уживање (Андрић 2, 15). — Заборавио је нема сумње и *ћрелаз* на Дрини (И., 22). — Ручер је познавао *бригу* Тврдакову (Крл. 2, 21). — Адем Чабрић остао је као ошинут изненадном чију *земашијосјћ* у први мах није могао ни да схвати (Хумо 1, 23). — Зато је сад разумјела и његово *дивљење* (Цес. 1, 22). — Ненад је већ распознавао *гранатје* обичних топова што фијучу промукло и лете споро; онда оштро *фијукање* шрапнела; онда јасан, звонак, мелодичан *ћролазак* метка (Ћос. Б. 1, 43). — Не знам ни сама како сам *јшо* научила (Шим. 1, 69).

127. Н а п о м е н а (о једном необичном значењу глагола: *мислијти*). Пример *ниси га могао мислијти ван добрим* захтева изванредан коментар. У њему *мислијти* значи: схватати, конципирати, а објекат означава појам који се има на уму, који се конципира; дакле, у примеру имамо акузативну синтагму сазнајних односа. У нашој грађи имамо још два примера слична овоме: Не мислим ја овдје „идеју апсолутне љепоте“ *всмачких* *цепидлачара*, већ ону практичну естетику (Шен. А., Сабрана дјела, III, Згб. 1932, 102) и Кад говоримо о својем народу, ми не мислимо само онај нараштај, који сада живи (Бакић В., Српско родољубље и отачествољубље, Бгд. 1910, 11); у њима *мислијти* значи „подразумевати, имати на уму“. У сва три примера необична је употреба акузатива као допуне глаголу *мислијти* односно необично је значење које

овај глагол у њима има. Овакав семантички однос у синтагмама с овим глаголом (или глаголима који му по својој семантици одговарају) необичан је уопште у словенским језицима, мада га, додуше — ретко, у њима ипак налазимо¹³².

С обзиром на то да се глагол *мислити* у овоме значењу употребљава по правилу у филозофским текстовима, могло би се при утврђивању етимологије овога значења помишљати и на страни, несловенски утицај.

128. У овим се синтагмама објектсма означава појам, реалан или апстрактан, који је обухваћен сазнајним процесом субјекта односно на који се овај процес односи. Потребно је нагласити да је врста појма који обележава објекат ирелевантна изузев у синтагмама са глаголом *учиши* и глаголима изведеним од њега, у којима врста појма у објекту диференцира и саме односе у синтагми. Синтагме *учим ђаке* и *учим њесму* нису исте семантичко-синтаксичке вредности; заједничко им је то што је у обема појам објекта обухваћен глаголским процесом, међутим у првој је представа о обухватању објекта обавезно везана за представу о његовом модификовању као резултату процеса, док представа о модификовању изостаје у семантици друге синтагме односно у синтагми *учим ђаке* имамо један од конкретних, модификативних односа, а у синтагми *учим њесму* имамо само успостављену релацију, сазнајни однос, између њених главних чланова, између субјекта и објекта.

129. **Н а п о м е н а** (*о синтагмама ишиа: вежбаши војнике и вежбаши скалу*). И у синтагмама с глаголом *вежбаши* у функцији управног члана врста појма с именом у објекту релевантна је — на исти начин као и у синтагмама с глаголом *учиши*, за утврђивање синтаксичко-семантичких односа у синтагми.

Синтагме у којима појам с именом у објекту означава биће или неки његов део (руку, ногу и сл.) припадају синтагмама конкретних односа, јер у њима управни глагол означава *обучаваши објекат систематским њонављањем неке радње, одржаваши га ишме у иши бољем сшању или га развијаши и усавршаваши ишме*; дакле, у сваком случају, чинити нешто с објектом у циљу његове модификације:

За леђи ... могао е непријатељ ... своје *хониде* сабирати и вежбати (Виловски Стефановић Ј., Изъ живота едногъ ц. к. офицера, Земун 1863, 20). — Он ... учаше децу било показујући им слова било вежбајући им *руку* у писању (Ковачевић Љ. и Јовановић Ј., Историја српског народа, II, Бгд. 1893, 107). — Тер цилитом око бистро / и десницу вежба храбру (Мажуранић И., Смрт Смаил-аге Ченгића, Згб. 1923, 29). — Строги затвор [је] узрок тому, затвор, у којем се ... својевољно *крейшање* ... тражењем хране није вежбати могло (Себишановић Ђ., О пореклу наше домаће или питоме звјеради, Згб. 1878, 20). — Те у томе двору материном, / Снева дјева своје миле сане, / Вежба *силе* и прикупља снагу (Суботић Ј., Дела, VII, Песме драмске, Нови Сад 1871, 308). — За пунијех осамнаест дана не даде он своме „орловском оку“ ... ни мира, ни покоја, већ *га* непрестано *вјежбаше* у мотрењу слика (Цар М., Венеција, Нови Сад 1891, 56).

На проширеном зараванку вежбали су по цео дан *војнике* (Андрић I, 151).

¹³² Исп. Словарь русского языка, АН СССР, под мыслить.

Синтагме у којима име у објекту означава какав појам семантичко-синтаксички сасвим се разликују од ових: у њима управни глагол означава *учићи оно што је казано именом у објекту ирактичним радом, вежбаом, усавршавајући се у шпе* (тип опсерваторно-сазнајних односа):

Оба брата насмјаше се једнаким ... грохотом — да су га прије вјежбали, никако га боље не би извели (Матић М., Република, 1960, 2-3/11). — Овога ћемо часа вежбати *скок* у даљ (Пример из говорног језика). — По цео дан је вежбала ту *ешиду* (И.).

Употреба ових синтагми у литератури о нашем језику окарактерисана је као варваризам¹³³ и као неправилна. Са карактеристиком — варваризам — ми се слажемо, али само под условом да је она дата у смислу семантичко-етимолошког означавања; са другом се пак ознаком не бисмо сагласили из два разлога: прво, зато што разликујемо две врсте варваризма (без обзира на то да ли се они тичу лексике, синтаксе или семантике) — оне који се уклапају у систем језика и оне који су друкчији од духа језика и који у њему остају као прости калкови; први се у језику брзо шире јер, уствари, представљају само спољни подстицај за развитак онога што је у језичком потенцијалу већ постојало и што се, чак и без тога, могло спонтано развити, док други, по правилу, остају везани само за одређени број представника једног језика (као ознака регионалне, класне, струковне и било које друге припадности) и друго, зато што сматрамо да синтагме типа *вежбај скалу* представљају оне варваризме који се уклапају у систем нашег језика, јер у њима имамо само под спољним утицајем извршено даље развијање значења управног члана — односно глагол *вежбај* који значи „руководити обучавањем путем систематског понављања неке радње“¹³⁴, почео је значити и *учићи нешто ирактичним радом, вежбајући усавршавајући се у нечему*; процес развијања овог другог значења глагола *вежбај* подстакнут је и постојањем истих семантичко-синтаксичких односа у нашем језику (исп. *учим ћаке : учим грамаику*).

Као неправилна посебно је истицана употреба синтагми типа *вежбај Шопена*¹³⁵ у значењу *вежбај Шопенове композиције*. Мислимо да је ова синтагма идентична са синтагмама *вежбај скалу* и сл.; од њих се разликује само по томе што у њој имамо једну стилску фигуру — метонимију: *вежбај Шопена* значи *вежбај његова дела* исто као што *чијам Његоша* или *иручавам Његоша* значи *чијам* односно *иручавам Његошева дела* — и у једнима и у другима замена „Шопена“, „Његоша“ уместо „њихова дела“ извршена је на основу логичне зависности појмова.

130. Сматрамо да се синтагме типа *вежбај скалу, Шопена* и сл., као и све друге које су по семантичкој етимологији варваризми, могу сматрати нормативним у нашем језику — али само под условом да су својим синтаксичко-семантичким особинама нашле место у систему језика и да је њихова употреба раширена како у писаном тако и у говорном језику (фреквенца употребе резултира из првог услова).

131. Осим ова два семантичко-синтаксичка типа објекта уз глагол *учићи* (као и још уз неке глаголе) могућ је и трећи тип — *учим ћаке*

¹³³ Исп. Речник српскохрватског књижевног и народног језика САНУ, књ. II, под *вежбај*, т. 4; М. Московљевић, Клонимо се варваризма, Наш језик, с. с., I, 81.

¹³⁴ Исп. Речник САНУ, под *вежбај*.

¹³⁵ М. Московљевић, *ibid.*

ѝесму. О њему ћемо опширније говорити нешто касније (у одељку о синтагмама с двоструким објекатским односима), а сада ћемо само нагласити његову диференцију у односу на прва два типа. Први објекат ове синтагме — *ђаке* — у истом је односу према своме субјекту као и објекат у синтагми *учим ђаке*, међутим други објекат — *ѝесму* — у друкчијем је односу према субјекту и од објекта синтагме *учим ђаке* и од објекта синтагме *учим ѝесму*; од њих се он разликује по томе што се он семантичко-синтаксички не односи само на субјекат, већ и на први објекат. Ова је веза другог објекта с првим апсолутна; без првог објекта немогуће је остварити овакав семантичко-синтаксички однос другог објекта¹⁸⁶.

Навешћемо по неколико примера за сваки од ова три типа објекта уз глагол *учиши* (и глаголе изведене од њега):*

Свјетуј *мене* и научи, брате, /Хоћу л' ићи граду Трновоме (Вук, Нар. пјесме, II, 443). — Научићу ја *ѝебе* како се мисли (Глишић М., Л. Толстој, Рат и мир, I, 364). — Свети Сава је учио *младе* и *сѝаре* о обостраном поштовању (Малеш Б., XX век, 1938, I, св. 1, 44).

Док царев син ... не научи какав гођ *занай* ... дотле нема ништа од пријатељства (Вук, Нар. прип., 220). — Оправљао га је и Лала пудар, који је *ѝо* научио као солдат у Талијанској (Срем. 1, 26). — Ја сам учио *гимназију* (Петр. В. 1, 20).

Мештре научи *нас начин* од мољења, како је Иван Керститељ научио своје ученике (М. Чуић, Живот Исуса Керста, Сплит 1848, 87). — Учио *га ариѝметѝику* шпањолскога учењака Јосипа (Дежелић В., У панџама лава, Згб. 1929, 75).

132. Блиски сазнајним, мада друкчији од њих су и односи у синтагмама са глаголима *чиѝаѝи*, или *ѝумачиѝи*, *објашњаваѝи* (и сложеним или изведеним од њих):

Кад овај ферман дође у Биоград, паша сазове дахије те им *га* прочита (Вук I, 58). — Потом дахије узму ферман к себи, па кад изиђу од паше, они нанову учине вијећу, и стану *га* сами... толковати међу собом (И., 58). — Да јој она зле *биљеге* тумачи (Љубица 1, 26). — Али један такав Станкин поглед, у коме би он могао прочитати оне исте *изразе* које чита у погледима већине девојака и момака, такав поглед не би поднео (Ранк. С. 1, 11).

Његово житије било је Рашку познато у гланим цртама, али он поново узне да *га* чита (Лал. М. 1, 15). — Напреже се да

¹⁸⁶ Акузатив без предлога у функцији другог објекта ових синтагми може се без штете за значење заменити обликом датива без предлога (исп. *учим ђака ѝесми*), или локативом с предлогом *о* (исп. *учим ђака о ѝесми*) и још са неким другим облицима, али о овоме ћемо говорити у посебном одељку посвећеном овоме проблему; заменивост ових синтагми са другима један је од доказа посебног, нетипичног за акузатив, значења објеката оне врсте.

* Напомињемо да су само објекти другог типа везани за сазнајне односе; остале типове наводимо овде само да бисмо истакли разлику према другоме типу.

нешто прочита на хаџијином лицу (Хумо 1, 17). — А она се бојала да *што* Илија не протумачи, као да јој је његов властити долазак на терет (Цес. 1, 16). — Целу ту *ствар* му је већ једном објаснио (Пример из говорног језика).

Односи ових синтагми разликују се од оних раније наведених по томе што се у њима појам с именом у објекту не мора односити само на субјекат (као у синтагми *чишам књигу*) односно сазнајни процес (или процес по значењу близак њему, као *чишаши*) не мора бити само у релацији између субјекта и објекта, као што је у синтагмама с типичним сазнајним односом (*разумейши збивање*), већ се он може односити и на појам означен дативом без предлога — *чишам му йисмо, објашњавам му ситуацију* односно овоме је појму у дативу и намењен, упућен цео глаголски процес којим је објекат обухваћен.

с. Синтагме емотивних односа

133. Два су основна типа ових синтагми: један (а) у коме управни глагол означава какав емотивни процес у субјекту, а објекат — појам на који се односи емотивни процес и који га, на изванредан начин, изазива, проузрокује у субјекту¹³⁷ и други (б) у коме управни глагол означава процес хтења, жеље, захтевања, а објекат — појам на који се тај процес односи. И у првим и у другим синтагмама појам с именом у акузативу може означавати и реалан (ствар или биће) и апстрактан појам.

а) Они му јаве да су Хаџи-Мустајпашу зато убили што је био невјерник и волео Србе него Турке (Вук 1, 53). — Остале *говедаре* и њихове *бакове* поношљиво презире (Кочић 1, 3). — Нити ми је ... *животи* омрзнуо (Љубиша 1, 17). — Ми *ше* сви стивамо, и богзна како (Ранк. С. 1, 4). — Ђурица је веома ценио своје телесне *особине* и своју ретку *снагу* (И., 9). — Волијем ја *шебе* него све путер-крофне (Срем. 1, 22). — Ја *њега* више бегенишем, него *шебе* (Ђор. С. 2, 4). — Петар мрзи *Амброза* (Шен. А. 1, 38).

То поквари игру и изазива разочарење и негодовање код оних који воле *игру* маште (Андрић 2, 11). — Не марим *лингуза!* (Бож. М. 1, 11). — Њему се нимало није допало то *јунаштво* (Лал. М. 1, 9). — А Јаношу је било жао *магарца* (Петр. В. 1, 12). — Јованка ју је искрено и од срца жалила (Сретеновић М., Јетрве, Бгд. 1927, 99). А ко би *га* таквог прежалио (Ђопић 1, 16).

б) *Што* гођ ишту дајем (Кочић 1, 11). — А дужде тражи *хрију* според Фурлана (Љубиша 1, 15). — А ја *га* нећу! (Ђор. С. 2, 13). — Оће небо на земљу, а земља *га* неће (Бож. М. 1, 10). — И умро од срчане капи прије него су стигли да му донесу чашу воде *коју* је затражио (Лал. М. 1, 22). — Хоћу и *Софију* и *новац*

¹³⁷ Исп. студију М. Стевановића, Глаголски род и питања у вези с њим, Глас САНУ ССЛІ, Одељење литературе и језика, НС, књ. 6, 51.

и *иџговину* и *све* (Хумо 1, 25). — „Вријеме ће те научити“ каже хаџија. Јест, то *вријеме* ја и хоћу (И., 25). Ја немам пара, а и не тражим *ниџиџа* од вас (И., 20). — Но не, то не, *џо* она није и не би хтјела (Цес. 1, 8). — Најприје су тражили *оружје*. То тражи поступак по коме мора да ради (Ћос. Б. 1, 28). — А пољар ... зажелио велико *благо* (Шим. 1, 61).

Разлике између ових двају типова синтагми нису само семантичке, већ и синтаксичке: у првом типу управни глаголи су увек медијалног рода, док у другом то могу, али не морају бити.

134. На помена (*о рекџији глагола: волеџи*). У синтагмама емотивних односа с глаголом *волеџи* у функцији управног члана (када он означава *осећаџи љубав, биџи иџријџељски расиоложџен иџрема некоме, биџи везан осећањима за некога*) зависни члан, поред акузативске стандардне, уобичајене и очекиване, може имати и дативску форму.

волеџи + акузџиџив

Њџега је народ здраво због доброте његове волио (Баталака А. Л., Историја српског устанка, Бгд. 1898—9, 793). — Ја сам се умео *наџи* са сељџцима, и они су *ме* волеџи (Веселиновић Ј., Целокупна дела, IX, 369). — Он тек воли учитеља *Грују* — никад га неће обићи, а да не сврати (Глишић М., Приповетке, I, Бгд. 1879, 80). — Драгоје волијаше *лов* и *иџрке* (Новаковић С., Вила 1865, 295). — *Кџеца* [карту] воле, ал' увек губи, јер је клопав кад игра (Игњатовић Ј., Дјела, I, Н. Сад 1874, 153).

Ја безумно волим своју *верџеницу* (Васић Д., Црвене магле, Бгд. 1922, 60).

волеџи + даџиџив

Такав народ таман и воли *вџезу* и лијепо *одијељу* (Беловић Ј., Хрватски народни везови, Осиек 1906, 14). — Опазио, да Бланшу исто не занима и да воли кућној *игри* (Ђалски Ш. К., На родној груди, Згб. 1890, 69). — И тамо волио *јој* цио свијет, а опатице готово највише (И., Диљем дома, Згб. 1912, 134). — Ја сам вољела своме *мужу*, био ми је мио (Луначек В., Четири актовке, Згб. 1910, 13). — Ја *јој* напоменух Раду ... а она се издаде и вели: Волим *му* као очима у глави (Ћипико И., За крухом, Н. Сад, 1904, 67). — Он воли *Власима*, јер га је Влахиња и родила (Ђор. С., Из моје домовине, Мостар 1898, 99). — Морам смјџеста ка гласовиру. Генерал воли *глазби* неизмјџерно (Цар Е., Старци, Згб. 1917, 108). — Особито *му* је волио неки старац каноник (Шен. А., Приповијџести, I, Згб. 1932, 250).

Осјећао је да је он тој *дјевојџи* веома волио (Назор В., Српски књижевни гласник, н. с., III, 417). — Чему иду људи к њему кад он не воли *оружју* и *борби* (И., Приповијџетке, Згб. 1947, 182).

У вџези с овим синтагмама за нас је интересантно да одговоримо на три питања: да ли су њихова значења иста, како је дошло до употребе датива уз овај глагол и да ли су обе форме нормативне.

Примери које смо навели, чини нам се, упућују на закључак да су синтагме *волеџи + акузџиџив* и *волеџи + даџиџив* исте семантике.

135. За објашњење настанка конструкције са дативом, ипак нам се чини да су могуће две хипотезе. Прва. Према општој семантици коју овај глагол (односно глаголски корен) има у другим словенским језицима, посебно према оној коју је имао у старијим епохама¹³⁸, врло је вероватно да је он могао нешто дуже егзистирати са значењем *бићи наклоњен, њривржен (некоме)*, а самим тим и у конструкцији са дативом; наша дативска допуна (само сада са другим значењем) можда је само остатак употребе такве конструкције. Друга. Синтагма *волећи некоме* могла је настати и од конструкције *волећи нешто учиниши, урадиши и сл. некоме*; а сажимање ове конструкције могло је бити потпомогнуто и постојањем претпостављене дативске синтагме са значењем *бићи наклоњен, њривржен некоме*. Нама је вероватнија прва хипотеза.

Примери које смо навели, као и анкета коју смо извршили, показују строгу територијалну ограниченост употребе конструкције са дативом на југозападно и западно подручје српскохрватске језичке територије; чињеница да на истом подручју егзистира синонимична и конструкција са акузативом могла би бити, сматрамо, озбиљна сметња да се она прогласи нормативном.

О паралелној употреби акузатива и генитива у извесним синтагмама опажајно-сазнајних, емотивних и неких других односа у народним говорима и историји језика

136. Уз неке глаголе који, најопштије речено, означавају успостављање или одређивање опажајно-сазнајног, емотивног или каквог другог односа субјекта према објекту у неким народним говорима јавља се и генитив поред акузатива у функцији допуне. Навешћемо их.
из кашегорија ојажајно-сазнајних и емоциивних односа

гледаши

гледајте *деиџа* (Госпођинци)¹³⁹; већ сам дошла ја *кола* гледати (Посавина)¹⁴⁰; исто је констатовано и у Босни¹⁴¹.

видеши

јес ли ти видио моји *шелаца* (Посавина)¹⁴²; види *усија* (Госпођинци)¹⁴³.

слушаши

што ти слушац *Руже* (Мачва)¹⁴⁴.

¹³⁸ Исп. Фасмер М., Етимологический словарь русского языка, Москва 1964. и Даль В., Толковый словарь, Москва 1956.

¹³⁹ И. Поповић, Говор Госпођинаца, 218.

¹⁴⁰ S. Ivšić, Današnji posavski govor, Rad 197, 119.

¹⁴¹ D. Brozović, Izvještaj o dijalektološkim istraživanjima u dolini rijeke Fojnice, Ljetopis JA 63, 437. и O problemu ijekavskošćakavskog (istočnobosanskog) dijalekta, HDZb II, 162.

¹⁴² S. Ivšić, Ibid.

¹⁴³ И. Поповић, Говор Госпођинаца, 218.

¹⁴⁴ Б. М. Николић, Мачвански говор, СДЗБ XVI, 283.

жалити

жали *синова*, жали *дице* (Посавина)¹⁴⁵.

ишражшати

(у значењу *желеити*, *хитити*) ако тражи бољег *живошта* (Госпођинци)¹⁴⁶.

из категорија иросиог обухваћања и ангажовања без модификација и релативних модификација објекта

ишишати

питао сам ја тако *госпoде*, не питај *маме* (Госпођинци); питај *Боке*, да ја питам *ње*, ја сам *ње* кадгод запитао, питамо *бабе*, питамо *збора* бирача, *Мише* питам, пита *иши мајштора*, *ње* питам, питам *сви чиновника*, питајте још *други људи старјији*, са *ћу* ја *ње* питати, да питам *ње* баш, пито сам ја *неки данашњи вођа*, питај *Милушке*, питају *моје мајере* (Бачка), пит'ли моји *слугују*, *народа* питају, *ње* питају (из говора Буњеваца)¹⁴⁷; питамо *Лиске*, питам *Боже Павловића*, питај *Кеке*, што нис пито *месног одбора*, питај ти то *задруге*, чекај да питам *моје жене*, питај *Љубе* Тихомирове, пито *Томе*, питај *чике* (Срем)¹⁴⁸; питам *ашчије*, питам *дејшеи* (Мачва)¹⁴⁹; питају *маме*, питај *Маре* (Мостар)¹⁵⁰; питаше један пут једне *жене* редовник (Славонија)¹⁵¹; ја *ћу* *њезине мајере* питат, а ја питам *редом жен*, питај *људи*, ја *ћу* питат *радуше*, пита *ње*, питају *сирошине*, питају *оца* и *мајере* (Посавина)¹⁵²; употреба генитива констатована је такође и у Поцерини¹⁵³, у Тришићу, Колубари¹⁵⁴ и Босни.¹⁵⁵

¹⁴⁵ S. Ivšić, Ibid.; исп. супротну констатацију Б. Милетића за црмнички говор: „Уз жали(ј)е долази увек акузатив (као уз жалит); Жали(ј)е ми је своју кућу но стотину туђија. Жали(ј)е ми (ј)е они прстењ но да ми се она мотика земље у оно њиве амбисала. Жали(ј)а ми (ј)е ону тикву (СДЗБ IX, 523).

¹⁴⁶ И. Поповић, *ibid.*

¹⁴⁷ Наведени примери су из књиге И. Поповића, *Говор Госпођинаца у светлости бачких говора као целине*, Бгд. 1968, изд. САНУ, 218. И. Поповић је констатовао да „уз глагол *ишишати* ова је употреба врло раширена“ (*ibid.*).

¹⁴⁸ Б. М. Николић, *Сремски говор*, СДЗБ XIV, 363. Изгледа чак да је генитив у искључивој употреби, јер Б. Николић каже: „Уз глагол *ишишати* у говору Срема долази *gen.*, а не *acc.* ... Имам само један пример из Чортановаца од једног млађег објекта (сва 25 година) са *acc.*: ја питам *Дану* куд идемо“ (364).

¹⁴⁹ Б. М. Николић, *Мачвански говор*, СДЗБ XVI, 283.

¹⁵⁰ Ј. Вуковић, *Карактеристичне особине мостарског говора*, Гл. Југ. проф. друштва XVII, св. 11-12, 963.

¹⁵¹ Т. Maretić, *Jezik slavonskijeh pisaca*, Rad JAZU 180, 225.

¹⁵² S. Ivšić, *Današnji posavski govor*, Rad JAZU 197, 119.

¹⁵³ М. Московљевић, *Акцентски систем поцерског говора*, Б. ЈФ I, V.

¹⁵⁴ Б. М. Николић, *Тришићки говор*, СДЗБ XVII, 463.

¹⁵⁵ D. Brozović, *Izvjestaj o dijalektološkim istraživanjima u dolini rijeke Fojnice*, Ljetopis JAZU 63, 437. и *O problemu ijekavskošćakavskog (istočnobosanskog) dijalekta*, HDZb II, 162.

молићи

молио сам *фрајле* (Посавина)¹⁵⁶.

грдићи

грдић(у) ја *ње* (Бачка)¹⁵⁷.

наћи

да нађу *двих мужих* (Врбник)¹⁵⁸.

ифражићи

тражио сам *жене*, тражио сам *коња* (Посавина)¹⁵⁹; исто је и у Босни¹⁶⁰.

чуваји

чува свога *будака* (Посавина)¹⁶¹; особито нека чува *главе* (Славонија)¹⁶²; исто и у Босни¹⁶³.

дочекаји

да ће грешник *суиџрашњега дана* дочекати (Славонија)¹⁶⁴.
зваи, *иазији* — јавља се са генитивом у Босни¹⁶⁵.

осијавићи, *мануји* и сл. — кад су жене остаиле светог *Божића* да дођу да пазаре, манте *иолијице* (Бачка)¹⁶⁶.

137. Две се, за нас, битне констатације могу извести из наведених примера. Прва, и важнија је та да је свим овим глаголима заједничко то што не означавају конкретне физичке акције којима се модификује објекат, већ процесе којима се само успоставља одређени однос са субјектом или којима се одређује однос субјекта према објекту. Такође је важно да се ова појава не односи на све глаголе с оваквом семантиком, већ само на поједине.

¹⁵⁶ S. Ivšić, *ibid.*

¹⁵⁷ И. Поповић, *ibid.*

¹⁵⁸ R. Strohal, *Dijalekat grada Vrbnika*, Rad 273, 143.

¹⁵⁹ S. Ivšić, *ibid.*

¹⁶⁰ D. Brozović, *O problemu ijekavskošćakavskog*, 162.

¹⁶¹ S. Ivšić, *ibid.*

¹⁶² T. Maretić, *Jezik slavonskijeh pisaca*, Rad 180, 225 — уз напомену „Genitiv mjesto akuzativa uz prelazne glagole u afirmativnijem rečenicama slabo se nalazi“.

¹⁶³ D. Brozović, *O problemu ijekavskošćakavskog*, 162.

¹⁶⁴ T. Maretić, *ibid.* — са истом напоменом да се ретко налази.

¹⁶⁵ D. Brozović, *ibid.*

¹⁶⁶ И. Поповић, *ibid.*

Друго што можемо констатовати је то да ова нестабилност употребе акузатива није генерална појава у дијалектима; она се јавља у Бачкој, у Мачви, и, углавном, у западнијим, нарочито штокавским говорима.

138. И у старом српскохрватском језику уз ове су се глаголе поред акузатива јављали и генитиви као допуне.

из категорија ошјајно-сазнајних и емоцијних односа
гледаџи

Što godi činiš, čovječe, čini i gledaj *konca* (Zbornik razl. stvari, RJA, pod *gledati*). — Gleda *grihov* (Naručnik, I.). — Gledao *oblížia* lipšega (Б. Ђорђевић, М. Дивковић, Глас СКА 53, 100).

желеџи, жудеџи

Tko želi nje *grla* (М. Rešetar, Jezik pjesama Ranjanina zbornika, Rad JA 255, 169). — Žudio jest *diela* putenoga (S. Pavešić, Jezik Stjepana Matijeвића, dokt. disertacija, 94). — Žudieti *glasa* (I.).

искаџи, ииџаџи, иросиџи

Од насъ верѣ просишь (Ј. Стојановић, Старе српске повеље и писма, I, Бгд. 1929, повеља из 1423 г.). — Tkogode bude *pitati pravde* (Spomenici srpski, XIV v., RJA, pod *pitati*). — Moja gospoda, *pitam zakona* vašega (Monum. croat., XVI v., I.). — Idite k namisnikom *đavaoskim* *pitati vića* (F. Lastrić, I.). — Poče *iskat žene* od emina (Б. Ђорђевић, М. Дивковић, Глас СКА 53, 100).*

из категорија односа ангажовања без модификација и релативних модификација

иџаџи (уиџаџи)

Poslasmo našega pristava ... da vidi i pita njegove *bratje* (Mon. croat. XV v., RJA, pod *pitati*). — Da smo i mi *pitati* za to naših *oficijalov* (I.). — Ako biste nami ne virovali, morate vaših *ljutih* *pitati* (XVIII v., Starine, I.). — *Pitajmo redovnika razumnijeh* (I. Ančić, I.). — Zač je potribno *starijih* *pitati* (Život od Olive, I.). — Valja *pitati* svetih *otac* i *naučiteljah* svete crkve (J. Banovac, I.). — Ona ... *pitati* *vratarice* (M. Zoričić, I.). — Što sam ne znam ... *pitam* vaših *poslanikah* (M. A. Reljković, I.). — Metni ruke na prsi i *upitaj duše* svoje; *upitajte vas* istih** (Т. Maretić, Jezik dalmatinskih

* Могуће је да је у неким примерима, нарочито уз ове глаголе генитив условљен и партитивним значењем.

** Мада Т. Маретић овај пример наводи као потврду за употребу генитива уз глагол питати, могло би се и помишљати да је овде само у питању обличко једначење акузатива са генитивом. Исп. констатацију М. Решетара: „Često se nalazi za

pisaca XVIII vijeka, Rad JA 211, 68). — Poče *sluge* pitati (Б. Ђорђевић, Матија Дивковић, Глас СКА 53, 36). — Urita iednoga *sluge* (I.). — Urita svoje snaše *Ivke* (P. Алексић, Jezik Матије Антуна Рељковића, ЈФ X, 128).

моли́тии

Molim vas i *svih onih* (T. Maretić, Jezik dalmatinskih pisaca XVIII vijeka, Rad JA 211, 68).

чека́тии

Кога часа сви чекамо (M. Решетар, Дубровачки зборник од год. 1520, Брд. 1933, 255). — Na galiji zlatoglavi jur poštenje biše steka, ko poglavni *ljudi* čeka, ki dostaje stat u slavi (Đ. Baraković, RJA, pod *čekati*). — *Zlijeh* čeka smrt nesretna (I. Đorđić, RJA, I.). Možemo li gorega *zla* dočekati (T. Maretić, Jezik dalmatinskih pisaca, 68). — Lupež potribu imade čekati mrkle *noći* (I.). — Jedva *jutra* dočeka (I.).

зваци́и

Da je jurve zatrubila trublja za pozvati *svih mrtvih* (T. Maretić, Jezik dalmatinskih pisaca, 68). — Можеш зовнут i *ženškoga uha* (P. Алексић, Jezik M. A. Рељковића, 128).

чува́тии, њазти́и

Čuva *poštenja* Božjega (T. Maretić, Jezik Dalmatinskih pisaca, 68). — Neka reku stražanom, da pazi *glave* (I.). — Da pazi ijednoga *tabora* aliti ijednoga *grada* (Б. Ђорђевић, Матија Дивковић, 36). — Исто је запажено и у језику M. A. Рељковића¹⁶⁷.

У свим овим примерима јавља се и акузатив¹⁶⁸.

Осим наведених примера има још појединачних случајева употребе објекта у генитиву, нпр. *uzdate se ukloniti pedipsije* Božje (T. Maretić, Jezik dalmatinskih pisaca, 68); ti si običajan pomilovati *svih onih*, који

živa bića i u množini genitiv mjesto akuzativa ... obično kod zamjenica, brojeva i participia“ (Primorski leksionari XV vijeka, Zgb. 1898, 187).

¹⁶⁷ P. Алексић, op. c., 128.

¹⁶⁸ Ni huloga голу *glavu* za njegovu pitaj slavu (V. Došen, RJA, pod *pitati*). — Tko *Popivu* pita (M. Držić, I.). — Tko čeka drugu *zapovid*, ni poslušljiv (Tranzit, RJA, pod *čekati*). — Čekajući blaženo *ufanje* (F. Glavinić, I.). — Na tom kolu dohodeći *vitezi* *kob* sebi pitahu (Starine, RJA, pod *pitati*). — Gledaje nje *svitlost* svi se zamamiše (M. Marulić, RJA, pod *gledati*). — Kroz maramu *svate* gleda (V. Došen, I.). — *Koju* (tj. sirenu) kad tko sluša (V. Došen, RJA, pod *slušati*). — Sluš'mo dakle *duhovnike* i *glas* božji od njih čujmo (J. Kavanjin, I.). — Ko vidi *ženu* ter *ju* poželi u srcu svomu, i volja njegova pristane, da sagreši s njom (Starine, RJA, pod *poželeti*). — Mladinac *niki* za *ženu* poželi *ju* (F. Glavinić, I.).

se u tebe ufaju (I.); уз глаголе *узейи*, *юсѣавиѣи* (Р. Алексић, ор. с., 128), и, свакако, још неких.

139. И у старословенском језику уз велики број оваквих глагола поред акузатива јављао се и генитив у функцији објекта са истим значењем. То су глаголи: зърети, видѣти, слоушати, слышати, внимати, хотѣти, жаждати, жадати, даати, ненавидети, разоумѣти, чѣтити, прѣковидѣти, рѣшти, глаголати, посѣтити, повѣдити, съврѣшити, сътворити, оврѣсти, љати, имати, имѣти, вѣзети, дати, принести¹⁶⁹. Карактеристично је да имена у функцији допуна ових глагола углавном означавају жива бића или апстрактне појмове, а само по изузетку реалне предмете.

И у другим словенским језицима уз ове се глаголе може јавити и генитив¹⁷⁰.

140. Позната су нам три тумачења која се односе на порекло генитива у неким од наведених примера.

Прво. По објашњењу А. Мејеа неки случајеви употребе генитива у функцији објекта могли су настати и као последица персонификације неживих и апстрактних појмова односно као последица ширења једначења акузативне форме с генитивском и у именима појмова који не означавају жива бића (*сѣго хлѣва марина роди, азъ же вашего съвора мољѣ, преноврѣти вѣсего мира*)¹⁷¹.

Друго. Тумачећи генитив у словенским језицима А. Меје је рекао: „Старое употребление партитивного типа в словянских языках оставило много следов ... Таким образом, многие глаголы сочетаются с родительным падежом. Однако, показать партитивное значение в самых словянских языках часто бывает невозможно. Здесь мы имеем дело лишь с пережитками индоевропейского употребления, например, употребление с глаголами, обозначающими „слушать“: ст.-слав. *гласа моего слоушаѣтъ*“¹⁷².

Треће. Поводом употребе генитива уз глагол *ишѣаѣи* и сл. А. Белић је рекао: „Овај генитив објекта место акузатива морао се развити прво уз супин, па остати тако када је супин замењен инфинитивом или када глагол стоји у каквој финитној реченици“¹⁷³.

141. Сва су три тумачења могућа, само прво и треће, мислимо, може се односити само на појединачне случајеве. Другим се пак, уз извесну допуну, могу објаснити сви наведени примери. Наиме, у индоевропским језицима, односно у праиндоевропском, генитив је био везан,

¹⁶⁹ Примере за употребу објекта у генитиву уз ове глаголе наводи К. И. Ходова у књизи: Система падежей старославјанског језика, Москва 1963, 59—65.

¹⁷⁰ Исп., нпр., шта за чешки каже F. Trávníček: „Zastarale se klade místo běžného akuzativu při slovesích *žadati a prositi (matky) ... půjčiti (čeho), čekati a přáti (Mluvnické spisovné češtiny, II, Praha 1951, 1198)*“.

¹⁷¹ A. Meillet, Recherches sur l'emploi du genitif-accusatif en vieux slave, Paris 1897, 25—26.

¹⁷² А. Меје, Опшчеславјанскыи језык, Москва 1951, 373—374.

¹⁷³ А. Белић, Р. Б. Алексић, Језик Матије А. Рельковића, ЈФ XII, 268.

између осталог, и за глаголе са значењем: „*S'apercevoir de*“ (*slyšati, viděti, potiněti*) и „*faire des efforts corporels ou intellectuels vers*: l'action n'est pas en contact avec l'objet lui même, mais avec la sphère“ (то су глаголи који значе — *чекајџи с каквом нейријажџељском намером, вребајџи, гађајџи; дођи до, дохвајџи до; изражџи, искајџи, желејџи*)¹⁷⁴. Али се уз неке од ових глагола могао јавити и акузатив, нпр.: „*Avec 'entendre' ... à l'èpoque indo-européenne comme encore en sanscrit et en latin, le nom de la personne était au génitif (parce que ce n'est pas la personne en entier que l'on perçoit, mais seulement quelque chose d'elle, sa voix, ses paroles etc.), le nom de la chose à l'accusatif ou au génitif*“¹⁷⁵. Ове индоевропске генитивске категорије семантички обухватају све синтагме у којима се поред акузатива могу јавити и генитиви у словенским језицима. Мислимо да их овим треба и објашњавати.

Ово је све о пореклу генитива у овим синтагмама. Међутим, интересантно је још нешто: зашто су и када су ове генитивске синтагме прешле у акузативну категорију. Одговор на ово питање свакако треба тражити у промени схватања семантичких веза у њима односно у губљењу партизивног, или сличног генитивског значења, до чега је дошло, највероватније, у доисториском периоду словенских језика, а, можда, и у општесловенској епоси.

d. Синтагме квалификацијених односа

142. Основна је карактеристика ових синтагми та што се семантички однос глаголске радње и објекта који је њоме обухваћен схвата не само као процес који врши субјекат већ и као процес који субјекат може вршити, који уме вршити односно као процес који је, на извештан начин, квалификација субјекта.

143. Најтипичније су за ову семантичку врсту синтагме с глаголом *знајџи* у функцији управног члана:

Од овијех 12 совјетника за четворицу може се рећи да су знали *књигу* (Вук, „Правителствујућџи Совџтџь Сербскџи“, Беч 1860, 8). — А говедар га запита: „Какав *знајџи* зна царев син?“ (Вук, Срп. нар. приповијетке, 219). — Зна златне *руке* (каже се за женску која је изврсна у ручним радовима) (Арсенијевић В., Збирка речи у грађи за Речник САНУ). — „Млад јуначе ја бих пошла за те.“ / — Ти би пошла, ја т' узети не ћу, / Док не видим какве *руке* знадеш (Срп. нар. песма, Бршљан 1885, 35). — Зна *немачки* и *мађарски* као вода! (Јакшић Ђ., Сабрана дела, VI, Бгд. 1883, 60).

Знао је *књигу* и постао је учитељ (Давичо О., Међу Маркосовим партизанима, Згб., 1948, 127). — Ето милостива зна *мађарски*

¹⁷⁴ К. Brugmann, Abrégé de grammaire comparée des langues indo-européennes, Paris 1905, 461—462.

¹⁷⁵ Ibid., 461.

и немачки (Ковачевић Д., Мали хероји, Бгд. 1930, 38). — *Језик* није знала добро (Лал. М. 1, 22). — А знаш ли, калпаре, *књигу* (Нуш., Сабрана дела, XI, Бгд. 1931, 118).

У њима глагол *знайи* има значење: *владайи, расјолагайи* неким знањем, неким даром, *имайи* неко знање, неки дар, а појам с именом у објекту одређује које је то знање, који је то дар. И баш се овим значењем разликују ове синтагме од оних типа *знам те као злу йару у кеси* у којим управни глагол значи *имайи одређено мишљење (о некоме, о нечему), йознавайи (некога, нешто)*, и у којима имамо само успостављање одређене врсте сазнајног процеса, а не и одређивање субјекта према томе процесу као особини.

144. И међу синтагмама опажајних односа има оних чије се значење — *йримйи чулне осейе, осећаје* — може развити до значења — *имайи сјособностй йримања чулних осейа, осећаја*. И примери с оваквим значењем веома се често чују:

Ни после операције вид му се није поправио; и сада види само крупне и светле *йредмейе*. — Са свога прозора види *Саву*. — Под старост је нешто оглувео, те не чује високе *йнонове*.

145. Развијање квалификативног значења потенцијална је особина и свих других објекатских синтагми, јер свака радња коју субјекат врши често или стално може бити схваћена и као радња коју субјекат може и уме вршити односно као оно према чему се субјекат може и одређивати. Нпр.:

Мати је ... гладила *рубље* по варошици (Милићевић В., Српски књижевни гласник X, 339). — Луца ... је прала, крпала и гладила *рубље* (Новак Вј., Тито Дорчић, Згб. 1906, 7). — Онај што је играо ту *улогу*, тај је убијен (Пандуровић С., Е. Ростан, Романтичне душе, Бгд. 1920, 98). — Војвода [је] онај који предводи *војску*, командује војском (Речник САНУ, под *војвода*). — Градитељ [је] онај који сам прави, израђује какав сложенији *йредмей* (И., под *градийтељ*).

146. Квалификативне односе имамо и у синтагмама типа: *говорйи сйране језике, свирайи клавир, играйи шах*. Оне се од осталих квалификативних синтагми разликују по томе што нису инициране неким другим објекатским односом; оне су се у нашем језику развиле, изгледа, првенствено као квалификативне, а значење остваривања, активног вршења глаголске радње у њима је секундарно.

147. Синтагма *говорйи сйране језике* употребљава се само у квалификативном значењу — *знайи сйране језике, владайи сйраним језицима*. Она је сасвим обична у нашем језику, често се употребљава, чак и чешће од конструкција *говорйи сйраним језицима* и *говорйи на сйраним језицима*, које су јој синонимичне, и које бисмо с обзиром на словенску перспективу и очекивали (исп. нпр. у руском *говорйи на*

разних језиках, владећ̃ неколиким језиками¹⁷⁶; у пољском *twóć: pò francuski*¹⁷⁷; у чешком *net'uvil nikdo pò francuz'ku*, али и *t'uviti nějaku jazyk*, с напоменом да је то према немачком¹⁷⁸. Синтагма *говорић̃и сѝране језике* у нашем се језику могла развити према акузативној синтагми *знаћ̃и сѝране језике* или према прилошкој синтагми *говорић̃и француски, руски*¹⁷⁹, којима је блиска по значењу, а могла је бити иницирана и сличним синтагмама из западноевропских језика.

148. Синтагме типа *свираћ̃и клавир, виолину* и њима сличне употребљавају се и у семантичким ситуацијама када се констатује остваривање, реализовање радње и у онима када се истиче само способност реализације, односно ове синтагме могу имати и активно и квалификативно значење.

Дијана дивљач лови, а Генији свирају *фруле* (Војновић Л., Дубровачке елџије, Дубровник 1898, 14). — Она *клавир* свира и подмукло с' смије (Ненадовић Љ., Целокупна дела, књ. 5, Бгд. 1892—1895, 35). — Моја Милка *клавир* свира (Живковић В., Песме, Бгд. 1907, 133). — *Тамбур* бијем, да ме тужну разговара (Шапчанин М., Целокупна дела, II, 176).

И тако се ваља улица. Вичу колпортерке, свирају слијепци *циѝре* (Крл., Излет у Русију, Згб. 1927, 26). — Ти су ... хипохондри ... читав дан свирали *грамофон* (И., 64). — Још посве рано у јутру ... неко је свирао *мандолину* у дворишту (И., 126). — Меланију је ... упознала шнајдерица ... која је ... ударала *гиѝару* (И., Три кавалира, Згб. 1920, 10). — И како *мандолину* свира? Знаш, бато, прави уметник! (Кулунџић Ј., Вијенац 1924, 449). — Енглези су ... истакли да их је обузео неки послератни комплекс инфериорности, да свирају *ѝрећу виолину* (Секулић И., Књижевне новине, 1948, бр. 19, 1).

У истим се семантичким ситуацијама у нашем језику јављају и локативне синтагме с предлогом *на* (*свираћ̃и на клавиру, на виолини*) и акузативне синтагме с предлогом *у* (*свираћ̃и у ѝрубѝ, ретко свираћ̃и у клавир*). Међутим, у њиховој се употреби ипак запажају извесне разлике, које су према закључцима до којих је дошао Е. Фекете¹⁸⁰ у следећем: а. Локативна синтагма с предлогом *на* употребљава се „нарочито онда када смисао реченице подразумева активну радњу субјекта у извесном тренутку и кад је у реченици исказан објекат, садржај, предмет

¹⁷⁶ Исп. С. И. Ожегов, Словарь русского языка, Москва 1964, под *язык*.

¹⁷⁷ Karłowicz J., Kryński A., Neidźwiedzki W., Słownik języka polskiego, Warszawa 1952—1953, под *twóć*.

¹⁷⁸ Přiruční slovník jazyka českého, ČAN, 1935—1953, под *mluviti* и Velky rusko-česky slovník, II, Praha 1953, под *mluviti*.

¹⁷⁹ Исп. о настанку ове прилошке синтагме: А. Белић, Савремени српскохрватски књижевни језик, II део, Наука о грађењу речи, Бгд. 1949, 210.

¹⁸⁰ Облици допуна уз глаголе: свирати, гудети, дувати, ударати и сл., Наш језик XVI, 63—77.

извођења („свирати сонату на флаути“). Не може се употребити ако је инструмент детерминисан одредбом „соло“ (клавир), „прва“ (виолина) и сл.“ б. Акузативна синтагма с предлогом у „карактеристична је пре свега за дувачке инструменте и ударалке уколико се реченицом означава активна радња или квалификација“. с. Акузативна конструкција без предлога „искључива је када је у реченици инструмент детерминисан одредбом „соло“ и сл. По мишљењу музиколога, ова конструкција је примарна и у квалификативним ситуацијама („он свира клавир“ — уме да свира клавир и сл.), мада неки од њих дозвољавају алтернативно и конструкцију са *на* + *локалтив* за све инструменте сем дувачких и ударалки“¹⁸¹.

Уз глагол *свирајти* (или њему по значењу сличне — *ударати*, *играјти*) као допуне могу се јавити још и акузатив с предлогом *уз* и врло ретко с предлогом *на*. Акузатив с предлогом *уз* употребљава се, углавном, када су у питању гусле као музички инструмент (Свира *уз гусле*, Влаховић М., Гласник етнографског музеја у Београду, XI, 143), а необичан је када је реч о другим инструментима (Удара *уз виолин*, Стојановић И., Дубровачка књижевност, Дубровник 1900, 112); синтагма, пак, с предлогом *на* сасвим је необична (Свирао је *на* различне *инструменте*, Турић И., Приче, Згб. 1909, 11).

149. У вези са синтагмама типа *свирајти клавир* за нас су интересантна два момента: како су се оне развиле у нашем језику с обзиром на то да их у другим словенским језицима нема, или готово нема, и уклапају ли се оне у спектар значења српскохрватског акузатива. Објаснићемо их.

Глагол са кореном *svir* ономатопејског је порекла и првобитно је, вероватно, значео „дувајући у какав узани отвор производи високе, пискаве звуке“. У другим словенским језицима, уколико га уопште има, он се баш и задржао у томе значењу односно у значењу „дувати у фрулу“¹⁸². Међутим, у српскохрватском језику глагол *свирајти* развио је шире своју семантику и почео значити уопште *производијти звуке*, *знајти производијти звуке на било коме инструментију*, односно он је почео означавати исто оно што и глагол с кореном *igr* у другим словенским језицима. Овај је развитак нових значења као нормалну последицу имао и развитак нових рекција и њихову нестабилност. И акузативна се рекција могла тако развити, с обзиром на то да ово опште значење, сматрамо, обавезно носи у себи семантичку компоненту *додирјујући на њосебан начин неки инструментију производијти звуке* односно *ангажујући га производијти звуке*, што је заправо један од основних акузативних семантичких односа.

Иако је, на овај начин објашњена, акузативна рекција овога глагола из српскохрватске перспективе могућа и очекивана, ипак се с обзиром на рекције у синтагмама са глаголима истог значења у другим словенским

¹⁸¹ Ibid., стр. 76—77.

¹⁸² Исп. М. Vasmer, Russisches etymologisches Wörterbuch, Heidelberg 1950—1958.

језицима (нпр. у руском: *играиѝ на скрѝйке*, али *играиѝ љерзую скрѝйку*¹⁸³; у пољском *grać na skrzypcach, na fortepjanie*¹⁸⁴; у чешком *hráti na klavír, na housle, na harmoniku*, али и *hráti varhany, klavír, housle*, са напоменом „podle němčiny“¹⁸⁵) не може сасвим искључити и изванштан утицај немачког (исп. *spielen ein Instrument*¹⁸⁶) или других европских језика.

150. Са становишта других словенских језика необичне су и синтагме с глаголом *играиѝ* у функцији управног члана и с именом у акузативу које означава какву забавну, друштвену или спортску игру:

У друштву играју „*бришкулу*“, врст игре карата (Бјелочић Н., СЕЗБ XXIII, 216). — Енглеz ... кад игра *гольф* не осећа се више ни поштаром, ни железничаром (XX век 1938, 4/35). — Играј *одбојку, кошарку, рагби* (Деспот Н., Атлетика, Згб. 1955, 130). — Једна карташка група игра *фербл* (Крл., Три даме, Згб. 1947, 108). — Недељом ... игра *кликере* и *линије* с варошком мангупаријом (Радић Д., Живи наковањ, Бгд. 1937). — Позвали смо и Павла за вечерас, јер и он игра *ѝреферанс* (Пример из говорног језика).

Исте ове синтагме и у истом значењу употребљавају се и са допуном у облику генитива:

Идем у порту да играм *ѝуре* и *јазује* (Звоно 1910, 92/2). — Играм *санса, ѝкеѝа, дарде* (Комарчић Л., Један разорен ум и Записник једног покојника, Бгд. 1908, 148). — Играо [је] *биљара*, можда и *шаха*, и уз то писао песме (Ненадовић Љ., Писма из Немачке, Бгд. 1922, IX). — Од кад се знам радо сам играо *шаха* (Црногорац 1871, 1/3).

Истог су значења и генитивске синтагме с рефлексивним глаголом у функцији управног члана и допуном у генитиву:

Десетина наоружаних сељака игра се *караѝа* (Грол М., Речник МС-МХ, под *играиѝ*). — Играли се *лоѝѝе* и других *игара* (Пелагић В., Стварни народни учитељ, V изд., Бгд. 1903, 245).

Интересантно је напоменути да смо забележили и један пример са рефлексивним глаголом и допуном у акузативу:

Баналне разгледнице: како се свети Отац игра *шах* са Јосипом Другим (Крл., На рубу памети, Згб. 1938, 285).

Све ове синтагме, нарочито оне са нерефлексивним глаголом могу имати и активно и квалификативно значење. И њихова је специфичност, као и синтагми типа *говориѝи стѝране језике, свираѝи клавир*

¹⁸³ Исп. В. Даль, Толковый словарь, под *играть*.

¹⁸⁴ Karłowicz J., Kryński A., Neidźwiedzki W., Słownik języka polskiego, pod *grać*.

¹⁸⁵ Příruční slovník jazyka českého, под *hráti*.

¹⁸⁶ Исп. Ристић С. и Кангрга Ј., Речник српскохрватског и немачког језика, II део: српскохрватско-немачки, Бгд. 1928, под *свираѝи*.

и сл., у томе што нису у директном семантичком односу са каквим активним објекатским значењем из кога би се развиле као његова природна последица, као што је код синтагми *знайи књигу, не чуйи високе шонове* и др. Но ипак мислимо да су оне у језику могле бити инициране синтагмама креативних односа типа *играйи главног јунака, играйи коло, играйи валцер, играйи йарйију шаха*, које уопштено значе: на посебан начин, изводећи одређене покрете, радње стварати за дату ситуацију као ново оно што означава појам с именом у објекту, јер се оне од њих разликују само по томе што се у синтагмама креативних односа објектом означава одређена игра, један део игре коју субјекат вршењем радње ствара, а у квалификативном се именује игра уопште у којој субјекат учествује или уме учествовати.

151. Ове српскохрватске синтагме и са акузативом и са генитивом необичне су у односу на синтагме истог значења у другим словенским језицима: исп. у руском *играйи в куклы, в кошку, в карйи*¹⁸⁷, у пољском *grać w piłkę, w babkę, w karty, w szachy* али и *grać karty, szachy*¹⁸⁸, у чешком *hráti (v) karty*, али *hráti tennis, hochej, kopanou*¹⁸⁹; у словеначком *igrati na karte, s kartami*¹⁹⁰, али су оне сасвим обичне и очекиване из перспективе нашег језика, јер је у њему уопште евидентна тенденција ка ширењу употребе акузатива (односно партитивног генитива када је у питању недовољно детерминисан објекат; мислимо да у том односу треба схватити и синтагме *играйи шах : играйи шаха*) у ситуацијама када се допуном обележава појам који се ангажује у глаголском процесу (исп. *лагайи, савейшовайи некога*, а посебно исп. синтагму *корисйиши некога или нешишо*), а и друштвена игра, или, пак, музички инструмент у синтагмама типа *свирайи клавир* могу бити схваћени као појмови који се на одређени начин ангажују у глаголском процесу односно као појмови којима се субјекат ангажује. Ово је ширење акузатива могло бити подстакнуто и утицајем блиских западноевропских језика, но резултати до којих је оно довело постали су саставни део српскохрватског објекатског система.

е. Синтагме с односима субјективних сјања

152. У овим синтагмама појам с именом у акузативу означава и ближе одређује стање субјекта казано управним глаголом. И овом својом семантиком оне су блиске, с једне стране, синтагмама емотивних односа, у којима, такође, управни глагол означава процес у субјекту, стање субјекта и, с друге стране, синтагмама квалификативних односа, у којима, као и у овима, појам у објекту са глаголом за који је везан одређује субјекат.

¹⁸⁷ Исп. код Даља, под *играйи*.

¹⁸⁸ Исп. *Słownik języka polskiego*, под *grać*.

¹⁸⁹ Исп. *Velký rusko-český slovník* и *Příruční slovník*, под *hráti*.

¹⁹⁰ Исп. Škerlj S., Aleksić R., Latković V., *Slovenačko-srpskohrvatski rečnik*, Bgd. 1964, под *igrati*.

Што ко ради *оно* и пати (Нар. посл.). — Волила бих *кузу* боловати, / Нег за другим *јаде* јадовати (Нар. песме, Зборник за народни живот и обичаје 24, 314). — Али ово *чудо* је први пут сада доживео (Срем. 1, 19). — Може ли Ваше срце пребољети *йлач* нејаке дјеце? (Шен. А., 1, 39). — Све неправде, што *их* доживјесте овдје, не могу [се] писати у гријех мому велможному господару (И., 27).

Ишли су ... да ... проведу *живој* у јањичарским одама (Андрић 2, 30). — Не 'ш преживит' ову *салабуку* (Бож. М. 1, 10). — Трећи није уздурео *момаштво* (И., 23). — Сва та села ... доживјела су ... много катастрофа и тај посљедњи хабсбуршки *рај* (Крл. 2, 9). — Све су пијанци, картароши, погану *болесј* болују, жене мијешају и богаљасту дјецу рађају (Лал. М. 1, 14). — Трпим *увереде* (Петр. В., 1, 13). — Ћутке [су] подносили *ударце* (Ђопић 1, 22).

153. Ове се синтагме од синтагми емотивних односа разликују врстом семантичко-синтаксичке везе зависног члана с управним и семантиком зависног члана; у синтагмама емотивних односа интерсинтагматска веза примарно је односна а секундарно узрочна, док је у синтагмама стања субјектових ова веза сасвим посебног, детерминативног типа — појмом у акузативу ближе се одређује стање субјекта казано управним глаголом (нпр. у синтагми *йогану болесј болују* — *йогану болесј* ближе одређује глагол *боловај*и односно сужава је до значења *боловај*и на *сйеифичан начин*; или у синтагми *йроводиј*и *живој* — до значења *живеј*и итд.). Од синтагми квалификативних односа оне се пак одвајају семантичким садржајем по коме се детерминише субјекат; у синтагмама квалификативних односа субјекат се одређује каквом радњом коју врши или уме и може вршити, а у овима врстом стања којим је захваћен.

f. Синтагме с односима стања граматијчких објеката (йзв. логичких субјеката)

154. У овим се синтагмама именом у акузативу означава какво живо биће, лице које је захваћено стањем означеним управним глаголом и изазваним појмом, предметним или апстрактним, исказаним у субјекту, односно граматијчки објекат у њима има семантијчки позицију субјекта. Објаснићемо.

155. У синтагмама објекатских односа појам с именом у акузативу означава објекат на који је управљена глаголска радња односно име у акузативу означава пасиван појам обухваћен дејством агенса. Овакав се семантијчки однос по правилу везује за одговарајући семантијчки садржај појмова у функцији субјекта и објекта: субјекат, који је вршилац радње, агенс по правилу је живо биће и објекат, који је пасиван појам

по правилу је ствар, предмет¹⁹¹ или апстрактан појам: *он зида кућу, она ђере кошуљу, он носи дрва*. Реченице типа *рука руку ђере*, у којима ни један од чланова не означава живо биће или типа *човек шуче жену*, у којима оба члана означавају живо биће — само су привидно друкчије: у првој је улога агенса приписана појму *рука*, а у другој је живо биће у пасивној, објекатској, улози. а у реченицама типа *џалица га удара*, имамо само извесну персонификацију појма у функцији субјекта. Слично је и у реченицама типа *Циганина дојде царсџво* (исп. т. 94), у којима су логично ранговање појмова у функцији субјекта и објекта нарушили кретање неживог појма схваћено као његова активност и пасивна улога живог бића. Међутим, у синтагмама стања граматичких објеката граматички поредак појмова сасвим је супротан логичном; појам који представља полазну тачку у реченици*, појам о коме се говори, чије се стање одређује увек је у позицији објекта, док је улога субјекта приписана појму који на извештан начин изазива стање основног појма и који је самим тим од мањег значаја; дакле, субјекат у њима није вршилац радње, он је само агенс¹⁹² посебне врсте, и његово именовање у неким од ових реченица може и изостати.

156. Према врсти агенса и према његовој исказивости односно неисказивости** реченице с овим општим семантичким односом (односом стања граматичког објекта) могу се сврстати у пет група: а) оне у којима субјекат означава какву појаву која проузрокује стање објекта казано управним глаголом (*боли га њена хладноћа*); б) оне у којима и субјекат и предикат именују стање објекта (*занела га вршоглавица*); с) оне у којима се субјектом означава део тела појма с именом у објекту, а глаголом процес којим је објекат захваћен (*нога га боли*); ово су тзв. реченице са логичким субјектом; д) реченице с неизрецивим односно непознатим, неодређеним субјектом; то су тзв. безличне реченице¹⁹³, у којима гра-

¹⁹¹ Исп. о везаности функције агенса за појмове који означавају жива бића код М. Пешикина, О систему заменичких речи, Наш језик XVI, 254—255.

* У овим случајевима анализирали смо односе у реченици зато што је у њима релевантна и улога субјекта, а и стога што је у нашем језику, као и у језицима истог типа, објекатска синтагма по своме склопу једнака реченици јер лични глаголски облик који је у функцији управног члана већ сам за себе представља реченицу. Исп. о овоме: Белић 1, 92—106; В. В. Виноградов, Понятие синтагмы в синтаксисе современного русского языка, Москва 1950; А. А. Реформатский, Введение в языкознание, Москва 1960, 265—270. Можда би најтачније било рећи да јединица на основу које се проучавају падежи треба да обухвата оне чланове реченице без којих се не може објаснити синтаксичка природа елемента који се анализира (А. М. Мухин, Функционални анализ синтаксических элементов, Москва-Ленинград 1964, 55).

¹⁹² О условности термина *агенс* у овим случајевима исп. Р. Guberina, Povezanost jezičkih elemenata, Zgb. 1952, 162—170.

** Уместо *исказивост* односно *неисказивост* субјекта уобичајено је рећи *познатост* односно *непознатост* субјекта; нама се први термини чине прихватљивијим јер други асоцирају више логичке него лингвистичке критерије.

¹⁹³ Како се ми овде нећемо посебно забавити проблемом безличних реченица, а сматрамо га важним делом и за наша испитивања, упутићемо само на једно новије њихово испитивање: Е. М. Галкина-Федорук, Безличные предложения в современном русском языке, Москва 1958.

матички објекат означава лице захваћено стањем казаним управним глаголом (*завија га у шрбуху*); е) безличне реченице с именским предикатом у којима се именом у предикату дефинише стање објекта (*воља га је*).

а) Као да осетих да *ме* боли њена хладноћа (Лазаревић Л., Приповетке, I, Бгд. 1898, 13). — У Хопову *га* није више ништа дражило, јер није било више ничега за виђење (Остојић Т., Доситеј Обрадовић у Хопову, Н. Сад 1907, 316). — Страшно се баца на политичку сатиру, да у гневним речима каже оно што *њена* пече и гуши (Скерлић Ј., Писци и књиге, I, Бгд. 1907, 20). На шта да он дочекује госте ... кад *њена* не весели ништа: ни ти гости, ни то јело (Станковић Б., Нечиста крв, Бгд. 1910, 167). — Нестаде јаднику хљеба ... мори *га* глад (Шен. А., Чланци и критике, Згб. 1934, 15).

Какве везе може да има твоја памет с таквим једним филозофом? Уосталом, шта *ме* то брине! (Живадиновић С., XX век, 1938, 2/24). — Напокон је радио оно што *га* је веселило (Назор В., Приповијетке, Згб. 1947, 10). — Нешто блажено *човјека* голица на дну срца (Наметак А., Бајрам жртва, Згб. 1931, 41). — Брине *ме* много њена болест (Нуш., Општинско дете, Бгд. 1924, 275). — Ствари које би бринуле *Хилду* читаве две недеље *Греису* уопште нису бринуле (Симић Ж., Кронин А., Звезде гледају с неба, Бгд. 1950, 411). — Знате шта, људи ... све *ме* нешто голица да јој вечерас куцнем на прозор (Ђосић Д., Далеко је сунце, Бгд. 1952, 469).

б) Занела *ме* нека романтична вртоглавица, јер смо седели једно уз друго (Бранково коло 1898, 272). — Нека *никога* не брине брига да се има о чему писати (Веселиновић Ј., Целокупна дела, IX, 281). — Кашаљ и смијех *га* гуше (Војновић И., Дубровачка трилогија, Згб. 1902, 102). — И опет *га* ухвати мала вртоглавица од помисли: како се све то дешава преко ноћ (Матавуљ С., Завјет, Бгд. 1897, 134). — Пробуди се и наставља исте покрете, али *га* жигне љути бол (Ранк. С., Сеоска учитељица, Бгд. 1899, 132).

А моја се нога заглавила у сари чизме, па *ме* ухватио грч (Јаковљевић С., Капија слободе, Бгд. 1936, 30). — Био [је] кратковрат ... душила *га* задуха (Крешћ С., Ч. Дикенс, Посмртни остаци Пиквикова клуба, II, Згб. 1953, 209). — Тако је Меланија ... плакала, плакала, да су *је* последије ухватили грчеви и стала да се трга бијесна и да јеца гласно (Крл. 2, 136). — Покаткад *ме* нешто смрзава, затим жига и пече (Назор В., Партизанска књига, Згб. 1949, 183). — Тукло јој је у слепоочницама, врели бол *ју* је жигао у глави (Радовић Ђ., Цанкар И. — Маргин Качур, На Кланцу, Бгд. 1948, 187).

с) Пјевала би, ал' не могу сама, / *Драгог* ми је забољела глава (Вук, Рј., под *забољейи*). — Не боли *га* срце за њим, јер их није једна мати родила (Вук, Срп. нар. посл.). — Глава ли *га* боли? Кад се казује да ко нема узрока с чиме бити незадовољан (И.).

— О јаране, боле ли *џе* ране? (И.). — Доста *ме* глава боли од домаћега посла (Љубица 1, 135). — Свакако [је то] наш посао а не твој; нека *џе* за то глава не боли (И., 43). — *Кум Ивана* поче жигати десна нога и лева рука (Преодница 1873, 26).

Замоли да му извади из горње вилице једна зуб јер *га*, вели, много боле (Јелић И., Крвна освета и умир у Црној Гори и Северној Албанији, Бгд. 1926, 50). — Душа *ме* затим заболи (Маретић Т. — Ивчић Стј., Хомер, Одисеја, Згб. 1950, 167). — Само ти подижки и изграђуј, а за остало нека *џе* глава не боли (Петровић П., Млади курјак, Бгд. 1936, 217). — Ух, да знаш, како *ме* каткад дуца заболи за њим (И., Испод наших брда, Осиејек, 197). — Како се сјаји. Не можеш издржати. Заболеле *џе* очи (Самок. 1, 81).

d) *Завија ме* у трбуху, на срцу (Вук, Рј., под *завијајџи*). — Ну, старице, мила моја мајко! / Ево *ме* је врло заболело, / Бог ће дати, да ће добро бити (Вук, Срп. нар. пјесме, III, 512). — Изгрдиће те тако да *џе* у бубрегу жигне (Бацета Р. А., Константин А., Баја-Гађе, Бгд. 1907, 124). — Боли ли *џе* рано моја? (Веселиновић Ј., Сељанка, Бгд. 1893, 136). — Кад *ме* почне да жига и сева, ја се тетурам по трави и поњави, превијам се као нико мој (Драгашевић Ј., Бранково коло 1904, 903). — Мене тога дана стане нешто завијати на срцу (Комарчић Л., Бездушници, I, Бгд. 1889, 192). — И весели је, што ће он опет доћи (Лесковар Ј., Сјене љубави, Згб. 1896, 8)¹⁹⁴. — Њу би жигнуло ... кад би он споменуо Рашида (Мулабдић Е., Зелено бусење, Згб. 1898, 201). — Овдје *ме* је жигало — и кретом главе показа на прса (Ћипико И., Српски књижевни гласник, XV, 806). — Брже, оче, брже ... Задушује *је* (Ђор. С., Целокупна дела, III, 132). — *Сина* ми ноћас заболело — јави умилно (Ћипико И., Приповетке, I, Бгд. 1947, 124).

Заголица *га* на смијех и насмија се полугласно (Андрић, Приповетке, Бгд. 1924, 72). — Час би *га* завијало у трбуху (Бенешић Ј., Reumont W., Сељаци, I, Згб. 1951, 38). — Заврти *га* у куку. Намршти се (Бож. М., Неиспакани, Згб. 1955, 61). — Кад *вас* голица, да сазнате, немам ни ја онда ништа против тога (Кречић С., Дикенс Ч., Посмртни остаци Пиквикова клуба, II, Згб., 319). — Њега опет нешто стеже у грлу, *њега* боли за принцемом (Крл. 2, 225). — Почела је да се јада ... као да је сва њена невоља била у томе што је жига у куку (Петровић П., Без земље, Бгд. 1938, 187). — Боли *ме* под лажичицу (Поповић Д. Г., Народни лекар, Бгд. 1922, 544). — Пао је на ледину, пао је ружно,

¹⁹⁴ М. Московљевић у чланку Клонимо се варваризма (Наш језик, ст. с., I, 80) каже: „није добро рећи *весели ме, радује ме*, јер је и то према немачком *es freut mich*, већ треба рећи *веселим се, радујем се* (некоме или нечему)“. Ми се с овом констатацијом не бисмо могли сложити, мада не искључујемо тачност њену: прво, зато што сматрамо да су се ове конструкције могле нормално развијати и у нашем језику из семантичко-синтаксичких потенцијала ових глагола, као и њима сличних, и, друго, зато што и други словенски језици знају за овакав тип безличних реченица (исп. Е. М. Галкина-Федорук. оп. с., 141—144).

па *га* је жигнуло у кољену (Самок. 1, 238). — На неким мјестима дражило *га* је да и подуже посједи (И., Неимари, Сарајево 1956, 166). — У прсима *га* жига ледено (Франичевић Ј., Распуклине, Згб. 1957, 7). — И *многе* изненада заболело — кад би дошли на главицу, и не би дуго иза тога живјели (Шим., Ђердан, Згб. 1914, 141).

е) Воља *вас* сјести! — Младић сједне (Драженовић Ј., Повијест једног вјенчања, Згб. 1901, 101). — Гости који час да дођу, а *вас* није бриге (Трифковић К., Драмски списи, I, Бгд. 1883, 74). — Брига *ме* за њ (Ђипико И., Целокупна дела, II, 67). — А реци ти што *иће* воља (Шен. А., Приповијести, I, Згб. 1932, 119).

Нека пише и њему ако *га* је воља (Колар С., Ми смо за праву, Бгд. 1947, 119). — Како живиш, а? — *Тебе* то није брига (Косор Ј., Мирис земље и мора, Згб. 1928, 127). — Брига *њега* за Ану Игњатијевну и за њене сузе! (Крл., Излет у Русију, Згб. 1926, 96). — Страх *га* је. Срам *га* је (Примери из говорног језика).

У некима од синтагми из група d) и е) појам носилац стања може бити и у дативу:

По том накоси траве где је *њему* воља (Вук, Срп. нар. прип., 110). — Брига *баби* за удова старца (Вук, Срп. нар. посл.). — Ако је *коме* воља, нека их изиште од истог господина (Змај, Бранково коло 1904, 1116). — Ал' ни бриге *њему*, он јуначки стоји (Змај, Певанија, Н. Сад 1888, 399). — *Њој* је ... завртало у једном зубу, али она није отишла зубару (Перковић Л., Новеле, Згб. 1955, 19). — Брига је *њему* за Србију; он ће сутра продати сва права српскога народа (Тодоровић П., Смрт Карађорђева, Бгд. 1928, 157). — Уво када заболи, каже се: Завргило *ми* у ушима (Пољица, Иванишевић Ф., Зборник за народни живот и обичаје, VIII, 240).

Могућност ове синонимичности условљена је семантичком блискошћу извесних глагола у овим синтагмама са синтагмама општег наменског типа.

157. Извесни примери из прве групе синтагми чине се блиским реченицама типа *он ме је њробудио* из категорије модификативних односа (исп. т. 41). Међутим, међу њима је битна разлика: у синтагмама модификативних односа означава се промена, трансформација стања објекта под активним дејством субјекта, а у синтагмама из групе а) означава се само стање објекта проузроковано појмом субјекта, али не његовим активним, вољним дејством, већ самом његовом егзистенцијом; у првима појам у функцији грамагичког субјекта означава по правилу особу, биће, а у другима појаву, ствар*.

158. Свима наведеним групама ових синтагми заједничко је то што појам с именом у акузативу по правилу означава живо биће које се

* Можда би за реченице с необичним рангом појмова место термина *субјекат* или *агенс* више одговарао термин *манифестанс*, али због устаљености првих термина ми ћемо остати при њима; исп. P. Guberina, op. c., 167. и даље.

налази у психо-физичком стању одређеном семантиком предиката. Разлика је, пак, међу њима у улози коју има појам с именом у субјекту: у прве две групе он је на извештан начин узрочник стања објекта, у трећој он заједно са предикатом казује стање објекта, а у четвртој и петој групи, коју чине праве безличне реченице, обележавање субјекта потпуно изостаје.

159. У неким од наведених синтагми у функцији предиката могу се јавити и глаголи који су непрелазни у своме основном значењу (*болећи*, *жсгаићи*)¹⁹⁵, у синтагмама *боле ме ране*, *колело ме жсга* или *сева ме у лакш*, *боли ме у леђима* глаголи у предикату значе: *изазиваићи болове*, *жсгове односно бићи извор бола*, *жсгања*, *бићи обузеић болом*, *жсгањем* или *имаићи*, *осећаићи севање*, *болове* и сл.

3) СИНТАГМЕ С ОБЈЕКТИМА ПРОСТОРНИХ И ВРЕМЕНСКИХ ОДНОСА

160. Ову категорију чине синтагме типа: *йрећливатићи реку* или *йровесићи младосић*. Према својој структури и општој семантици оне су једнаке синтагмама с односима простог обухватања и ангажовања без модификација из категорије синтагми с објектима конкретних односа, а својим специфичним просторним односно временским значењем издвајају се у посебну категорију. Објаснићемо ово. И у њима су, као и у другим објекатским синтагмама, глаголи у функцији управних чланова транзитивни и означавају процесе којима су захваћени објекти. Оне се, пак, разликују од њих по карактеристичној семантици својих чланова: у синтагмама објекатско-просторних односа управни глаголи значе — *йрећи*, *йрелазиићи крећући се на одређен начин*, а њихови објекти означавају *йредмејно-йросићорне йојмове*; у синтагмама објекатско-временских односа управни глаголи значе — *йровесићи*, *йроводиићи*, *йроживеићи*, *йробавићи* и сл., а њихови објекти — *временске йериоде заједно са йојавама у њима* (наглашавамо — објекти не обележавају само временске јединице).

а. Синтагме објекатско-йросићорних односа

161. С обзиром на то да су ове синтагме везане само за глаголе и именице одређене семантике, њихов је број ограничен; но, и поред тога, оне у нашем језику представљају живу и продуктивну синтаксичку категорију.

Стеван прође *йланину*, сађе низ Суторман, с које висине угледа први пут Скадарско језеро (Јубиша 1, 24). — У свануће устах; обићи *Млеиће* с краја на крај, већ је сунце скочило три копља ... Наћох на Бога вођу (И., 10). — У таквим мислима обиђе

¹⁹⁵ Тумачење ове појаве в. у т. 89.

цео *аџар* сеоски и врати се, са крстоношама, к судници (Ранк. С. 1, 6-7). — Бурица прекорачи *џраг*, па стаде журно да намешта јелек (И., 18). — Кад пређе *џраг*, баба стаде да се здрави (И., 19). — Јесте ли ви само зато превалили толики *џуџ*, да ми донесете сузе жалоснице свога господара? (Шен. А. 1, 24). — Неосврнув се ни надесно ни налијево превали села *Сиђењевац*, *Врајће*, *Черномерец* (И., 33).

Берзелез Алија ... је ... презирао скеле и скелеције и прескакао *реке* и *џоџочиће* (Андрић 2, 12). — Краљевић Марко ... спустио се низ брдо и прескочио *Дрину*, на којој тада није било ћуприје (И., 12). — Осврну се на пут *који* је прешла као да жали што *га* је прешла и жели да се врати (Јал. М. 1, 15). — Ненад Бајкић мора да пређе цео *џуџ* од затвора до канцеларије пешке (Ђос. Б. 1, 25). — Бежећи мачкица устрча уз дуд; са дуда скочи на низак кров шупе, претрча *га* и ишчезе у суседном дворишту (И., 44). — Он прескочи *ограду* (И., 44). — Они су после сваког новог пуцња искакали из својих склоништа и као скакавци претрчавали *улицу*, завлачили се у капије (И., 46). — Но да ... запео је, стао, загледао се у зграду која се издигнула високо у прочељу Вацлавског намјести, *које* су управо прошли (Цес. 1, 21). — Она је хтјела ... да преплива *Глибушу* (Шим. 1, 58).

162. Обавезни елементи за остваривање овога семантичког односа су: представа о савлађивању, прелажењу каквог простора и представа о појму који се просторно схвата.

163. Сматрамо потребним да посебно нагласимо да су ово једине акузативне синтагме без предлога са локационом семантиком.

b. Синтагме објектско-временских односа

164. И за ове се синтагме може рећи да су малобројна, али продуктивна синтаксичка категорија. Обавезни елементи за остваривање њиховог семантичког односа су: представа о провођењу, проживљавању и представа о каквом временском периоду и свему ономе што се у току њега збива.

Лепо је видети ... око суднице гомилицу оваквих стајица испуњених веселим народом, који се сабрао да, овако у скупу, проведе *благ дан* (Ранк. С. 1, 7).

А колико је наших, у току stoleћа и низу нараштаја, преседело овде *зору* или *акмиш* или ноћне *часове* (Андрић 2, 15). — Ту је проводио читаво *љеџо* (Ђопић 1, 28). — У том сепареу, скоро три године, они проводе угодне *часове* (Хумо 1, 10). — Она је била рођена управо у овом граду ... проживљела је у њему прве *године* свога дјетињства (Цес. 1, 9). — Да проспавају то жарко *љеџо* (Шим. 1, 54).

165. Ове су синтагме по своме унутрашњем односу објекатске, али се од њих издвајају својом посебном временском семантиком, а од других, пак, временских синтагми одваја их баш овај објекатски интерсинтагматски однос (исп. *йрoвoдићий уoднe чaсoвe : ићи цeo дaн*).

2. СИНТАГМЕ С ДВОСТРУКИМ ОБЈЕКАТСКИМ ОДНОСИМА

166. Ове се синтагме од синтагми објекатских односа разликују двема семантичко-синтаксичким особинама: прво, у њима имамо два објекатска односа према истом управном глаголу, док у објекатским имамо само један; друго, у њима је други објекат везан не само за свој управни глагол већ и за појам првог објекта, док је у објекатским веза објекта увек непосредна, директна. Ова двострука и индиректна семантичко-синтаксичка зависност релевантан је услов за остваривање значења синтагми са два објекта.

Два акузатива у зависној функцији према истом глаголу као управном члану јављају се у две врсте синтагми: а. у синтагмама типа *учийшељ учи ђаке ѿесму* и б. у синтагмама типа *ѿосѿави га сѿарешину*. Ова се два типа међусобно разликују по својим семантичко-синтаксичким особинама.

167. У првом типу — *учийши ђаке ѿесму* — два акузативна односа различита по својој семантици у функционалној су зависности од истог глагола као управног члана. Први акузатив означава један од обичних акузативних односа (из групе конкретних синтагми). Други је, пак, само по својој форми једнак једној врсти акузативних синтагми сазнајних односа (*учим ѿесму*), мџутим својом семантиком представља једну нову акузативну категорију.

168. И у другом типу — *ѿосѿави га сѿарешину* — први зависан члан — *га* — означава један од обичних акузативних односа, док се други — *сѿарешину* — јавља у предикативној функцији и означава посебан предикативни акузативни однос.

Први ћемо тип назвати *синѿагмама с двојним акузативом*, а други *синѿагмама с ѿредикативним акузативом*¹⁹⁶.

а. Синѿагме с двојним акузативом

169. У функцији управног члана ових синтагми јављају се глаголи: *учийши* (научити, поучити), *молийши* (замолити), *ийѿаћийши* (запитати, упитати) односно глаголи који означавају различите процесе говорења,

¹⁹⁶ Двојни акузатив (double accusatif) и предикативни акузатив (accusatif prédicatif) уобичајени су термини; исп. Марузо Ж., Словарь лингвистических терминов, Москва 1960, 54.

саопштавања, обраћања којима се остварује контакт са објектом. Појам с именом у функцији првог акузатива је лице ангажовано тим контактом (исп. т. 50), а појам с именом у функцији другог акузатива ближе одређује, допуњава садржину или намену глаголског процеса.

научи̑и̑ некога неши̑о

Тад ђевојка говори ђеверу, / *ши̑о је* бјеше научила мајка (Вук, Срп. нар. пјесме, III, 489). — Јавише му све, и што учинише и *ши̑а људе* научише (Вук, РЈА, под *научи̑и̑*). — Молим те да ме поучиш још *неши̑о* (Даничић Ђ., РЈА, под *поучи̑и̑*)¹⁹⁷.

моли̑и̑ некога неши̑о

Син рекне оцу, кад *га ши̑о* врло моли (Вук, Срп. нар. прип, 182). — Ја бих *Вас* молио сада још *ово* (Босанац С., Моје успомене на проф. В. Јагића, 107). — Ал' драги господине ... ја вам никаква квара учинити нећу, нит *Вас* питам ¹⁹⁸ *милоси̑и̑њу*, јер имам, хвала Богу, у својој кеси кој' динар (Шен. А., Приповијести, III, Згб., 150). — Видиш Јелено, видиш, ја *џебе* питам *ојроси̑* (Кошћина М., Suor' Maria Immacolata, Згб. 1917, 94). — Дође ли она жена к вама да *вас* пита какву *џомоћ*, не ускратите јој (Цар В. Е., Српски књижевни гласник, 1925, 166).

џи̑и̑а̑и̑ некога неши̑о

Ја ћу *вас* упитати једну *ријеч* (Вук, Нови завјет, Јев. по Матеју, 21, 24). — Кад *џе ши̑о* питам, ја све бирам лако, / И ти знаш рећи на питање свако (Јовановић В., Из брачног живота, Бгд. 1886, 149). — Ми *џе ниши̑а* не питамо (Кумичић Е., Три мученице, Згб., 54). — *Ту сџвар* сам *џе* већ једном питао (Пример из говорног језика).

170. У синтагмама типа *учи̑и̑ некога неши̑о* и *моли̑и̑* односно *џи̑и̑а̑и̑* (у значењу *моли̑и̑*) *некога неши̑о* објекат у другом акузативу означава појам у чијем је смеру управљена глаголска радња односно појам ради чијег се остварења она и врши. Из овакве опште наменске семантике овога типа акузативне везе проистиче и синонимичност ових синтагми с дативским (*учи̑и̑ ђаке џесму* — *учи̑и̑ ђаке џесми*) или са акузативним с предлогом *за* (*моли̑и̑ некога неши̑о* — *моли̑и̑ некога за неши̑о*). Као синонимична овим синтагмама обично се наводи и синтагма *учи̑и̑ ђаке о џесми*, али ми сматрамо да је њена семантичка вредност унеколико друкчија; у синтагмама са акузативом и дативом у функцији другог зависног члана означава се директно појам на који се односе

¹⁹⁷ В. и примере из т. 131.

¹⁹⁸ Синтагме с глаголом *џи̑и̑а̑и̑* у функцији управног члана наводимо заједно са синтагмама с глаголом *моли̑и̑* зато што су им у овом случају значења иста.

глаголска радња и њен први објекат, док се у овој синтагми предлошко-падежном везом *о њесми* означава не само сам појам већ и појмови који су у вези са њим, на које он асоцира; *учиши некога њесми* може значити — учити некога да зна песму напамет и да зна све о песми, а *учиши некога о њесми* не може значити — учити некога да зна песму напамет, већ само — да зна све о песми и све што је у вези са њом (о њеном настанку и сл.).

171. У синтагмама с глаголом *ишиши* (у значењу — поставити питање) у функцији управног члана у сва четири наведена примера појам другог акузатива означен је неодређеном заменицом или групом речи с таквим значењем (*једну реч, њу сџар*). Мислимо да ово није случајност и да се овде уопште не ради о синтагмама с двојним акузативом, већ да овде имамо употребу неодређених заменица у индеклинабилном облику, баш као што бисмо могли рећи и *ја сам ње њо њосаве њовао*, али ово *њо* никако не бисмо могли заменити акузативом какве именице.

172. Акузатив би и у примеру *да ме њоучиши још нешишо* могао бити споран. Наиме, у нашем језику веома је изразита тенденција ка индеклинабилности неодређених заменица *нешишо, нишиша, њо, једно* и сл. Ово смо уочили и при разматрању падежа објекта негативних реченица и закључили да се ове заменице као објекти одричних глагола употребљавају увек у акузативу, чак и када је у питању глагол *немаши*¹⁹⁹. Акузативну односно номинативну форму имају ове заменице и у конструкцијама у којима бисмо очекивали употребу других падежа:

Једно мисли, друго говори а треће твори (Вук, Нар. посл.). — Ми вам не можемо *нишиша* помоћи, као ни себи (Вук, 1, 57). — Па се *нешишо* завадио с Милошем (И., 345). — И без овога кнеза да муселим не суди Србима *нишиша* (И., 383). — Као да се *нешишо* досјети (Кочић 1, 6). — Пак му већ не одриче *нишиша* (Љубица 1, 8). — Јер ћемо *нешишо* зборити (И., 11). — Знаш да имате *ишиша* разговарати (Срем. 1, 24). — Те она нијесу *нишиша* крива (Шен. А. 1, 40).

У првом бисмо примеру очекивали локатив (*о једном говори*), у другом — локатив (*не можемо ни у чему њомоћи*) или пак, можда, генитив (*не можемо ни око чега њомоћи*), у трећем — генитив (*око нечег се завадисмо* или *због нечег*) итд. Иако су употребљене у овој индеклинабилној форми, неодређене заменице у наведеним примерима, ипак, задржавају значења падежних односа. Једино би се за Шеноин пример „она нијесу *нишиша* крива“, као и за примере:

Он пак ... се не боји *нишиша* (Вук 1, 346). — Закони нијесу готово *нишиша* вриједили (Шен. А. 1, 31). — Записи ... нису *нишиша* помогли (Хумо 1, 18) —

¹⁹⁹ Наш језик XII, 147—148.

рекло да су у њима ове заменице добиле ново, необично за заменичку категорију — прилошко значење (*нимало, уошшије* и сл.)²⁰⁰.

173. Једна је заједничка особина свих синтагми с двојним акузативом: први објекат означава увек живо биће, а други неживе појмове. Сматрамо да ова обавезна диференција у рангу појмова доприноси и и диференцији у значењу ових двају акузатива.

174. Синтагме с двојним акузативом нису жива и продуктивна категорија ни у нашем језику, ни у другим словенским језицима; оне се у савременом српскохрватском језику потребљавају у врло ограниченом броју и као појединачни случајеви (углавном уз глагол *научиши*, *учиши*).

175. И у старом српскохрватском језику ове су синтагме лексички ограничене, мада их је нешто већи број.

научиши некога нешишо

Naučiti će nas pite svoje (Lekc. Bernardina Splićanina, RJA, pod *naučiti*). — *Naučiti ću te put istini, po kom imaš sved hoditi* (I. Gundulić, I.). — *Mlada pira naučićeš sve kriposti* (Dž. Palmotić, I.). — *Neka uspomenu roditeljem držanje ... za naučiti dicu dobre običaje* (M. Biljanović, I.). — *Nauči me volju tvoju* (L. Terzić, I.). — *Čuo sam da te Pan nigdi nove pe mice nauči* (M. Katanić, I.). — *Dužni smo živiti u ljubavi ... i drugim kripostima, koje nas je Isukrst naučio* (F. Matić, I.). — *Bo(g) slize s nebes na zemlju naučiti te pita pravoga* (Korizmenjak, I.)²⁰¹.

молиши некога нешишо

Molim te ovu stvar, moljenje moje ti ne primi u nehar (Š. Menčetić, RJA, pod *moliti*). — *Sad, nebo usliši, usliš'te bogovi, što u glas najviši sad vas molju ovi* (I. Gundulić, I.) — *Da pogleda i posliša, što će ga moliti* (F. Lastrić, I.).

питаши некога нешишо

Ništo ću te pitat (P. Vitezović, RJA, pod *pitati*). — *I nji(h) ovo pitat imam* (V. Došen, I.). — *Redovnici videći ovaku prominu počеше ga pitati uzrok* (M. Zoričić, I.). — *Nu mi odgovorite na ovo, što ću vas pitati* (A. Kalić, I.). — *Ako me biste pitali razlog* (Della Bella, I.).

176. Већ од првих споменика јављају се у синонимској употреби с овим и синтагме у којима је место другог акузатива употребљен који други падежни облик (датов, предлошко-падежна веза *о + локашиш*, *за + акузашис* и др., већ према семантици сваке синтагме посебно):

²⁰⁰ Исп. примере за индеклинабилност ових заменица и у Gramatici T. Martića, 584—585.

²⁰¹ У овом је примеру наместо другог акузатива употребљен генитив, што је последица или партитивног значења или обичног мешања акузатива са генитивом.

Da čeda svoja *strahu* Božiju naučiš (Domentijan, RJA, pod *naučiti*). — Jer me *mnozim* nauči česa ne znah (Tranzit, I.). — Tada jih nauči *očenašu* (M. Divković, I.). — Jeda bi svakoga čovika naučio *poniženstvu* (S. Margitić, I.). — Naučićemo mladomisnika *od stvarih* potrebnih (A. Kadčić, I.). — Gospodъ Богъ moj da naučitъ rucē tvoji *na obľčeniје* (Domentijan, I.). — Molimo te mnogo *o sem* (Starine, RJA, pod *moliti*). — Ježe jestъ na potrѣbbu ... hoteštīmъ moliti Boga *za dušu* kraljevstva mi (XIV v., Mon. serb., I.). — Ima mnogo vri-
mena, kako boga molimo niki *za jednu stvar*, niki *za drugu* (F. Lastrić, I.). — Ako li me što pitati *od ovega* budu *dila* (Dž. Palmotić, RJA, pod *pitati*). — Najpre će pitati sudac pravedni *za zle* i *opake mišli* (A. Ančić, I.). — Ko te *za to* pita (D. Obradović, I.).

177. Настанак ових синтагми у нашем језику, као и у другим словенским и несловенским балканским језицима, у науци се углавном објашњава утицајем грчког, старог и новог (непосредним или преко старословенског) односно утицајем и продуктом балканске језичке симбиозе уопште²⁰². И свакако с правом јер су оне у њему обичне не само уз ове глаголе, већ и уз глаголе са значењем: *шражиши*, *сећаши*, *лишаваши*, *облачиши* и још неке²⁰³. Но, иако ових конструкција није било у свим словенским језицима, ми смо ипак склони да помишљамо и на то да су оне могле постојати, као продуктивне или потенцијалне, у словенским језицима уопште и да је њихова употреба у балканској језичкој средини само подстакнута и оживљена. Овоме би могло ићи у прилог: прво, то што је по правилу у функцији једног зависног члана ових синтагми био акузатив предметног садржаја, тј. експликативни акузатив, који је због свога специфичног значења био за управни глагол везан колико синтаксички толико и семантички (отуда и могућност његове употребе уз рефлексивне глаголе; исп. т. 31), и који је, опет због такве семантичке везаности, могао дозволити успостављање у истој синтагми и другог акузативног синтаксичког односа; и друго, чињеница да су у словенским језицима, као и у другим индоевропским, постојале друге двојне падежне конструкције²⁰⁴. Но било какво да је порекло ових синтагми, чињеница је да су се оне у нашем језику готово изгубиле, изузев син-

²⁰² Исп., нпр., шта о двојном акузативу у словенским језицима каже Ф. Миклошић: „Der acc. bezeichnet bei den verben lernen, fragen das object: der dat. ist jedoch bei dem verbum lernen ursprünglich und der acc. folge der nachahmung des griech. Der dat. lehnt sich an die urbedeutung an: aind, uk(uč)gewohnt sein, lit. junkti gewohnt werden, got. bi-uh-ts gewohnt. *asl.* навукъ зѣло hytrostъ vľšebъnaja (Vergleichende Syntax, 389).

Такође исп. и: K. Sandfeld, *Linguistique balkanique*, Paris 1930, 201—202; M. Павловић, *Перспективе и зоне балканских језичких процеса*, ЈФ XXII, 207—239, посебно стр. 223, и *Principe de corrélation et typologie linguistique*, *Зборник за филологију и лингвистику*, Нови Сад 1957, 1—18, где је дат и преглед мишљења о међујезичким, посебно међујезичким балканским односима.

²⁰³ У старогрчком су сасвим обичне реченице типа: *aiteō se to biblion* (— молим тебе књигу) — в. А. Милев и Г. Михайлов, *Старогрчка граматика*, Софија 1961, 213.

²⁰⁴ Исп. о предикативном акузативу и двојном дативу (типа *ему хочѣишъ бытиъ учийшело*) у руском језику код П. Т. Ломтева, *op. c.*, 212—232.

тагми с глаголом *учӣти* у функцији управног члана (исто је и у словеначком).

178. Две су претпоставке могуће и о узроку губљења ових синтагми: прва, по којој би оне ишчезавале престанком утицаја старословенског језика, и друга, нама вероватнија, према којој би до њиховог губљења дошло из унутрашњих језичких разлога. Наиме, у синтагмама с глаголима *молӣти* и *ӣшати* један од акузатива је увек експликативни акузатив (исп. т. 25—32), који се у нашем, као и у другим словенским језицима, постепено губио већ од првих писаних споменика, а његово губљење значило је и губљење једног од акузатива у овим синтагмама и његово замењивање предлошко-падежним везама *о* + *лока̄тив* или *за* + *акузатив* (или, ређе, којим другим), а оне су, пак, за собом могле повући и синтагму типа *учӣти некога неш̄то* у којој је такође често, али не увек, у функцији једног од зависних чланова био експликативни акузатив (исп. примере). Осим овога, свакако треба имати у виду и губљење у словенским језицима уопште двојних беспредлошких падежних конструкција (двојног датива, предикативног акузатива).

в. Синтагме с *иредика̄тизним* акузативом

179. За ову би се акузативну категорију, чини нам се, слободно могло рећи да је нема у савременом књижевном језику. Нашли смо је само у неколико примера (готово сви из старијег периода савременог књижевног језика) уз глаголе: *чинӣти* (*учинӣти*), *ӣосӣвати*, *зватӣ*, *нарећи*, *има̄ти*:

Кога ћемо чинити у Будиму св'јетла краља (Нар. песма, РЈА, под *чинӣти*). — *Учини нас царева и свештенике* (Вук, нар. песма, пример из Маретићеве Граматике, 584). — Који побиједи учинићу *га сӣуб* у цркви (И.). — Поставих *ӣе оца* многијем народима (Вук, Дјела апостолска, 1847, 399). — Ја поставих *дјевојчицу чуvariцу* (Вук, Срп. нар. пјесме, I, 460). — Љубав њена к убогима била је толика да су је звали сиротињску *мајку* (Даничић Ђ., пример из Маретићеве Граматике, 584). — Што смо нарекли нашега *бра̄та домаћина*, до Бога ... да је мудар и за дуго жив (Нар. прип., Босанска Вила 1890, 308). — Имала је дјевојчица б'јелу *вилу ӣосесӣриму* (Вук, Срп. нар. пјесме, I, 150). — Ја имадем млада *Сӣ'је̄ја госӣодара* (И., 460).

Основне су семантичко-синтаксичке карактеристике ових синтагми: прво, у функцији њихових управних чланова јављају се глаголи са недовољно одређеним семантичким садржајем, који уопштено значе — доводити појам у везу са извесним стањем, положајем, истицати, изрицати ту везу; друго, појам с именом у другом акузативу семантички допуњује садржај управног глагола и означава о каквој се вези ради,

у какав се положај доводи појам првог објекта; и треће, и појам првог и појам другог објекта најчешће означавају жива бића.

У савременом књижевном језику уместо предикативног акузатива употребљава се предикативни инструментал²⁰⁵ или предлошко падежна веза за + акузатив односно уз глаголе *звати*, *назвати* предикативни номинатив. Семантичким односима сваке синтагме условљено је који ће се од ових облика употребити:

А Шимиће постави *сердарим* (Вијенац уздарја, 1861, 90). — Сенат повељом од 17 вељаче најменује га *вишезом* св. Марка (И., 207). — Јаков кнеза Алексу Поповића постави *војводом* над нахијом Ужичком (Вук, Даница 1834, 38). — Русија га *кнезом* поставила (Вук, Срп. нар. пјесме, V, 173). — Песника Ссфокла поставили су *командантом* ескадре против Самоса (Дучић Ј., Сабрана дела, VI, Бгд. 1932, 322). — Кога назову *курјаком*, тај јагње није ни био, а курјак ће и остати (Народна пословица). — И тако му даду барјак, и отворено писмо, у коме га наменују *буљубашом* (Вук, Скупљени историски и етнографски списи, I, Бгд. 1898, 227).

И постави мене за *сенаша* (Вук, Срп. нар. пјесме, V, 468). — После очеве смрти поставио га је за *кнеза* у отаџбини му (Бранково Коло 1898, 830). — А своје многе заслужне великаше поставио за разне *чиновнике* (Вукићевић М., Историја српског народа у слици и речи, Бгд. 1912, 182). — Свијета постави за *настојника*, а синове му за *аргаше* (Матавуљ С., Ускок, Бгд. 1902, 214). — Италија је ... наименовала грофа Торкијелија за свог *јосланика* (Ђорђевић В., Европа и Румунија, Бгд. 1911, 431). — Кнез је црногорски г. Рајовића наименовао за свога овдашњег дипломатског *агента* (Шумадија 1876, 71). — Нарекao ме за свога *наследника* (Драгићевић Р., Чланци о Његошу, Цетиње 1949, 71).

180. Од ових синтагми свакако би требало разликовати оне са придевом у функцији другог објекта:

Сребрно седло не чини *коња добра* (Вук, Нар. посл.). — Понизношћу чините један *другога већег* од себе (Вук, РЈА, под *чинити*). — Бог је могао *њега* створити и *безгрешна* (Даничић Ђ., пример из Маретићеве Граматике, 584). — Не држах *себе достојна* (И.). — Кад ме глобише *крива ме* нађоше (И.). — *Какву* њему стару *мајку* кажеш (Вук, Срп. нар. пјесме, I, 522). — Рапта *га* је бог *вишега* дао (Његош, пример из Даничићеве Синтаксе, 409). — Нашао *ше мршвога!* (Мијатовић С., Српски етнографски зборник, VII, 146). *Жана Валжана* нађу *крива* (Ракић М., Јадници, I, Бгд. 1879, 147). — *Тебе* су као *шаквога* нашли (Туроман Ј., Демостенове беседе, Бгд. 1912, 157). — *Да ме* нећеш за то *крива* наћи (Миљанов М.,

²⁰⁵ О предикатском инструменталу и о предикатској падежној функцији уопште в. М. Ивић, Значења српскохрватског инструментала и њихов развој, Бгд. 1954, 145—158.

Примјери чојства и јунаштва, Бгд. 1901, 37). — Ако ме нађу *вриједна* и јаке кости (Љубиша, Причања Вука Дојчевића, I, Бгд. 1902, 9). — Али тамо му нађу *сиоку заражену* (Шобајић С., Црногорци, Бгд. 1928, 96). — Она се надала да ће и он њу наћи *џамејку*, кад дође до разговора (Николић А., Ц. Елиот, Воденица на Флоси, Бгд. 1894, 173). — Нашао га савршено *задовољна* (Гарашанин И., Писма, I, Бгд. 1931, 231). — Те ју зато сјутра *кризу* нађе (Дучић С., Племне Кучи, Српски етнографски зборник XLVIII, 116) —

јер у њима придевска реч као други објекат не означава само акузативни предикативни однос већ у извесним случајевима (као што су наши последњи примери, нарочито они са глаголом *наћи*) врши и функцију атрибуто-прилошке одредбе²⁰⁶. Оваква је њихова функција и допринела томе да се код њих тенденција на губљењу мање запажа (до овог смо резултата дошли и усменом анкетом).

181. Нешто ширу предикативну употребу акузатива него у књижевном језику забележио је П. Ивић у говору Галипољских Срба: „Уз глагол *најраим* могу се употребити два акузатива. *Послава* (—Шаљи) *га на шкољу, ће га најраиш њоју*. — *Ако си мушко, зейа ће да ти најраим* (— учинићу те зетом). — *Да ћаз да ти досићем* (— да сам те достигао), *ћаз да ти најраим кумајји* (— растргао бих те на комаде). — *На камењу легнеш, на камењу се дигнеш, камењ јасићк најраиш*. — *Тражеју ти други цареви за синове ји, ишијеју да ти најрајеју неве“сиу*“²⁰⁷. За ову конструкцију П. Ивић, даље, с правом каже: „На тракиском терену могао ју је подржати и утицај грчког језика“²⁰⁸.

Изгледа да је ово једини народни говор у коме је жива употреба предикативног акузатива. Додуше и С. Ившић је у Посавини забележио један овакав пример: „*stvor me, Bože u bostanu ružom, mog dragoga lepira biloga*“, али за њега каже „*poradi instr. ružom moglo bi se misliti, da i lepira biloga stoji mjesto lepirom bilim radi metričke potrebe (da se dobije jedan slog)*“²⁰⁹.

182. Интересантно је поменути и једну необичну предикатску употребу акузатива о којој Л. Зима каже: „*Samo u štokavštini (u pjesmama) dolaze uz glagol činiti dva akuzativa, od kojih je jedan vanjski a drugi unutarni objekat izražen kakvom turskom riječju*“²¹⁰. Ово су примери:

da idemo na Crvene st'jene *sehir činit* (— *razgledati*) *kamene Kotare; Krajimu ćeš sehir učiniti*; i on dođe bijelu Zvorniku, *vas je*

²⁰⁶ О функцији и значењу оваквих одредаба в. М. Стевановић, Карактер одредаба самосталних речи, ЈФ XXIII, 23—34, посебно стр. 26.

²⁰⁷ П. Ивић, О говору Галипољских Срба, СДЗБ XII, 346.

²⁰⁸ П. Ивић наводи још две необичне и стране духу нашег језика употребе акузатива: *ишо да најраиш уће бе“ле длаке* (— што да чиниш с тим белим длакама); *шо да најраимо увга зейа* (— с свим ..., од овога); и друга, и необичнија, јер долази уз рефлексивне глаголе: *ја се мейни камењ*. Обе употребе, с правом, тумачи грчким утицајем (ibid).

²⁰⁹ S. Ivšić, Današnji posavski govor, Rad JAZU 197, 120.

²¹⁰ L. Zima, Njekoje, većinom sintaktične razlike, 236—237.

*Zvornik tembilj učinio; pa će tebe surgun učiniti; Bog ubio našega vezira! čini surgun Turke na kaure; izmet čini prebila dorata; doveli mu lijepu djevojku i tu mu je ničah učinili; ja ga suhal ne bih učinio, na mah bi mu ja odsjek'o glavu; timar čini doru konja svoga*²¹¹.

Ове се конструкције — *чинити* + *турска реч* — могу јавити рекцијски везане и за датив, што је, чини нам се, и обичније. Исп.: *ја ћеш нама шембих учинити*; и *Турцима шембеих учинио*; моја сестра јако остарила, / не може нам измеђ учинити; себи љубу, а теби замјену, / не би ли ти измеђ учинила, премз: *сеир чине уз море ћемије*; из Босне ме сурган учинио; *шарца свога тимар учинио*²¹².

У оваквим конструкцијама са акузативом изгледа нам да би се могле разликовати две употребе: једну би чиниле оне које би се могле протумачити и као синтагме с правим предикативним акузативом — из Босне ме сурган учинио = из Босне ме прогнана учинио, или, можда и — свога шарца тимар учинио = свога шарца отимарена, уређена учинио; а другу би чиниле оне у којима се турска реч, на неки начин, схвата као адвербни додатак који с глаголом чини једну семантичку јединицу — сехир чинити = разгледати, измет чинити = служити, дворити — (до схватања турске речи као африксалног елемента који се укључује у глаголску реч с циљем да конкретизује њено значење могло је доћи јер се стране речи лакше од домаћих могу схватити као индеклинабилне, прилошке). С обзиром на то да су и Зимини и Шкаљићеви примери из народних песама, могло би се помишљати и на то да је до њихове употребе дошло и из метричних разлога.

183. У старом српскохрватском језику честа је употреба синтагми с предикативним акузативом, и оних са именицом и оних са придевом у функцији другог објекта (и нема потребе за њиховим посебним разматрањем). Навешћемо их према глаголима уз које се јављају.

чинити

Biskup čini njega redovnika (Naručnik, RJA, pod činiti). — *Mi tebe dilnicu činimo naših molitav* (Starine, I.). — *Čini nas baštinike od slave večne* (I. Ančić, I.). — *Milost čini čovjeka dionika naravi božanstvene* (A. Komulović, I.). — *Ti jih činiš gospodare* (P. Vuletić, I.). — *Čini ju (dušu) prijateljicu božju i baštenicu raja nebeskoga* (A. Kadčić, I.). — *Činiću te slavodobitnika* (A. Kačić, I.). — *Devstvo čini čovika jednaka anđelom* (Tranzit, I.). — *Mene ne čin'te očita* (M. Marulić, I.). — *Što tako činiš me žalosna* (N. Nalješković, I.). — *Brada sijeda poštovana svijem ga čini* (I. Gundulić, I.). — *Put pripravlja i upravne staze čini* (M. Divković, I.). — *Mene čini mila bogu moćna krjepost* (M. Orbini, I.). — *Znano činim vam evangelije* (I. Bandulavić, I.). — *Svijeh činjahmo mirne i zdrave jednom samom božjom riječju* (Dž. Palmotić, I.)²¹³.

²¹¹ Ibid.

²¹² Примери су узети из речника Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku, A. Škaljića, Bgd. 1966.

²¹³ Облик *svijeh* у овом примеру вероватно је последица обличког мешања акузатива и генитива; овакви примери нису ретки, и у нашем раду има их још.

створити

Jezik digne (prožder) do nebesa, boga svoga da prikori, što čovika njega stvori (V. Došen, RJA, *pod stvoriti*).

поставити

Postavi *me* veljega župana narečenoga въ свѣтѣмъ крѣšteniji Stefana Nemanju (XII v., Mon. serb., RJA, *pod postaviti*). — Postavi *me* naslednika (Lj. Stojanović, Stare srp. povelje, povelja iz 1428 g.). — Ovi kojega Bog postavi baštinika (J. Matović, RJA, *pod postaviti*). — To Bošnjakom po čudi ne biše, veće Vukšu bana postaviše (Nadodanje, I.). — Aleksandar ... postavi im cara bratučeda svoga (Starine, I.). — Nad ti sta galijami Antioha kapitana postavi (I.).

нарицати, нарећи, звати, назвати

Онъ же славы ubegaje *nedo tojna sebe* naricaaše (Domentijan, RJA, *pod naricati*). — Ovih sv. Pavel imenuje, narica i zovi *biskupi* (Š. Budinić, I.). — Viče i psuje naričući je lukavu *vjerolomnicu* (D. Obradović, I.). — *Sveta i razumna* narekoše *ga* (F. Glavinić, RJA, *pod nareći*). — Sudim, da *ju* ... možemo istinito nazvati *smutnju* veliku (A. Kanižlić, RJA, *pod nazvati*). — Ja njega cara imam, a on *mene* *razbojnika* nazva (Starine, I.). — Kako hoćeš nazovi *me*, il' *tvu slugu* il' *tvu ljubi* (Dž. Palmotić, I.). — I *čestita* nazvat će *me* naši puci (J. Kavanjin, I.).

имати, хитети

Vojvodu mene imate (I. Gundulić, RJA *pod imati*). — *Mene* nećete imat *potočnika* (J. Banovac, I.). — *Želi ju* duh sveti imati *zaručnicu* (F. Lastrić, I.). — Kad Aurela *slugu* svoga hti *viteza* Solimskog (J. Kavanjin, RJA, *pod hotjeti*).

казати

Il' *rdav* svoj *rad* kažeš, il' se ružiš kada lažeš (V. Došen, RJA, *pod pokazati*). — Gdi prave i kažu novi *svit* tako *lip* (Đ. Baraković, I.).

разумети (схватити)

Kada razumješ *njih* (t. j. prve roditelje) *pedipsane* ... ne bi li cienio, da je čovjek u svemu poginuo (J. Matović, RJA, *pod razumjeti*). — Mi ovo *ime* pakao razumimo ono *mi:sto*, gdi su davli (A. Bačić, I.). — Ovu *ženu* (koja uzima kvas) razumiju *crkvu*, koja se pri-variti ne može u *pruku* vjere (J. Matović, I.).

чу̑и̑и

Gdi god su Arijani čuli koga *biskupa sveta i naučna*, činili su da ga cesar dozove (A. Bačić, RJA, pod *čuti*). — Čusmo jošte ... svu *gospodu plemenitu i razumnu i veliku* (M. Vetranić, I.).

Мада су ове синтагме у староме језику, судећи према наведеним примерима, биле и жива и продуктивна синтаксичка категорија, ипак се врло рано синонимичне њима почињу јављати и синтагме с предикативним инструменталом или с предлошко-падежном везом *за + акузатив* уз глаголе *чунуи̑и*, *уоставиуи̑и* и сл., или са предикативним номинативом уз глаголе *зватуи̑и*, *назвауи̑и* и сл.:

Nemojte činiti *kući toga* oca *kućom* od prodavalac (Ranjina D., RJA, pod *činiti*). — *Lupežom me* čini prid tobom (M. Držić, I.). — *Uz množnim te* ne čini ime, neg' junaci (I. Gundulić, I.). — *Se-ljanin ga* udilj čini *za pastira* prasaca (I. D. Lučić, I.). — *Teodožija cesarom* postaviše (S. Kožičić, RJA, pod *postaviti*). — *Stvorio te* je *čovikom* na sliku i priliku svoju (N. Leaković, RJA, pod *stvoriiti*). — *Kraljicom te* je svojom narekao i ljubljenom *vjerenicom* (I. Gundulić, RJA, pod *nareći*). — *Nazvati koga budalom* ... jest grih (F. Lastrić, RJA, pod *nazvati*)²¹⁴.

184. Категорија предикативног акузатива постојала је у свим старим словенским језицима²¹⁵, и у свима њима она се временом губила²¹⁶. Њен настанак, као и настанак категорије двојног акузатива, довођен је у везу с утицајем грчког језика преко старословенских споменика²¹⁷. Ми се с таквим мишљењем не бисмо сасвим сагласили, и склони смо да верујемо да је ово једна од општесловенских категорија коју је утицај старословенских текстова односно балканске језичке средине могао учинити само интензивнијом.

185. Губљење ових синтагми у словенским језицима уопште мислимо да је последица двају унутрашњих језичких процеса: тежње за формалним диференцирањем различитих семантичких односа и губљења експликативног акузатива. Објаснићемо.

²¹⁴ В. и друге примере код М. Ивић, *Значења српскохрватског инструментала*, 148—153.

²¹⁵ Исп. F. Miklosich, *Vergleichende Syntax*, 338—339.

²¹⁶ Исп., нпр., Т. П. Ломтев, *оп. с.*, 220—226. У руском књижевном језику ова се конструкција, мада као ретка, задржала све до прве половине XIX века (Л. А. Булаховский, *Русский литературный язык первой половины XIX века*, Москва 1954, 332).

²¹⁷ В. К. Sandfeld. *оп. с.*, 203—204; С. Куљбакин, *Старословенска граматика*, Бгд. 1930, 146, Исп. и оно што о предикативном акузативу у словенским језицима каже F. Miklošić: „Der acc. bezeichnet bei den verben des „zu etwas zu machens, durch die that, durch die rede, im gedanken“, das prädicat. Solche verba erscheinen demnach wie griech. und lat. mit zwei accusativen verbunden. Doch steht in diesem falle, abgesehen von dem der slav. syntax entsprechenden instr., manchmal der acc. mit einer praeposition“ (*Vergleichende Syntax*, 388).

Прво. Ова два акузатива, мада потичу из исте категорије (или из категорије креативних односа, нпр. *сѣвори њега човека*, или из категорије модификација улоге објекта, нпр. *нариче је вероломницу*, или из које друге, већ према семантици целе синтагме), нису исте семантичке вредности из два разлога: зато што је први акузатив у тешњем интер-синтагматском семазиолошком односу са управним глаголом, који је, по правилу опште, недовољно одређене семантике, нпр. *чинѣши, ѣосѣавѣши* (исп. т. 35—39) и зато што други акузатив поред падежног означава и предикативни однос. Оваква два семантичка садржаја у истом облику везана за исту управну реч морала су изазвати тежњу ка формалном диференцирању. Овоме је могло допринети и то што се у овим синтагмама најчешће и у функцији првог и у функцији другог акузатива јавља именица која означава живо биће (за разлику од синтагми типа *учѣши некога нешѣо*, у којима је увек у функцији првог зависног члана именица која означава живо биће, а у функцији другог она која означава какав реалан предмет или апстрактан појам), те је тако изостала могућност њиховог разликовања и према рангу појмова које обележавају.

Друго. У синтагмама са глаголима *казашѣи, разумешѣи, чушѣи* у функцији управног члана други зависни члан је експликативни акузатив, који се временом у историји словенских језика губио (исп. т. 25—32), што је имало за последицу и губљење синтагми предикативног акузатива са овим глаголима, које су, пак, могле изазвати нарушавање ове системе уопште.

3. АКУЗАТИВНЕ СИНТАГМЕ АДВЕРБНИХ ОДНОСА

186. У објекатским синтагмама именом у акузативу означава се посебан појам и његов посебан, објекатски однос; у овим се синтагмама, пак, именом у акузативу означава само једна од унутрашњих, потенцијалних особина глаголског процеса (у временским синтагмама — *ѣу ноћ није сѣавао* и мерним типа — *ѣо кошѣа хиљаду динара*) или се означава количина, мера у којој се јавља појам с именом у функцији даљег објекта (у мерним односима типа — *дај ми шаку жѣшѣа*).

1) СИНТАГМЕ ВРЕМЕНСКИХ ОДНОСА

187. Појмом с именом у акузативу у овим се синтагмама означава одређени временски период, одсек у току кога се врши глаголска радња односно у току кога долази до вршења радње (ирелевантно је да ли се време аперцепира у своме трајању, току или само као време, моменат који одговара времену, тренутку вршења глаголске радње)²¹⁸; и овај

²¹⁸ Према терминологији М. Ивић ове би временске синтагме долазиле у локациону категорију статичног типа. Исп. М. Ивић, Из проблематике падежних временских конструкција, ЈФ XXI, 165—166.

временски период обележен је, по правилу, каквом јединицом временске мере (месец, дан, час и сл.) одређеном каквим познатим моментом или анафорским указивањем на њега²¹⁹ (значи: име у акузативу уза се има увек какву одредбу)²²⁰. Процес чије се време вршења одређује може бити имперфективан, перфективан и итеративан, па самим тим и временски појам у акузативу може одређивати време вршења (код имперфективних и перфективних глагола) или време понављања глаголске радње (код итеративних глагола). Да наведемо примере.

временска јединица — месец

Тај задњи мјесец дана живота Цана ја била страшно потресена (Лал. М. 1, 23).

временска јединица — дан (јутро, вече, ноћ и сл.)

Варица је ... жито што се по обичају кува на Варин дан ... па се једе послје, *други и трећи дан*, пошто се охлади (Вук, Рј., под *варица*). — У то је вријеме већ био у Биограду везир... који је Србе тако пазио ... да га и *данашњи дан* жале и спомињу (Вук 1, 48). — Кад Бего виде да су крцалије наумиле њега ухватити, а он *једну ноћ* прокопа град ... па утече (И. 1, 51). — *Један дан* прољетњи на главној скупштини ... подијели пресушено полужје (Љубиша 1, 8). — На сред приморја општине паштровске има једна лука ... коју људи и *дан данашњи* зову добријем пијеском (И., 8). — Чим се чуло за курјаке, одмах, *истио вече*, Станка затвори овце у обор (Ранк. С. 1, 12). — Прође кроз село глас да се покојни Јовица повампирио, па *сваку ноћ* долази на кметова врата и лупа (И., 13). — Мало *који дан* да не дође господин-попи ... Аркадија црквењак (Срем. 1, 13). — *Први дан* не наћох си брата (Шен. А. 1, 34). — А *други дан* нахрупи цијела хајка велечасне госпode каноника под овај позив (И., 34). — Но *други дан* доказа ми мој господар цијели тај њихов разговор (И., 37).

Његови обожаватељи ... су *сваки дан* отпељавали нову закулисну петљавину (Бож. М. 1, 158). — На брзу руку, *свако љодне*, поспреми суђе и силази у празно двориште (И., 194). — *Једно љодне* око треће уре ... Мурко ... звирне у ... двориште (И., 194). — А брат ти душеван, вала баш, ка' да се *сваки дан* испови'да!

²¹⁹ В. више о томе *ibid.*, 168.

²²⁰ У примерима — *Дан-ноћ* брину се само о дому своме (Веселиновић Ј., Целокупна дела, I, Бгд., 475); У њима су *дан и ноћ* стражарили граничари војници (Марковац М., Село и сељани у Славонској Посавини, Згб. 1940, 24); Знај ја, да сад *дан и ноћ* мисли на своје пчеле (Михољевић-Стипанчић М., За свијетлом, Згб. 1941, 71) — синтагме *дан-ноћ*, *дан и ноћ* не сведоче о употреби временског акузатива без одредбе, јер су оне у савременом језику само прилошки изрази и значе *нејрекидно*, *сјално*, *једнако*. Слично је и са изразима: *дан до века* (Мајка жали *дан до века*, Нар. песма, Вила 1865, 710), *дан до ноћи* (Стајали су *дан до ноћи*, Андрић Н., Хрв. нар. пјесме, VII, 287), *дан за даном* (Њихала си нас вртлогом својих шума; *дан за даном* у неком дивљем бунилу, Ченгић Х., Хрватско коло, XII, 70), *дан у дан* (Али је наше врело *дан у дан* мање, Шим., Са Крке и Цетине, Бгд. 1930, 12) и др.

(И., 209). — И тако је седам наших домобрана напајало ... свога Цветана ... *сваки божји дан* љети и зими (Крл. 2, 8). — А жене родиље су ... устајале *иџрећи дан* по породу (И., 9). — Ону *иос-љедњу ноћ* синула му је идеја (И., 12). — А слиједећи дан није више за њега било ципела (И., 15). — Он је још *исџу ноћ* пристао на компромис (И., 17). — Куда се *свако вече* краду шуштаве сенке (Петр. В. 1, 6). — *Сваки дан* се шали с њим (И., 8). — *Једно јуџро* сиђе игуман (И., 11). — Куварица га је *једно јуџро* дочекала (И., 13). — *Један дан* је нашао Мацка окречених лећа (И., 14). — *Тај дан* му већ није дала ... преостале коре (И., 14). — Али је *сваки дан* долазио црвених очију (И., 16). — *Исџи се дан* опет надерао (И., 22). — *Последње јуџро* пред полазак нису стигли да потерају трупу (И., 53). — *Сваки дан* је долазила (И., 57). — Докле год је Миша био на одмору, морао је *сваки дан* да гони своје јато пред копцем (И., 60). — *Трећи дан* Божића освануло је потпуно ведро јутро (И., 59). — *Трећи дан* свако себи нађе новог (И., 61). — *Сваку ноћ* је слушала (И., 102). — Прозори му гледају на улицу, па *сваку ноћ* чује како момци пролазе и пјевају сокаком (Хумо 1, 17). — А хаџија је размишљао ... о том што му *неки дан* рече тетка Шерифа (И., 22). — И тако је Срна слушала *сваки дан* (Шим. 1, 56). — Ипак је она морала *свако јуџро* и *сваку вечер* гутати које-какве траве (И., 57). — Тако је њој било у родитељској кући *сваки дан* и не само љети (И., 58). — Удовица намамила Сердаровицу и Сердара да *џај дан* пусте наскакати се Срни (И., 65). — *Сваки ми дан* узимала по десет бановаца (И., 70). — Сједи он тако код мене *сваки дан* и *сваку вечер*, а све ме очима прождире (И., 71). — Кад ето ти га *једну вечер* страшно весела (И., 72).

временска јединица — час (*иџренуџак*)

Сваки час долази ми на град који јадан кмет, да се притужи мени, својој господарици (Шен. А. 1, 25).

Сваки час су ударала звонца (Бож. М. 1, 97). — Филип је био спреман *сваки час* да тргне нож на противника (И., 85). — Пошто су странке *сваки час* завиривале, то је ... отпочео да их сам мири и стишава (И., 105). — Остали странчари су *сваки час* завиривали кроз врата (И., 101). — *Сваки је час* по један иступао из дворада (Крл. 2, 23). — *Сваки час* га је прекидао (Петр. В. 1, 14). — Међу које се *сваки час* уплитала ријеч стријељање (Ћопић 1, 16). — *Сваки час* кундаци пушака су се спуштали (И., 22). — Било их је који су ... мирно ишли средином дижући *сваки час* главе ка мирном ... небу (Ћос. Б. 1, 46). — Није имала кад, већ је непрестано трчала да све види, и стајала *сваки час*, да прислушкује (Шим. 1, 66).

Број имена временских јединица које се јављају у акузативима ових синтагми, као што се види, ограничен је: то су, углавном: *дан*, *ноћ*, *јуџро*, *сече* и *час*, дакле — *дан* и *краће* временске јединице. Када

се, пак, већим временским јединицама одређује време глаголског процеса, онда се имена тих јединица, по правилу, налазе у облику генитива (у истом типу синтагми, и исто обавезно праћена каквом одредбом); у генитиву се, такође, јављају и ова иста имена временских јединица која се јављају и у акузативу.

Да бисмо дошли до што тачнијих података о употреби акузатива односно генитива у временским синтагамама овога типа у савременом књижевном језику, ми смо примере за њих узимали из истих дела, од истих писаца.

Генитивске временске синтагме

временска јединица — година, месец, недеља

Он ... неке године плати главом (Кочић 1, 14—15). — Он ... ради сваке јесени (И., 21). — То вам је било *јрве* или *друге* ... *неђеље* иза окупације ... Биће баш *јрве* (И., 22). — *Овог јрољећа* [ће] доћи (И., 11). — *Оне* [ће] године умријети цар на пријечац (Љубиша 1, 26). — Но је *ове године* рибом зло и недаћа (И., 25). — Латини ... купују *сваке године* по сто хиљада ока скакве и јегуље (И., 25). — *Сваке године* о Видову дне, у пучини лета, бирала је скупштина отворито суђе и властелу (И., 8). — *Сваке године* [смо] на овијема мукама без рибе (И., 23). — *Сваке недеље* Ђурица би се лепо обукао, па отишао у госте ча-Вуји (Ранк. С. 1, 15). — *Једне недеље* дође му Ђурица рано у походе (И., 17). — Још *јрве године* ... умешао се међу ону гомилу (Срем. 1, 16). — Дођите, ето, *једне недеље* (И., 22). — Кољу [се] к'о кере *сваке недеље* (И., 11). — *Сваке године* [ће то] прегледат (Шен. А. 1, 30). — *Ове године* салети нас на превару (И., 36).

Хришћанска деца ... пређу одмах првих дана свог живота мост, јер их већ *јрве недеље* носе у цркву на криштење (Андрић 2, 9). — Још *истје године* отпочела је градња моста на Дрини (И., 23). — *Идуће године* грануло је ту ... неко нарочито прољеће (И., 26). — Очи [су му] биле сузне за нејачади, што је кљуцала у свијет *сваке године* (Бож. М. 1, 18). — И *овог љета* су га нашли забодена у чатрљу (И., 19). — Блато ... *сваког јрољећа и јесени* преоравају (Крл. 2, 7). — Споречкају [се] *сваке недеље* (Петр. В. 1, 12). — *Тога је љета* сунце необично дуго и жарко сипало сјај (Шим. 1, 53). — *Неке је зиме* нестало и за цијелу је годину није било (И., 64). — А још се нешто *јје јесени* догодило чудно (И., 61). — Тако су Чардачани *сваког љета* пробављали масне објезде те чекали вечеру и вечер (И., 54). — Дјеца [су] ... *пекла кукурузе, јје лијете, јозлаћене јесени* (И., 68).

временска јединица — дан (јујиро, вече, ноћ и сл.)

Сваке вечери ... напаса Лујо свога Јаблана (Кочић 1, 3). — *Сваког јразника* ... на другом рогљу игра коло (Срем. 1, 10). —

Сат ... заокупи *једног дана* избијати, па не зна шта је доста (И., 26). — *Четвртиог вечера*, око поноћи, узнемири се стока (Ранк. С. 1, 12). — *Четвртиог дана* после овога Ђуричина пута ... дојаха ... писар (И., 18). — *Сваког свеца* ишао сам јој на врата (Ђор. С. 2, 6). — *Једног дана* отпутовао Перо (И., 8). — *Другога јуџра* устаде рано (И., 19).

Тога новембарског дана стигла је на леву обалу реке дугачка поворка натоварених коња (Андрић 2, 20). — Прва слика моста ... блеснула је у машти ... дечака ... *једног јуџра* (И., 18). — Умро је још *ше ноћи* (И., 11). — *Тога новембарског дана* ... ћутао је и сувих очију гледао око себе (И., 21). — *Других дана* истера она краве (Бож. М. 1, 19). — *Тих дана* био је просто болестан (И., 157). — Кад би овако ... *сваког дана* забасала оваква невоља на мој праг (И., 209). — Рат ... је ујахао у село *једнога вечера* (Крл. 2, 9). — *Онога јуџра* био је Тврдак ... најтужнији (И., 12). — Тако су га нашли *другога дана* (И., 21). — *Оне ноћи* остао је Руднер код жене (И., 21). — Хиљаде ... су се *онога јуџра* мицале невидљиве (И., 22). — Значило [је] да ће загазити у крв већ *слиједећега јуџра* (И., 23). — Дошао је *једне фебруарске вечери* (Петр. В. 1, 5). — Игуман је *сваког дана* гледао (И., 11). — *Првога муџног и сџуденог дана*, тек што се јато дигло у висину ... голубови се одједном узнемирише (И., 55). — *Једног дана* кревет је опустио (Ђопић 1, 29). — *Једног дана*, ипак, све то прође (И., 11). — Због које се *сваког јуџра* буди (И., 26). — Зар му је Јасна зато купила лопту да је већ *првога дана* упропасти (Ђос. Б. 1, 38). — *Тих дана* скоро никако није спавао (И., 28). — *Кога дана* сте били отпуштени? (И., 30). — Био је *џог дана* необично горд (И., 37). — *Тог јуџра* ... изађе на улицу (Хумо 1, 7). — *Трећега дана* транспорт се искрца у Босанском Броду (И., 12). — Он се ... надао да ће *једнога дана* ... наслиједити његово богатство (И., 18). — Она је сулуда — рекао је Осмица *једне вечери* (И., 18). — *Тог јуџра* ... је поцао на посао (И., 19). — *Једног љрољейнег дана* Адем Чабрић снажно се протеже као да му шапат прољећа добаци Тетушкино име у собу (И., 21). — *Тога дана* ... нешто је касније дошао у дућан (И., 22). — Тако је ... Срна *сваког љојоднева* ... стајала на прозору (Шим. 1, 54). — Голема звијезда репача *сваке ноћи* красила [је] јужни дио неба (И., 61). — *Једне љейне вечери* небо се растворило (И., 61). — *Једног тако јасног сунчаног дана*, одлучише ... да ће са Срном у винограде (И., 61). — Све је добро било, док *једног дана* не дође наш поп (И., 70).

временска јединица — час (џренкуџак)

[Од тога је] презао *сваког часа* (Петр. В. 1, 16).

О употреби акузатива односно генитива у овим синтагмама извршили смо и усмену анкету.

188. На основу наведених примера и резултата анкете можемо закључити: када су у питању дужи временски периоди (година, годишње доба, месец, недеља), њихова се имена употребљавају у генитиву, а када су у питању краћи временски периоди (дан, ноћ, јутро и сл.), њихова се имена употребљавају и у акузативу и у генитиву, и чини нам се да у овом случају употреба акузатива односно генитива донекле зависи и од типа одредбе која стоји уз име временске јединице. Наиме, ако је одредба временске јединице атрибутског, квалитативног карактера (нпр. *оног њрољешног дана* и сл.), име временске јединице готово се по правилу употребљава у генитиву; ако се временска јединица одређује придевским заменицама *шај, овај, онај* и сл. или бројевима *један, њви, други* и др., употребљава се и акузатив и генитив, чак генитив, изгледа нам, претежније; синтагме *сваки дан, свако јуџро, свако вече* и сл. као одредбе времена вршења глаголске радње употребљавају се и у акузативу и у генитиву, и ми нисмо могли закључити која је употреба фреквентнија; синтагме *неки дан, неко јуџро* и сл. употребљавају се, чини нам се, по правилу у акузативу; у акузативу се само употребљава и синтагма *дан данашњи*. Синтагма *сваки час* као временска одредба глаголске радње, употребљава се претежније у акузативу, а синтагме *сваки ѡренуџак, сваки моменай* — претежније у генитиву. У генитиву се по правилу употребљавају имена временских јединица када су у множинском облику.

189. Наше испитивање, углавном, потврђује и допуњује оно што је за временску употребу акузатива без предлога већ констатовала М. Ивић: „Употреба временског акузатива без предлога се током развоја српскохрватског језика лагано гасила. Данас већ има ситуација у којима не бисмо никако употребили овај падеж“²²¹. Ми бисмо једино радије рекли да се употреба акузатива сужава, него да се гаси, с обзиром на то да је она веома фреквентна у одређеним синтагмама. М. Ивић је објаснила и зашто се у акузативу „најупорније одржавају у употреби баш облици *јуџро* и *вече*“ (ми бисмо додали и *дан* и *час*): „То су именице које обележавају најближе познате тачке у времену које се, према томе, у говору врло често помињу ... А облици који се најчешће употребљавају остају, као што је познато, у језику чак и онда кад се сасвим измени морфолошка структура система коме су припадали“²²². Везу фреквенције јављања у језику са употребом акузатива у овим случајевима потврђује и то што се ове именице јављају веома често у акузативу баш када су одређене веома честом одредбом *сваки* (*сваки дан, сваки час*). Но, осим тога, треба нагласити, да су то у питању увек краће временске јединице — *дан, ноћ*, и још краће од њих.

190. Што се тиче нормативности употребе ових облика, мислим да можемо закључити: имена већих временских јединица не употребљавају се у акузативу, а имена мањих могу се употребити и у акузативу

²²¹ Оп. с., 195.

²²² Ibid., 196.

и у генитиву (са већ датим ограничењима). Из наших примера стиче се утисак да је употреба генитива нешто интензивнија код писаца из Босне и Херцеговине, а употреба акузатива код писаца са западног и источног дела територије која улази у основицу књижевног језика.

191. Могућност непоредне употребе и акузативних и генитивних адвербних временских синтагми забележена је и у народним говорима; нпр.: у говору галипољских Срба (он тамоке *це^л дан* зјашце²²³, *це^{во} дан ти* (-те) не^{ма} дома; *сваки дан* послује; *ми ини ноћ* (-једну ноћ) лижимо водеке; иштем да искупим *куји ноћ* дивојке па да ми послују; ја хођаву *це^{во} сави* по магли; она комшика проводила *свако јутро* до његове куће²²⁴: *надамо се ових дана* доће; он се *ови дана* побисни; ува јабука *сваке године* рађа; ја се роди *уше године*; *сваке недеље* страмо (—оштримо) српови²²⁵), у црмничком говору (не могаше то *исти дан* учињет; *жели(ј)о* бик те виђет *исти дан*; *они исти дан* ка(т) са ја паса пу(д) Бара, он је погинујо; то (ј)е било на сам ону велику сриеду, пошто знам, *исти је дан* доша Марко Шуто(в) из Аустрали(ј)е; *ови исти час* пасаше за кућом; *нећеш ша дан* ласно проћ; *ша дан* сам се много намучи(ј)о; *ша дан* ка(д) (ј)е доцла Јокана, бијо сам да чу(в)ам; мо(ј)е су га очи виђеле *шо ијиро: истиго дана, шого дана*²²⁶) и у нинском говору²²⁷, мада је свакако има и у осталим говорима²²⁸.

192. Име појма у акузативу односно генитиву којим се одређује време вршења радње и у народним говорима, као и у књижевном језику, по правилу, везано је с каквом одредбом атрибутског типа. Само смо неколико примера нашли (готово све у књизи Л. Зиме) у којима име временског појма није праћено одредбом:

чакавски:

vik mi je govoril da će me on vzeti; ča misliš činit *večer*, ne čini do jutra; a ča misliš činit *jutro*, ne čini do večera; nu je bilo videt leh *jutro* od osme do devete uri; *večer* povečera i gre spat; poslал, — da te *jutro* na rakiju zove;

кајкавски:

по крџмах је *vek* hodila;

²²³ Наводићемо и мерно-временске синтагме, јер се често појам којим се одређује време вршења глаголске радње схвата и као појам којим се одређује и време трајања радње (исп. т. 139).

²²⁴ П. Ивић, оп. с., 347.

²²⁵ Ibid., 332.

²²⁶ Б. Милетић, оп. с., 524.

²²⁷ Лј. Мађтровић, *Ninski govor*; уз напомену — „više se čuje akuzativ vremena nego genitiv vremena (temporis): *svaku godinu, svaku noć, svaki dan*“ (134).

²²⁸ И. Поповић говори само о употреби генитива, а употребу акузатива не спомиње (оп. с., 222).

шишокавски:

večer sjala sjajna mesečina²²⁹.

Сличне примере наводи и И. Брабец из говора подунавских Хрвата у Аустрији: *subotu* su pošli; *da će večer* duojt; *seča nedelju* će ga kupit — уз тумачење да је до овакве употребе акузатива дошло „valjda na taj način što je pred njim umuknuo predlog *v*“²³⁰. Иако је ово објашњење могуће, ипак ће пре бити да у свим овим примерима, изузев у последњем Брапчевом, имамо сачувану стару употребу временског акузатива, која се, изгледа, најдуже задржала у чакавском²³¹.

Нешто су друкчији примери:

јуџро дан пита бабу шеницу²³²; *ona ode veče po večeri*; *kad su bili večer po večeri*²³³; *i ona misleć dan i noć od smrti*²³⁴;

у њима су синтагме *јуџро дан*, *вече њо вечери*, *дан и ноћ* прилошки употребљене²³⁵.

193. У вези са проблемом адвербних временских синтагми намећу се два питања: прво, зашто се развила и када се развила обавезна детерминација временских појмова и друго, зашто је и када је дошло до експанзије временских генитивских синтагми.

Одговоре на ова питања углавном је већ дала М. Ивић²³⁶, ми ћемо их навести и допунити.

Прво. Обавезна детерминација имена временских јединица у акузативу уследила је као последица промене значења временског акузатива у словенским језицима — недетерминисани акузатив означавао је само временску јединицу без прецизирања о којој се ради у низу могућих, док се детерминацијом издваја, одређује према каквом познатом моменту, анафорским указивањем на њега баш она јединица у току које долази до вршења радње. Паралелно с овим функцију првобитног, широко схваћеног временског одређивања преузимао је акузатив с предлогом у (*властелинь вѣчерь да не позиваеть се: њо вече су га њозвали*). Ови су се процеси, углавном, развили још у доисторијској епоси словенских језика²³⁷.

²²⁹ L. Zima, Njekoje, većinom sintaktične razlike, 229.

²³⁰ HDZb II, 83.

²³¹ Исп. М. Ивић, оп. с., 190.

²³² А. Белич, Замѣтки по чакавскимъ говорамъ, Петербургъ 1910, 74.

²³³ L. Zima, оп. с., 229.

²³⁴ R. Strohal, Dijalekat grada Vrbnika, Rad JAZU 272, 143.

²³⁵ Поводом оваквих примера М. Ивић, каже: „Треба истаћи да се акузативни облици *јуџро*, *вече* (ми бисмо додали и *дан*, *ноћ*) нарочито често употребљавају и дуго чувају у нашем језику кад су напоредо употребљени у истој синтагми ... често са значењем „једнако стално“ али и просто у значењу „ујутро, увече“ (стр. 190); и у праву је (исп. фусноту 220).

²³⁶ Оп. с., 188—196

²³⁷ В. *ibid.*, посебно стр. 188: „Овај је падеж служио у словенским и другим индоевропским језицима за непосредну идентификацију времена; то је био типично

Друго. Семантички су разлози довели и до ширења генитивских на рачун акузативних синтагми. Наиме, генитивом се означавао, и означава, временски период чије границе нису тачно одређене²³⁸, а као такво се време баш и схватало, и схвата, када су у питању дужини временских периода, или када су имена временских периода у множини (исп. *долазио је ове године* и *долазио је ових дана* : *јо јујро је дошао, овај час ситиже* и сл.). Асоцирање на време без тачно одређених граница могле су изазвати и извесне одредбе временских јединица, као *ишли, минули* и др., углавном саграђене од временских прилога и партиципа, како је то показала М. Ивић²³⁹, но ми ипак сматрамо да је дужина временских периода имала пресудну улогу у семантичком приближавању ових категорија. Овај се процес одвијао у историјском периоду српскохрватског језика²⁴⁰. И ми ћемо га пропатити.

194. М. Ивић помиње и један семантичко-синтаксички моменат, додуше не инсистирајући на њему, који је могао уз друге утицати да у позицију временског акузатива почне продирати облик генитива, а то је чињеница да „временски акузатив уз прелазне глаголе сувише подсећа на акузатив објекта“²⁴¹. И могуће је да је и ово било од утицаја.

195. Употреба недетерминисаног акузатива веома је ретка у историјском периоду српскохрватског језика, изузев у чакавским споменицима (у овом се дијалекту она и данас може наћи):

Jedne nedelje *jutro* u crkvu pritekoju (F. Glavinić, RJA, pod *jutro*). — Kratka ti je tvoja čes, a *večer* povehneš (M. Rešetar, Jezik pjesama Ranjinina zbornika, Rad 255, 169). — Prije u željah samo noć provodih a *dan* se veseljah (I.)²⁴². — (Sunce) vrhu nas *dan* sja, a *večer* zapada (M. Vetranić, L. Zima, Njekoje, većinom sintaktične razlike, 228). — Što jutrom zene i svijeta, *večer* vene i opada (I. Gundulić, I.)²⁴³. Посли седам дана опет пусти голуницу на дворъ,

идентификациони падеж ... Словенски временски акузатив без предлога почео је још у преисторијској епоси да сужава своје, првобитно широко, идентификационо значење претварајући се у падеж временске актуализације“.

²³⁸ М. Ивић, оп. с., 195.

²³⁹ Оп. с., 192—195.

²⁴⁰ Експанзија генитива није једнаког интензитета у свим словенским језицима; нпр. у руском готово је незнатна; исп. А. Menac, Datumski genitiv u hrvatsko-srpskom i ruskom jeziku, Ivšičev zbornik, 1963, 263.

²⁴¹ М. Ивић, оп. с., 196.

²⁴² М. Решетар је употребу недетерминисаног акузатива доводио у вези с утицајем талијанског језика, али, мислимо, није био у праву.

²⁴³ Од ових примера треба разликовати ове: Nevidenomu svak more velmi željet *dnevi i noći*, N. Nalješković, RJA, pod *noć*; Bežeći *noć i dan*, M. Mariluć, RJA, pod *dan*; Misle *dan i noć* o željenoj ljubavi, Š. Menčetić, I.; *Dan večerom* čovjek svrhom svom se hvali, I. Gundulić, I.; Sijest svoje snage *dan na dan* mu jedri, M. Pavlinović, I.; U paklu vran jedan srce grize vik Titiju *dan po dan*, F. Lukarević, I.; Da može *dan o dan* na bolje uspevati, D. Obradović, I. и сл. у којима су акузативи постали већ прилошки изрази (исп. фусноту 220).

која се поврати *вечеръ* (А. Качић, Ђ. Даничић, Рјечник књижевних старина српских, Бгд. 1863, 415)²⁴⁴.

196. Постепено продирање генитивских синтагми у адвербну временску категорију јасно се може пратити током историјског развитка нашег језика. И овим процесом, како смо већ констатовали, прво су биле захваћене синтагме с именима већих временских јединица.

временска јединица — година, месец, недеља
у акузативу

Da se daju *vsaku godinu* crkvy (XV v., Mon. serb., RJA, pod *godina*). — Koliko je dobro ispovijedati se ne samo *svako godište*, do jošte *vaki mjesec* (A. Komulović, RJA, pod *mjesec*). — Slušati misu *svaku nedelju* (I. Nenadić, RJA, pod *nedjelja*).

у генитиву

Ne samo *svake godine* nego i više puta preko godine (F. Lastrić, RJA, pod *godina*). — Potroši čitav godišnji ris *svake godine* (M. A. Reljković, I.). — (H)ote služiti *svake nedilje* jednu misu za naše grihe (XV v., Mon. croat., RJA, pod *nedjela*).

временска јединица — дан, ноћ, јуџро и сл.
у акузативу

Koji sam *svaki dan* to ljudi na sviti (N. Dimitrović, RJA, pod *dan*). — Čoek u srcu miran nije, a *svaki dan* vidi očito da nije ništor vjerovito (I. Gundulić I.). — Molitva koja se govori *svaki dan* (J. R. Gučetić, I.). — Da se *svaki dan* ta uprvi otcu žrtva oprorstiva za nas (J. Kavanjin, I.). — Videći se porugan i pogrden *svaki dan*, odluči bižati (A. Kačić, I.). — Da će on nju, te *svaki dan* biti (M. A. Reljković, I.). — S napravam čudnime bješe se *jedan dan* tim perjem čudnime uresil crni vran (D. Ranjina, I.). — Dođe *jedan dan* Pavlin k Afru (F. Glavinić, I.). — *Jedan dan* uđe u crkvu molit boga (J. Banovac, I.). — Ter bi mi *koji dan* ovi plač i tugu pastrijeri u pjesan pripjeli u lugu (N. Nalješković, I.). — Ter da se povrati do mene *koji dan*, neka mi prikrati ovi plač jadovan (I.). — Ter mi se *neki dan* zamirna stvar zgodi (I.). — Kitu mi *njeki dan* jabuk da Ljubica, da joj hvalim pram zlatan i ures od lica (I. Gundulić, I.). — Ja sam ga vidio *ove dni* (Korizmenjak, I.). — *Ove dni* od stona poslat je trebuje (N. Nalješković, I.). — Pisao sam u Požegi 27 *dan* rujna ili ti sept. god. 1757 (A. Kanižlić, I.)*. — *Jednu noć* mogla bi smrt mi doć (N. Nalješković RJA, pod *noć*). — Samo

²⁴⁴ В. још оваквих примера код Л. Зиме, ор. с., 228—229. и код М. Ивић, ор. с., 189—191.

* У староме језику акузативом су се одређивали и датуми каквих догађаја, докумената и сл., али и у тој функцији већ од XIV века јавља се и генитив (в. М. Ивић, ор. с., 194).

njoj se ne pristajem *svu noć* vrtjet oko praga (I. Gundulić, I.). — *Onu istu noć* bi od đavla zadužen (F. Glavinić, I.). — *Moleći jedno jutro* na samu (I., RJA, pod *jutro*). — *Jedno jutro* zavitno moleći (J. Banovac, I.). — *Podranivši dakle jedno jutro* vrlo rano (M. A. Reljković, I.).

у генитиву

Ka (koprena) se tče *sijeh dana* (M. Vetranić, RJA, pod *dan*). — *Irud onije dana* u Jeruzalimu zaradi dne svetčanoga (M. Divković, I.). — *Koji su oprali dušu svoju ovih dana* (F. Lastrić, I.). — *Bješe uteko crne noći* (Dž. Palmotić, I.).

временска јединица — час
у акузативу

И овь чась кои гдна краља Тврѣка и вашь листь примисмо (Љ. Стојановић, Старе срп. повеље и писма, повеља из 1423. г.). — *Oni čas* sljeze i primi Jezusa u kuću svoju (D. Ranjina, RJA, pod *čas*). — *Ča želi jat, taj čas* da skočiv dostigne (M. Marulić, I.). — *Ozriv se jak jelin ter on čas* pođe tja (Š. Menčetić, I.). — *Ako ne bi ... on čas* bi se u ništa obratile (J. Matović, I.). — *Taj čas* mene pusti sanak (Đ. Baraković, I.). — *Pomorac poglaviti pođe u tvrđavu, gdje ga on čas* bez kršmanja uvedoše u vijeće (Dž. Palmotić, I.). — *Svaki čas* stojim tako (P. Posilović, I.). — *Taj čas* iziđe iz Rima (I. Đorđić, I.). — *Svaki čas* da pustaija konja za uzdu ne zgrabi bojaše se (M. A. Reljković, I.).

у генитиву

Hodi, izbrani, *segaj časa*, gdje se milos božja zove (I. Kano-velić, I.). — *Zapovidi da se udilj onoga časa* u tamnicu odvede (A. Kanižlić, I.). — *Kad istog časa* dilujemo (M. Zoričić, I.)*.

2) СИНТАГМЕ МЕРНИХ ОДНОСА

197. Према томе да ли јединица мере с именом у акузативу означава само мерне односе или мерне у вези са простором и временом, ове с синтагме могу сврстати у три семантичке групе.

а. Синтагме њравих мерних односа

198. Према семантичко-синтаксичком односу појма с именом у акузативу према другим члановима ове синтагме могу бити тројаког

* Интересантно је напоменути да је са именицом *час* у Рјечнику ЈАЗУ из старог језика наведено 65 примера акузативних адвербних временских синтагми, а само 9 генитивских.

типа: а) *дај ми шаку њиринча*, б) *џо га је кошџало хиљаду динара* и с) *уда-рио га је сџоџину џуџа*.

а) У синтагмама првога типа: *дај ми шаку њиринча* појмом с именом у акузативу означава се количина појма с именом у генитиву у којој је он ангажован у глаголском процесу. Према синтаксичкој форми (име мерне јединице стоји у акузативу) ове би се синтагме могле сматрати објекатским извесне врсте (објекатско-мерним). Међутим, оне својом семантиком то нису; када се каже *дај ми шаку њиринча*, то не значи — дај ми шаку, већ — дај ми пиринча у оној количини колико се може захватити шаком — односно мерни појам је само формално у објекатском односу према глаголској радњи. Мерни појам је, такође, само облички у функцији управног члана према појму чију меру, количину означава.

Овај несклад између форме и значења последица је несклада између функције и значења, односно овде имамо самосталну реч употребљену у детерминативној функцији према другој самосталној речи, а чим се именуца (или прилог односно број) појави у функцији детерминатива самосталне речи, онда ова самостална реч добија зависни облик, облик генитива²⁴⁵.

Испече *џећ* круха (Љубица 1, 23). — Ђурађ ... те молио да му продаш свецу млетачки *џукаџ* рибе (И., 23). — Попа отпева тропар, испи *чашу* вина и седе (Ранк. С. 1, 7). — Појео [је] пуну једну *вешкорџу* крофни (Срем. 1, 12). — Кум [је] неколико пута бацио међ свет *шаку* крајцара (И., 16).

Појели [су] *режањ* пшеничне гибанице (Крл. 2, 7). — Из [блата су] ... извукли *шаку* двије зрња (И., 7). — Сагнуо [се] и захвати *руку* земље (И., 25). — Појео сам *шаку* јагода (Јал. М. 1, 22). — Да попију *чашу* мира (Петр. В. 1, 20). — Срна [је] гледала са прозора жарко љето, удишући *сџоџине* мириса и слушајући *џисуђе* гласова (Шим. 1, 54). — Она је хтјела ... и *сџоџину* других чудноватих и страшних ствари (И., 58). — Само сам криомице ћаћи дала *шаку* баница (И., 71). — Иди купи *килограм* круха и *деку* кафе (Пример из говорног језика).

Појам с именом у акузативу може означавати какву јединицу мере (*килограм*, *деку* и сл.), какав број (*сџоџину*) или какав појам који се узима као уобичајена, мада недовољно прецизна мера (*шаку* и сл.)²⁴⁶. Име овог појма може уза се имати и какав детерминатив (нпр. пуну једну вешкорпу крофни), али и не мора (нпр. шаку јагода); једино је обавезно да уз њега стоји (или се подразумева) име појма чију количину одређује.

б) Синтагме типа *џо га кошџа хиљаду динара* везане су само за глаголе са значењем *имаџи одређену цену, имаџи исџу вредност* као

²⁴⁵ Исп. Белић 1, 15—16, 36, 60. и на др. местима.

²⁴⁶ Једино у другом Љубицином примеру *да му џродаш ... млетачки џукаџ рибе* имамо одмеравање количине према њеној вредности, према ономе колику цену има, колико треба платити за њу.

нешто (*ваљати, вредети, кошати, сјајати* и сл.) или који значе *имати одређену тежину, бити тежак* (*мерити, тежити* и сл.). Од претходне групе синтагми оне се разликују по томе што су у њима акузативи везани за интранзитивне глаголе, па је и асоцирање на објекатске односе искључено.

Ваља криво *хиљаду* дуката (Вук, Срп. нар. пјесме, III, 6). — Чудне пушке, ваља *мушку главу* (Његош П. П., Горски вијенац, Згб. 1890, 99). — Зар вреди то *хиљаду* динара (Пример из говорног језика). — То га је *хиљадарку* коштало (И.). — Зар те је то парче земље стајало читав *милион* (И.). — Ножуретине с опанцима као лађама вагале јој *ценију* (Колар С., Ми смо за правицу, Бгд. 1947, 84). — Није опазила да ту ... свака крајцара важе становити *дио* живота (Козарац Ј., Мртви капитали, Бгд. 1910, 45). — Ово сигурно тежи бар један *килограм* (Пример из говорног језика). — Он већ мери сигурно *стојину* килограма (И.). — Ова је дизалица тешка читаву *току* (И.).

199. Када глаголи у овим синтагмама значе *имати исту вредност као нешто* односно када се *врши одмеравање према приближној вредности*, место акузатива у истом значењу могу се јавити и генитиви (што је разумљиво с обзиром на општу партитивну семантику генитива); и изгледа да је употреба генитива у овим случајевима чак и фреквентнија:

Бело лице вреди *Субојнице* (Вук, Срп. нар. пјесме, III, 639). — Оружјем се не поноси као остали Срби, а и не ваља му *зна* боба (Љубица, Причања Вука Дојчевића, I, Бгд. 1902, 88). — Твоја глава не ваља *динара*, / А с ђогатом ваља Цариграда (Њоттап К., Народне пјесме Мухамедоваца у Босни и Херцеговини, II, Сарајево 1889, 12). — Ех, ваља јој грло *Цариграда* (Ђопић, Сурова школа, Бгд. 1948, 105). — Ово вриједи *роба* из тамнице (Веселиновић Ј., Хајдук Станко, Бгд. 1896, 61). — Ова Јула *ћара* вреди (Ранк. С., Горски цар, Бгд. 1897, 264). — Премда му је сваки савјет *злаћа* вриједио, ипак се није наметао (Козарац Ј., Мале приповијести, Згб. 1911, 133).

с) У синтагмама типа *ударо га је стојину љућа* имамо мерни однос посебне врсте; у њима се одмерава број понављања глаголског процеса. Име у акузативу увек је какав број, и увек стоји уз генитивски облик именице *љућ* (која овде значи — *једна љојава, једно љонављање у низу истих радњи*).

С обзиром на то да су бројеви по природи својој углавном индеклинабилне, прилошке речи (количински прилози само са значењем одређене количине), и ове се синтагме могу сматрати акузативним само када се у њима јави једна од бројних именица: *стојина, хиљада, тисућа, милион* и др. (била сам тамо већ *хиљаду* пута и сл.)²⁴⁷.

²⁴⁷ Прилошка сложеница *једанљућ* настала је из синтагме овога типа.

200. Сличан мерни однос имамо и у синтагмама типа *ово вам ишшем њоследњи љуӣ*; у њима се именицом *љуӣ* у акузативу и редним бројем који стоји уз њу (или придевом сличног значења) одређује које је вршење односно која је појава у низу понављања радњи у питању.

Кад Дели-Ахмет дође у Ниш и *љрви љуӣ* изиђе паши ... паша га дочека врло лијепо (Вук 1, 47). — Ево вам сад *њоследњи љуӣ* пишем (И., 58). — Да се *њошљедњи љуӣ* исплачем (Кочић 1, 16). — С ... висине угледа *љрви љуӣ* Скадарско језеро (Љубиша 1, 24). — Био је уверен у несумњив успех, јер је *љрви љуӣ* добро опазио ону значајну промену на Ђуричину лицу (Ранк. С. 1, 22). — *Први љуӣ* је на себе сврнуо пажњу целог села о крстоношама (И., 3). — *Други љуӣ* јопет дођем из чаршије (Ђор. С. 2, 2). — *Сваки љуӣ* ударио би љутито коња (И., 20).

И то су их знали одувек ... не сећајући се ни од кога су их ни када су их *љрви љуӣ* чули (Андрић 2, 10). — Па ми дођи и *други љуӣ*, жива била (Бож. М. 1, 90). — Тада га умекша *сваки љуӣ* дјечје тихо и стидно мотање (И., 163). — То је било *љрви* и *њоследњи љуӣ* да Миго Тајовић дође на огњиште рођачке породице (Јал. М. 1, 23). — *Други љуӣ* [нашао је Мацка] кусава репа (Петр. В. 1, 14). — *Последњи љуӣ* је служио у Банату (Петр. В. 1, 16). — То је било *љрви љуӣ* у његову животу (Ђопић 1, 14). — Тако је ... дјечак *љрви љуӣ* ... ушао у планину (И., 28). — Ненад *љрви љуӣ* виде пацове (Ђос. Б. 1, 43). — Артиста је с газдарицом измијенио поглед, као да то сад чује *љрви љуӣ* (Цес. 1, 25). — И *овај љуӣ* навријеше Срни ... крупне сузе (Шим. 1, 58).

201. Ове се синтагме могу јавити и у облику: *њоследњи љуӣа вам ишшем*, односно са детерминативом у акузативу и именицом *љуӣ* у генитиву. Примере овакве употребе, као и објашњење настанка ове конструкције в. у т. 12, 1d.

в. Синтагме мерно-љрвосторних односа

202. Ове су синтагме везане само за глаголе који означавају какво кретање и појмове с именима у акузативу који означавају какву меру за дужину — метар, километар и др. (или оно што се као мера схвата — корак и сл.).

Нож не дам ... промуца Ђурица јетко и пође још *корак* натраг (Ранк. С. 1, 8). — Наши јунаци [су] *стоишине* и *стоишине* километара путовали возом (Крл. 2, 12). — Кретао се тако претучен још читав *километар* (Пример из говорног језика). — Ваздушни притисак га је одбацио *стоишину* метара даље (И.).

203. Посебно желимо да истакнемо разлику између ових синтагми и синтагми објекатско-просторних односа (*ишао је читав километар*):

Стеван њрође њланику) (исп. т. 161—163). Оне се разликују и синтаксички и семантички. У синтагмама објекатско-просторних односа управни глагол је увек транзитиван, а име у акузативу је једини његов објекат; а у синтагмама мерно-просторних односа глагол је најчешће интранзитиван, а појам у акузативу његова прилошка одредба; у ретким случајевима када имамо транзитиван глагол, он увек уз себе има и свој објекат (*одбацио га је сивошину мейара*), те име мере у акузативу опет остаје прилошка одредба. Семантичка је, пак, разлика међу њима у оме: именован у акузативу у објекатско-просторним синтагмама означава се какав појам просторно схваћен који се прелази, савлађује кретањем; у мерно-просторним синтагмама име у акузативу означава само меру, дужину кретања. Дакле, у једнима имамо падежни, објекатски однос, а у другима прилошки, мерни.

с. Синтагме мерно-временских односа

204. У овим се синтагмама појмом с именом у акузативу одмерава време трајања глаголског процеса.

Баше подрже *неко вријеме* пашу као сужња међу собом (Вук 1, 52). — Ако је рад да му отац *који дан* дуже поживи, нека Србље распусти (И., 52). — [Он ће да] служи још *годину* (Кочић 1, 11). — *Сву ноћ* [је] пошта и веселје трајало (Љубиша 1, 19). — Тако и Стеван, тура Ружу из главе, а Ружа се ту удомила и царује, па и кад би *ѡренуѡак* ишчезла, плахом се поврати (И., 27). — Могоа је ... говорити *цео дан* (Ранк. С. 1, 16). — Сва ова забуна потраја само *један ѡренуѡак, један миг* (И., 19). — Сад ћете кашњати *целу ноћ* (Срем. 1, 27). — *Целу целцаѡу ноћ* сам сневала (И., 28). — *Чиѡаву ноћ* говорио је о томе (Ђор. С. 2, 19). — Молим Вас да ме *часак* мирно слушате (Шен. А. 1, 27). — Завршимо ту правду, која ево *чиѡаву уру* траје (И., 29).

Сву ноћ су чегртали њихови пољупци (Бож. М. 1, 10). — *Цијело* је *ѡѡодне* премишљала кому да се напокон повјери (И., 20). — Хтјела је и данас да га скоби с ѡном, надала му се, али већ *девету недјељу* не појављује се млад Бошњак (И., 20). — Тежаци ... *чиѡав један живѡѡ* спавали по шталама (Крл. 2, 10). — [Нареднику] су *чиѡав дан* на дивизији пили крв (И., 16). — *Те цијеле дане* цвиле брусеви (И., 26). — Капу су нашли на гробљу, *недељу* или *дѡије* дана касније (Јал. М. 1, 7). — *Једно вријеме* изгледало је да луди (И., 11). — Живци јој нијесу поднијели да се ту задржи ни *ѡај један дан* (И., 22). — *Мјесец* дана касније престала је Цана да се плаши (И., 23). — Издржао је *годину дана* (Петр. В. 1, 5). — Кад су те пустили? — Јуче је било *недељу дана* (И., 30). — Бајкић размишља *часак* (Ђос. Б. 1, 27). — Гледају се *часак* (И., 27). — *Час* доцније све је било као обично (И., 47). — Ја га чекам већ *месец дана* (Цес. 1, 16). — Стао је *ѡрен* Корен и канда се замислио

(И., 17). — Сава је остала жива и живи ето отада већ *двадесет* и *пету* *годину* (Шим. 1, 63). — Касније ни спавати нисам смјела, већ све вези и вези, *дан* и *ноћ* (И., 72).

205. Број глагола који се јављају у овим синтагмама није ограничен; они могу бити и транзитивни и интранзитивни, такође, они могу имати и различита значења. Међутим, ограничен је број именица које се јављају у функцији временских одредби; то су оне које означавају јединице за мерење дужине времена (сат, недеља, месец и сл.) или природне временске периоде (дан, ноћ и др.) који се као јединице схватају.

206. Однос ових синтагми према објекатско-временским синтаксички је исти као однос мерно-просторних према објекатско-просторним; у објекатско-временским синтагмама појам с именом у акузативу означава временски период (са свим оним што се у њему збива) који се преживљава, проводи, а у овим појам с именом у акузативу одређује дужину трајања глаголске радње. Ове се синтагме, пак, од адвербних временских разликују само семантички (синтаксички су идентичне); у овима се одређује дужина трајања радње, а у временским — време вршења радње. Али како је време којим се мери дужина трајања радње истодобно и време у коме се радња врши, то се ове синтагме семантички приближују временским, нарочито онда када се као мера узимају природни временски периоди. Отуда се и ове синтагме могу јавити и са генитивом наместо акузатива, нарочито у случајевима кад се има на уму не само одмеравање већ и идентификација времена (нпр. *Целе зиме* касабалије су чували грађу, пазили радове као око у глави, Андрић 2, 26; Узалудно га је настојала *чииавог животиа* заборавити, Бож. М. 1, 193).

О некадашњим адвербним синтагмама просторних односа

207. У општесловенском језику постојала је, претпоставља се, општеиндоевропска категорија акузатива без предлога којом се означавао циљ каквог кретања казаног управним глаголом²⁴⁸. И она се већ у њему морала губити, с обзиром на то да је нема, или готово нема, у историјском периоду словенских језика.

У старим споменицима словенских језика сачували су се само веома ретки примери²⁴⁹ или само трагови такве употребе акузатива (исп. *Por stolni grad svoj Indiju došad ka okolnim jezikom pisati vsim reče, Život Aleksandra velikog, L. Zima, Njekoje, većinom sintaktične razlike,*

²⁴⁸ А. Белић, Историја српскохрватског језика, Речи с деклинацијом, Бгд. 1962, 207.

²⁴⁹ Исп. примере код F. Miklošiča, *Vergl. Syntax*, 328—329.

За стари руски језик исп. примере у књизи *Сравнительно-исторический синтаксис восточнославянских языков*, Москва 1968, као и интересантну констатацију „В этом значении в памятниках древнерусского языка зафиксированы формы винительного падежа главным образом од названий гордов“, стр. 118.

228²⁵⁰; pak on grede dvore Kožulove, A. Kačić, F. Miklošić, Vergl. Syntax, 329).

До губљења ове категорије свакако је дошло под утицајем експанзије предлошко-падежних веза.

208. *Напомена* (о адвербним просторним синтагмама у чакавским и кајкавским говорима које су само привидно без предлога). Акузативном синтагмом без предлога ни у савременом књижевном језику ни у народним говорима не може се означавати место на коме се врши радња односно место према коме се она врши. Л. Зима је, ипак, нашао неколико, додуше само по форми, таквих примера.

чакавски

zame obe nogi i hiti je kraj: tvoje čarne oči v kraj od mene mečeš; drugi večer ću projt druge place šetat; petnajst dan gre školu i već zna više od meštra; kad je ponarasla, pošalju ju školu; homo po rožice Ivanovo polje; poći oću mlada moštir koludrice; vež'te konje polje bašelovo; kad su prišli Čakovac na polje;

кајкавски

*ne mrem se stati gore ja, vile me srce bodejo; ako dojdeš čnogoru, ne budi se reskrivala; ide doli štalu svojemu konjičku; vrtgni jednu štroku, pa ju nesi kraljičinu hižu*²⁵¹.

Овакви акузативи, формално без предлога, резултат су губљења предлога *e*, односно почетног *e*, што је у овим говорима позната гласовна појава²⁵². Чињеница да у штокавским говорима оваквих примера нема само поткрепљује ово објашњење.

²⁵⁰ Л. Зима за овај пример каже да је непоуздан вероватно мислећи да је у њему предлог у испуштен.

²⁵¹ Оп. с., 229. На истом месту в. још оваквих примера.

²⁵² О овој појави исп., на пример, Р. Skok, Novi prilozi proučavanju govora žumberačkih čakavaca, HDZb 1, 272.

С. ФУНКЦИЈА АКУЗАТИВНИХ СИНТАГМИ

209. Две су почетне позиције с којих се може посматрати функција акузатива (као и сваког другог падежног облика); она се може испитивати и у интерсинтагматском и у реченичком односу. С обзиром на природу словенске реченице, у којој је ове две позиције тешко одвојити и с обзиром на флексибилност падежних функција, која се најчешће испољава у развијању допунске функције у одредбену, разумљива је констатација С. Б. Бернштајна: „В отличие от грамматического значения синтаксическая функция [падежа], как правило, не может быть определена на основе словосочетания. Здесь мы опираемся уже на предложение. Словосочетание даст нам материал, чтобы отделить, скажем, творительный сравнения от социативного, однако на основе словосочетания вскрыть переход дополнения в обстоятельство или обнаружить процесс адвербиализации падежной формы невозможно“²⁵³.

210. У функцији управног члана акузативних синтагми без предлога увек се јавља глагол (или израз по значењу сличан глаголу — *волиј сам, дужан сам*, исп. т. 11). Акузатив је увек у зависној функцији, која, пак, може бити допунска или одредбена.

211. Допунску функцију имамо у синтагамама објекатског типа (с транзитивним глаголом у функцији управног члана); у њима се акузативом обележава зависни однос какве самосталне речи према другим члановима синтагме; оваква зависност подразумева и „вертикални однос“²⁵⁴ тј. однос самосталне речи у зависној функцији према другим падежним облицима своје парадигме. Допунска функција, по правилу²⁵⁵, подразумева и функцију првог зависног члана (читати књигу; *књигу* је у односу и према *књига, књиге* и др. и према *читайи*).

212. Одредбену функцију имамо у синтагамама адвербног типа (дијатеза глагола у функцији управног члана ирелевантна је); у њима се зависном употребом самосталне речи обележава разлика датог падежног односа према истом падежном односу других речи, дакле, место верти-

²⁵³ Творительный падеж в славянских языках, Москва 1958, 28.

²⁵⁴ Исп. Белић 1, 132.

²⁵⁵ Изузев у синтагамама с два акузатива.

калног у њима имамо хоризонталан однос. Одредбена функција не подразумева функцију првог зависног члана (*ићи цео дан, стиругаи дрова цео дан*; израз *цео дан* је у односу према *целу ноћ, целу годину* и сл.).

213. У лингвистичкој литератури, нарочито руској, уобичајено је да се однос самосталне речи у зависној функцији према речи на коју се односи назива „управление“²⁵⁶. Такође је уобичајено да се под управљањем подразумевају два типа везе — „јака“ и „слаба“. Јако управљање углавном се дефинише као веза објекта с конкретном акцијом²⁵⁷, а слабо као веза објекта с апстрактном акцијом²⁵⁸, и тумачи се тиме да у првима значење глагола без допуне није потпуно, а у другима јесте²⁵⁹. Уопште се управљање везује за лексичке особине глагола, а не за смисао исказа.

214. Слажемо се с тиме утолико што сматрамо да је способност управљања, овако објашњена, стварно елеменат лексике глагола. Но слабо и јако управљање схватили бисмо друкчије — као различите типове интерсинтагматских семантичких (а не функционалних) односа. Под slabим управљањем подразумевали бисмо интерсинтагматски семантички однос у коме саставни чланови задржавају своја посебна значења и остају семантички у својој категорији, а под jakim онај у коме управни глагол (који је ван синтагме општег значења) добија своју семантичку конкретизацију апсорбујући значење зависног члана, (*зидати кућу и његаи романсу : вршии койрање* — копирати, исп. т. 35—39). Према томе, проблем управљања за нас је више питање семантике него функције.

215. А када се с гледишта функције говори о управљању, мислимо ово — функционална зависност једног члана синтагме увек је једнаког степена, тј. увек је апсолутна јер је увек условљена управним чланом. Ми не разликујемо степене зависности акузатива у синтагмама *узети књигу, волети десојку* или *ићи цео дан*, већ само разликујемо два типа зависности — допунски и одредбени. Можда би се пре могло говорити о степенима независности односно о релативно независном положају управних чланова, али и то са семантичког, а не са функционалног становишта.

216. Ни синтагме с унутрашњим објектом за нас не представљају посебну категорију ни што се тиче семантике, ни њихове функције. Сврставали смо их заједно са другим синтагмама према семантичком

²⁵⁶ Исп., нпр., Ж. Марузо, Словарь лингвистических терминов, Москва 1960, под *управление*; А. М. Пешковский, Русский синтаксис в научном освещении, Москва 1956, 285; И. И. Мещанинов, Члены предложения и части речи, Москва 1945, одељак „Управление“.

²⁵⁷ И. И. Мещанинов (ор. с., 158) наводи овај пример за јако управљање: *ученики берут тетради*.

²⁵⁸ И. И. Мещанинов (ibid.) наводи овај пример за слабо управљање: *ученики поют романс*.

²⁵⁹ О јаком и слабом управљању говори и Р. Јакобсон (наглашавајући да су то термини Пешковског); за јако управљање наводи ове примере: *чийаи књигу, исаи ипсмо*, а за слабо: *живеи годину, ићи врсиу*; ор. с., 247.

односу њихових чланова. И у њима је појам у акузативу, сматрамо, једнако функционално зависан од свога управног члана као и у свим објекатским синтагмама²⁶⁰. Можда би међу овим синтагмама требало разликовати оне у којима се објектом понавља садржај управног глагола (*вечерајши вечеру, снйши сан*) од оних у којима појам у акузативу (мада му је име од истог корена као и глагол) означава посебну представу (*йисајши йисмо*). Но, то је проблем семантичких, а не функционалних односа.

217. У синтагмама с два акузатива типа — *учиши ученика йесму* имамо два објекта у функцији од истог глагола, и то оба у допунској функцији (наравно у различитом семантичком односу). Стварање оваквих веза могуће је само уз неколико глагола (исп. т. 169—178), и то више по одређеном калупу него успостављањем продуктивних функционалних односа.

218. У реченици се појам с именом у акузативу без предлога укључује у предикатски део, као њен објекат (када је у допунској функцији) или као њена одредба (када је у детерминативној функцији). Појам с именом у функцији другог акузатива у реченицама типа *йосйави га сйарешишу* не само што се укључује у предикатску синтагму већ добија и семантички садржај и функцију предикативности.

219. Активне се реченице могу трансформисати у пасивне, у којима појам с именом у објекту добија ранг субјекта. Напомињемо да пасивна конструкција није ни обична ни честа у нашем језику²⁶¹. Способност трансформације често се везује за јаки тип управљања²⁶². Ми, пак, мислимо да облик реченице, активни или пасивни, зависи од тога коме се појму у саопштењу придаје смисао предикативности, смисао новог за дату ситуацију, а који се узима као познат, дат (*нейријашељ је освојио град : град је освојен од нейријашеља; сви радо слушају йу йесму : йа йесма је радо слушана од свих*). Но, то су проблеми реченичких, а не синтагматских односа²⁶³.

220. За проблеме реченичких односа интересантна је употреба генитивско-акузативног облика *га* у функцији речце којом се појачава

²⁶⁰ У литератури је уобичајено друкчије схватање од нашег. Исп., нпр., шта А. А. Шахматов каже о њима: „Винительный падеж внутреннего дополнения. Так называется винит. падеж существительного, образованного от того же корня, что господствующий над ним глагол; этот глагол может быть и непереходным; по этому его нельзя назвать винит. прямого дополнения“ (Синтаксис русского языка, Ленинград 1941, 332). Наше мишљење о употреби акузатива уз извесне глаголе који су по својој осовној значењу непрелазни в. у т. 89.

²⁶¹ Исп. М. Стевановић, Облик субјекта пасивних реченица, Наш језик, ст. с., V, 159.

²⁶² Исп. нпр., код Р. Јакопсона, оп. с., 247.

²⁶³ С обзиром да питање структуре реченице и садржаја предикативности излази из оквира нашег испитивања, ми ћемо само упутити на два краћа расправљања о томе: И. И. Мещанинов, Структура предложения, Москва-Ленинград 1963. и К. Г. Крушельницкая, К вопросу о смысловом членении предложения, Вопросы языкознания, 1956, св. 5.

значање целе реченице и, чини нам се, истиче лични став субјекта према њеном садржају:

Који шаком који капом, ето ти *га* пуна торба (Вук, Нар. посл.). — Не зна *га* пет на девет (И.). — Шта *га* паса лаје, да свако уједа зло и наопако! (И.). — Зле *га* сео Предраг арамбаша (Вук, Срп. нар. пјесме, II, 79). — У Босни *га* господоват нећеш (И., VII, 321). — Благо си *га* Јагленцу, кад је млад (Брлић-Мажуранић И., Приче из давнина, Згб. 1920, 87). — Но чекај само, тешко си *га* теби! (Змај, Певанија, Н. Сад 1882, 372). — Ето вам *га* мога кумства! /Ето вам *га* мојих жеља!/ Ето вам *га* моје песме! /Ето вам *га* мог веселја (И., 602). — Ја *га* бјежим колико могу (Живковић М., Босанчице, Бгд. 1897, 112). — А ко му *га* зна! (Јаковљевић С., Девет сто четрнаеста, Бгд. 1934, 6). — Ако се не може уљест у Фиренцу частном стазом, ја *га* тамо не улазим за у вијек (Тице Ф. Т., А. Данте, Дивна гума, Котор 1910, 14). — Једини Боже, зашто ли *га* смо живи на овој земљи? (Ђопић, Под Грмечом, Бгд. 1938, 73).

Оваква употреба облика *га*, који је само по своме пореклу деклинациони, особеност је народних говора²⁶⁴ и разговорног језика уопште.

221. За реченичне односе с гледишта функције интересантна је и конструкција тзв. *accusativus cum infinitivo*; у њој је акузатив с једне стране семантичко-синтаксички везан као објекат за свој управни глагол, а с друге стране за инфинитив који од њега зависи и који замењује зависну изричну реченицу. Веза акузатива са својим управним глаголом у овим конструкцијама представља један од обичних, нормалних објекатских односа, те с нашег гледишта оне нису ни семантички, ни функционално од посебног значаја; у њима је проблем не у употреби акузатива, већ у особеној синтаксичкој вредности инфинитива.

Овакве се конструкције у савременом књижевном језику јављају веома ретко, и осећају се више као елиптичне реченице:

И сусједној у планини / јавит' *крдо* чујеш глас паст'јера / којему се звонко озива / предводника овна звоно (Мажуранић И., Смрт Смаил-аге Ченгића, Бгд. 1935, изд. Луча, 24). — Гледао сам чардаш играт' / Пријацина *Јашу* (Змај, Друга певанија, II, Бгд. 1896, 93).

Оне се јављају, такође ретко, и у народним говорима — нешто више у чакавском и кајкавском, него у штокавском дијалекту (према саопштењу Л. Зиме)²⁶⁵:

²⁶⁴ Исп., нпр., шта Ј. Вуковић констатује за овакву употребу облика *га* у говору Пиве и Дробњака: „није необичан у одричним реченицама акузатив од заменице трећег лица (м. рода) без нарочите потребе (долази да појача значење друге речи у реченици): неће му *га* бити топло ... није *га* оно . . . како треба“ (ЈФ XVII, 83). Оваква се употреба, међутим, налази не само у одричним реченицама, већ и у афирмативним, најчешће узвичним, у претњи, чуђењу, клетвама и сл.

²⁶⁵ *Njekoje, većinom sintaktične razlike*, 312.

чакавски

Kad bi vidil *tebe* suze točit. — Daleko je čuti bečke *zvone* zvonit. — Pusti *me* reć jednu do dvi riče.

кајкавски

Videl je *kralicu* poleg svojega novoga muža sedeti. — Vidi četiri *muže* ognja kuriti. — Ona mi začula *konjiča* hrzati.

шишокавски

Upravda pripovedi krivdi, kako je *gavranove* grakati i govoriti slušao. — Videste li proći ovuda našega *kronika*²⁶⁶.

У старом језику ове се конструкције нешто чешће налазе:

Ne pomislih *tebe* toliko mudroga biti (Život Aleksandra velikoga, L. Zima, Njekoje, većinom sintaktične razlike, 309). — Ne ostavi *me* u prahu ovom pod nogami konjskimi umriti (I.). — I za to stradati *te* mniju, moja mati (I.). — Do raja dojdosmo, *koga* ti u knjigah svojih ukazuješ na kraj zemlje biti (I.). — (Sveti) se vesele, ter blaženih k sebi priti žele (M. Marulić, I.). — Moli boga da *nas* čini zlo nimati (I.). — Ja ću *te* činiti bit majku veselu (H. Lucić, I.). — Sve tej šupljine ni mogu ni čine *more* slatko biti (P. Hektorović, I.). — Kada su *te* začuli moje ime klikovati (I.). — Ja u san usnijeh *gospodu* tuj doći (M. Držić, I.). — Čin' još *Neroide* š njimi prit u družbi (M. Vetranić, I.). — Sve vidiš patiti žastoke *nesreće* jednoga vaj *roba* (N. Ranjina, I., 310). — Po žalu vidim hodit *djevojčicu*, jaoh, od truda veće palu (I. Gundulić, I.). — Pozna u srcu svej rastjeti *oganj* veći (P. Konavelić, I.)²⁶⁷.

Употреба ових конструкција у нашем језику доводи се у везу с утицајем грчког језика²⁶⁸, и с правом јер су у њему оне исте синтаксичке вредности²⁶⁹, но свакако би се могло помишљати и на утицај вулгарног латинског²⁷⁰.

²⁶⁶ Ibid.

²⁶⁷ В. још оваквих примера код Л. Зиме, оп. с., 309—312. Напомињемо да Л. Зима примере као: *mudra mi ga kažu i smiona; kolicih od vas svetih mniste; on ga vika uskrišena* и сл. сматра овим конструкцијама само са изостављеним глаголом *biti*. Мада је овакво тумачење могуће, ипак мислимо да се овде ради о употреби предикативног акузатива.

²⁶⁸ F. Miklosich, Vergleichende Syntax, 394—395.

²⁶⁹ У старогрчком су нпр. честе реченице типа: Sokrates egéito theoys panta eidēnai (= Сократ је мислио да богови знају све); А. Милев и Г. Михаилов, Старо-гръцка граматика, Софија 1961, 300—301.

²⁷⁰ Ово закључујемо према класичном латинском у коме су ове конструкције сасвим обична синтаксичка категорија, нпр.: *Aesōrum servum fuisse nārrant* (= причају да је Ероп роб био). Исп. V. Gortan, O. Gorski i P. Pauš, Latinska gramatika, Zgb. 1966, 235—239.

ЗАКЉУЧАК

222. У испитивању акузативних синтагми без предлога пошли смо од тога да значење падежа зависи од значења синтагме у којој се јавља и да се зависност са гледишта семантике састоји у томе што се појмом с именом у зависној функцији или означава његов однос према појму управне речи или открива какав латентан моменат управне речи. Такође смо пошли од тога да је значење падежне синтагме условљено и семантиком управног и семантиком зависног члана.

223. Нисмо се сложили са схватањима да акузатив (и уопште било који падеж) може бити лишен семантичког садржаја и сведен само на функцију допуна²⁷¹, с обзиром на то да смо пошли од тога да свака језичка јединица, без обзира на то како је употребљена (у зависном или независном положају) има и своје значење и своју функцију (посебан облик је факултативна појава), и да је као такву и треба испитивати²⁷².

²⁷¹ К. И. Ходова, нпр., сматра да је акузатив падеж који има само функцију, а не и значење, и да би то илустровала наводи две групе примера: *пишу заклад, занимаюсь музыкой, помогаю товарищу* (с првим допунама глагола) и *пишу письмо брату, лишаю ребенка игрушки* (с другим допунама глагола), и анализирајући их закључује: „Из приведенных примеров видно, что разные падежи в одной и той же функции в одних случаях не отличаются друг от друга по семантике, в других же — отличаются. В первой группе примеров разные падежи не отличаются друг от друга семантическими оттенками, так как они их лишены; роль этих падежей чисто синтаксическая: они служат для непосредственного распространения понятия, выраженного глаголом. Во второй группе примеров падежи, выполняющие одну и ту же функцию, отличаются друг от друга по значению: дательный падеж обозначает объект-адресат, а родительный — объект отчуждения“ (стр. 15). О функцији она даље каже: „Функция падежа соответствует его месту в предложении что подразумевает тип словосочетания, в которое входит падеж, и роль падежа — доминирующую или подчиненную—в этом словосочетании“ (стр. 21). А за акузатив К. И. Ходова закључује да је то падеж који „представляет собой чистый показатель синтаксической функции“ (стр. 25, Система падежей старославянского языка, Москва 1963).

Дуже смо се задржали на изношењу схватања К. И. Ходове зато што смо желели да покажемо и друкчија мишљења од нашег односно и другу могућу почетну позицију у разматрању падежне системе. Резултате до којих је дошла К. И. Ходова сматрамо, ипак, веома значајним.

²⁷² Исп. констатацију С. Б. Бернштајна: „Класификация [падежей] по грамматическим значениям наиболее показательна“ (Методы и задачи изучения истории

224. Основна наша подела, и структурална и семантичка и функционална, састоји се у издвајању двеју основних категорија акузативних синтагми — праве падежне, објекатске и адвербне. Право падежно, односно објекатско значење видимо у оним синтагмама у којима имамо две одвојене семантичке представе: представу о радњи и представу о појму који је њоме захваћен; адвербно значење видимо у оним синтагмама у којима имамо само једну семантичку представу: представу о радњи ограниченој, детерминисаној било у погледу времена било у погледу мере.

225. Право падежно значење остварује се у двама врстама акузативних синтагми: у синтагмама објекатских односа и у синтагмама двоструких објекатских односа.

226. У синтагмама објекатских односа име у акузативу означава појам који се глаголским процесом непосредно и у целини ангажује као пасиван или у пасивној улози. Ово опште објекатско значење у зависности од врсте процеса којим се објекат ангажује реализује се у три основна типа: у синтагмама с објектима конкретних односа, у којима управни глагол означава физичко или какво друго дејство којим се објекат (реалан предмет или какав други појам) ангажује или модификује на различите начине; у синтагмама с објектима апстрактних односа, у којима се глаголском радњом означава само однос појма с именом у објекту према њој, односно преко ње према субјекту; и у синтагмама објекатско-просторних и објекатско-временских односа, у којима управни глаголи означавају процесе којима се савлађују просторни и временски појмови с именима у објекту.

227. Према врсти ангажовања и модификације појма с именом у акузативу синтагме конкретних односа могу бити од неколико врста: оне у којима се појмом у акузативу означава резултат какве креативне, стваралачке акције (*зидати кућу, њисати њисмо*); оне у којима се појам у објекту мења, модификује, било у квалитету, било у квантитету, било у односу на стање у коме се налази (*ојравити саи, окраиити рукаве, њробудити браиа*); оне у којима се појам објекта обухвата глаголском радњом, ангажује њоме, али се под њеним утицајем не мења, заправо не мења видно (ово ангажовање латентно садржи и представу о модификацији, али она није у првом семантичком плану) (*џући жену, савештовати друга*); оне у којима објекат под дејством глаголске радње мења своје место или положај (*џренити дрва, њодићи руку*); оне у којима објекат мења само правац или брзину кретања (*скренути кола, убрзати коње*); оне у којима се објекат само релативно, посредно мења односно у којима промена објекта резултира из других промена извршених у синтагми (*ојколиити град, сусџићи некога*); оне у којима се објекат мења, опет посредно, само у толико што се глаголска радња врши са циљем да се он замени, компензује (*замениити главног јунака, окајати грехе, њлаиити кафу*).

значений падежей в славянских языках, Творительный падеж в славянских языках, Москва 1958, 28).

228. Неколико семантичких врста имамо и у синтагмама апстрактних односа у зависности од врсте односа у коме се објекат налази према глаголском процесу, односно према субјекту: посесивну (*имајџи кућу*); опажајно-сазнајну (*видејџи жену, њознавајџи човека*); емотивну (*волејџи девојку, желејџи лејџе хаљине*); квалификативну (*знајџи сџиране језике, играјџи добро шах*); такође посебан однос појма у објекту према управном глаголу и субјекту као носиоцу његовог процеса имамо и у синтагмама стања субјектових (*џиријџи увреде, боловајџи џуберкулозу*) и у синтагмама стања граматичких објеката (тзв. логичког субјекта) (*нога га боли, џробада га у лакџу*²⁷³) — у првим синтагмама стања појам у акузативу означава стање које се на начин казан управним глаголом приписује субјекту, а у другима, за разлику од ових и свих других објекатских синтагми, име у акузативу означава лице које је захваћено стањем казаним управним глаголом.

229. У посебну објекатску категорију издвојили смо синтагме објекатско-просторних и објекатско-временских односа (*џређи џланину, џровесџи џрве године живоџа*). Оне су по своме општем семантичко-синтаксичком односу објекатске; од њих се разликују само нарочитом, специфичном применом ове семантике. На њиховом издвајању инсистирамо; не толико на издвајању од опште објекатске колико од адвербне категорије²⁷⁴.

230. Двоструке објекатске односе имамо у синтагмама с двојним акузативом (*учијџи ученика џесму*) и у синтагмама с предикативним акузативом (*учинијџи некога сџарешину*); у њима је појам с именом у другом акузативу везан не само за свој управни глагол већ и за појам првог објекта, и ова двострука и индиректна семантичко-синтаксичка зависност битан је услов за остваривање њиховог значења. Синтагме двоструких објекатских односа у савременом језику нису жива и продуктивна семантичка категорија (једино се за синтагме с предикативним акузативом у којима је придев у функцији другог објекта може рећи да се нешто чешће налазе — *учини га несређног*), те имају маргиналан значај у давању семантичке слике акузатива.

231. Адвербну семантичку категорију чине временске и мерне синтагме; у њима се ближе детерминише конкретна реализација глаголске радње, целе синтагме или неког појма у њој.

У временским синтагмама појмом у акузативу означава се временски период, одсек у току кога долази до вршења глаголског процеса (ире-

²⁷³ Р. Јакобсон истиче да и у овим синтагмама, тј. бесубјекатским реченицама, или како он каже — „реченицама у којима место субјекта остаје упражњено, у којима имамо нулти субјекат, опште значење акузатива остаје, и овде он означава да је над њим нешто надређено“ (Beitrag zur allgemeinen Kasuslehre, Travaux du cercle linguistique de Prague, 1936, св. 6, 252).

²⁷⁴ Мислимо да је ова категорија у неким досадашњим испитивањима акузатива била неоправдано запостављена, вероватно због своје лексичке ограничености (нпр. у Граматици руског језика АН СССР-а објекатско-временска категорија није издвојена од адвербне временске).

левантно је да ли се време аперцепира у своме трајању или само као моменат који одговара времену вршења глаголске радње); и овај временски период обележен је каквом јединицом временске мере и у савременом језику обавезно је одређен каквим познатим моментом, анафорским указивањем на њега (*дошао је једно њојодне, њај дан није добио храну*). До ове обавезне детерминације дошло је још у доисторијској епоси српскохрватског језика, и она је уследила као последица промене значења временског акузатива — недетерминисани акузатив означавао је само временску јединицу без прецизирања о којој се ради у низу могућих, једнаких, док се детерминацијом издваја, одређује баш она у току које долази до глаголског процеса. Паралелно с овим функцију недетерминисаног, широко схваћеног временског одређивања преузимао је акузатив с предлогом у (*власџелињ вечерь да не њозиваџи се > власџелин у вечер да не њозиза се*).

У мерним синтагмама појмом с именом у акузативу или се ограничава количина појма који је ангажован глаголским процесом (*дај ми шаку њиринча*), или се означава цена, вредност каквог појма (*џо кошџа хиљаду динара*), или се одређује о којој се појави ради у низу понављања радњи (*џишем вам џрећи џуџ*). Мерно значење може бити примењено и на протор или на време односно може се мерити дужина кретања израженог управним глаголом или дужина трајања глаголске радње (*џишо је чџав километџар или служиџе годину дана*).

232. Акузативом без предлога не може се у савременом језику одређивати место на коме се врши радња или у правцу кога се врши кретање; дакле, адвербних просторних значења нема. Међутим, претпоставља се, ова је категорија морала постојати у општесловенском језику, и она се већ у њему морала губити с обзиром на то да је нема или готово нема у историјском периоду словенских језика. До њеног губљења је дошло под утицајем експанзије предлошко-падежних веза.

233. Веома је важно истаћи да у свим овим категоријама акузатив није једини могући носилац тога значења. У неким категоријама, нарочито у појединим лексичким реализацијама јављају се у синонимичној, семантички идентичној употреби и неки други падежни облици, а неке се, пак, целе семантичке врсте могу изразити и неким другим падежним или предлошко-падежним синтагмама.

234. Појам који се каквом акцијом ствара или модификује може се означити једино акузативним обликом; у овим семантичким типовима синонимских могућности нема.

235. Појам који се обухвата глаголским процесом, који се директно ангажује у њему физичким контактом, или контактом који се као такав подразумева, такође се може означити само акузативом (*џирџаџи очи, ударџиџи некога*). Међутим, ако је контакт остварен каквим другим начином, процесом говорења, обраћања појму с именом у акузативу, ови се односи у извесним случајевима могу означити и дативом; исп.: *лагџи некога : лагаџи некоме; савџоџаџи некога : савџоџаџи некоме;*

йомагаџи некога : йома:аџи некоме; служиџи некога : служиџи некоме; судиџи некога : судиџи некоме и сл. (међу синтагмама с акузативом и дативом у савременом језику извесна семантичка разлика, али она није ни генерална ни обавезна). Дијахроничним и компаративним испитивањем ових случајева утврдили смо: да је употреба датива у овим синтагмама стара општесловенска особина, да је до употребе акузатива у њима дошло у доисторијској епоси српскохрватског језика, да је она уследила као последица општесловенске тенденције сужавања дативског семантичког спектра (што је свакако у вези са сужавањем сфере употребе беспредлошких конструкција уопште) и потенцијалне језичке могућности да се однос према појму коме је намењено вршење ове врсте глаголске радње или у правцу кога се она врши може схватити и као однос посебног ангажовања појма. Оваквог интерпретирања наменских односа има и у другим словенским језицима, али се оно у њима тиче само појединачних случајева, међутим шире развијање објекатског односа из наменског једна је од специфичних особина српскохрватског језика.

236. Име појма који под дејством глаголске радње мења место у простору може бити само у акузативном облику. Међутим, када се синтагмом означава промена положаја у границама истог места, а нарочито када се објектом обележава део тела субјектовог, семантички блиске овима јављају се синтагме с инструменталом (исп. *вршеџи коло : вршеџи колом; брзаџи њрсеџи : брзаџи језиком*). Семантичка разлика међу њима је у овоме: у синтагмама са акузативом глаголска је радња усмерена на објекат, и она се врши с циљем да се модификује положај објекта — и баш је модификација положаја објекта оно што се истиче у први семантички план ових односа; у синтагмама са инструменталом истиче се у први семантички план сама глаголска радња и начин на који се она врши, а функција инструментала је само ближа детерминација њеног вршења. (Нисмо се сложили са схватањем М. Ивић да је моменат циљности обавезно присутан у акузативним синтагмама и обавезно одсутан у инструменталним и да се оне баш према њему и диференцирају; сматрамо да циљност као семантички елеменат може бити присутна и у једнима и у другима, само је у акузативним циљ објекат, његова модификација, а у инструменталним циљ је сама радња, њено вршење). Овакав семантичко-синтаксички паралелизам акузативних и инструменталних синтагми особина је свих словенских језика синтетичког система деκлинације.

237. Значење модификације мобилности искључиво је акузативно.

238. У синтагмама с релативним променама места и улоге појма у објекту у односу на друге чланове синтагме ситуација је аналогна оној коју имамо у синтагмама с односима простог обухватања и ангажовања — када се појам објекта доводи у директан просторни однос са каквим другим појмом, његово име може стајати само у акузативу (*јокр:џи руком лице*), а када је, пак, у питању измена његове улоге, у извесним случајевима јавља се и овде датив: *слава мајку зайада : слава мајци зайада*. С обзиром на то да у другим словенским језицима у овој врсти син-

тагми, ако их у њима уопште и има, име допуне стоји по правилу у дативу, закључујемо да су и ово једне од синтагми у којима се објекатско значење развило из наменског још у доисторијској епоси српскохрватског језика.

239. И међу синтагмама компензационих односа има оних у којима је могућа синонимична употреба акузатива без предлога и акузатива с предлогом за (исп. *илаиџиџи кафу* : *илаиџиџи за кафу*). И у њима бисмо из словенске перспективе очекивали општи наменски однос, те и оне представљају једну од особености српскохрватског објекатског система.

240. Семантички однос појма који се поседује према ономе у чијем је поседу изразито је акузативан. Међутим у овој је категорији веома уочљива корелација са генитивом, не по синонимичности већ по блискости значења; исп. *ја имадем љуну кулу блага* : *он има новаца*; или *набаве баруџи*, *џири џаџиrone* и *неколико фишека* : *набаве баруџа*; *дај ми оно брашно* : *дај ми брашна*. Семантичка разлика између ових синтагми је у овоме: синтагмама с генитивом обележава се партитивност, а синтагмама с акузативом обухватаће објекта у целини глаголском радњом; но поред овога ми у синтагмама с генитивом видимо обележаваће неодређености објекта, неодређености и по количини и уопште. Овакав семантички паралелизам партитивног генитива и објекатског акузатива особина је словенских језика уопште.

У овој се категорији, нарочито уз глагол *немаџи*, најбоље чува и употреба словенског генитива као генерална синонимска могућност објекатском акузативу. Испитујући проблем падежа објекта негативних реченица у српскохрватском језику уопште дошли смо до следећих закључака: у савременом књижевном језику употреба акузатива упадљиво је већа него употреба генитива (83% акузатива : 17% генитива), изузев уз глагол *немаџи* уз који се претежно употребљава генитив (90% генитива : 10% акузатива); употреба акузатива по правилу се у савременом књижевном језику везује за семантичко-синтаксичку детерминисаност објекта; употреба генитива нешто је интензивнија него у књижевном језику у говорима Мачве, и нарочито Босне и Херцеговине; паралелну употребу акузатива и генитива налазимо у нашем језику још од првих писаних споменика; и у другим словенским језицима запажа се процес губљења словенског генитива, али је српскохрватски језик у томе најдаље отишао. До овога процеса дошло је свакако из унутрашњих језичких разлога односно због изједначавања семантичко-синтаксичке вредности словенског генитива с објекатским акузативом (вероватно још у прасловенском), мада се, када су у питању српскохрватски и старословенски језик, не могу искључити и утицаји балканске језичке средине.

241. Име појма који се обухвата опажајно-сазнајним и емотивним процесом у књижевном језику означава се само акузативом. Ипак уз неке глаголе из ових категорија (као *гледаџи*, *видеџи*, *слушаџи*, *жаљаџи* и сл.), као и уопште уз неке глаголе којима се означава само успостав-

љање одређеног односа са објектом (као *инијаџи*, *молиџи*, *грдџи*, *чуваџи*, *звџи* и сл.) у савременим говорима Бачке, Мачве, и уопште у западнијим, нарочито штокавским говорима може се у истом значењу поред акузатива употребити и генитив. Употреба генитива у овим синтагмама општесловенска је особина; ње је било и у старом српскохрватском језику и у другим старим словенским језицима. Према општем значењу генитива у индоевропским језицима, претпостављамо да је употреба генитива у овим случајевима праиндоевропска особина. (Гумачење А. Белића да се генитив уз глагол *инијаџи* развио прво уз супин, па тако и остао када је супин замењен инфинитивом мислимо да се може односити само на поједине случајеве, а никако на употребу генитива уз ове глаголе уопште). Смењивање генитива акузативом у овим синтагмама (које се почело вршити, највероватније у прасловенској епоси, а можда и пре) последица је промене схватања семантичких веза у њима, односно промене схватања паргитивности и објектности. Наиме, судећи према овим примерима, као и према развијању објекатских односа из општенаменских, може се закључити да су се у прасловенском језику, а и раније, акузативом обележавали само појмови потпуно обухваћени глаголским процесом, а да су се тек касније почели схватати као објекатски и односи којима се директно ангажују појмови (у синтагмама са глаголима *инијаџи*, *молиџи* и сл. или *саветоваџи*, *јомагаџи* и др. у први семантички план истиче се директно ангажовање појмова у акузативу, а не њихово обухватање).

242. У квалификативним синтагмама које су настале као нормална последица схватања процеса који врши субјекат као процеса који уме и може вршити, који је на изванредан начин његова особина — синонимских могућности нема (исп. *она њере рубље јо кућама*, *војвода је онај који њредводи војску* и сл.). Међутим, у оним квалификативним синтагмама које нису инициране неким активним објекатским односом, које су се у нашем језику развиле првенствено као квалификативне постоје различите синонимске могућности; нпр.: *говориџи сџране језике* : *говориџи на сџраним језицима* или *говориџи сџраним језицима*; *свираџи клавир* : *свираџи на клавиру* или *свираџи у клавир*; *играџи шах* : *играџи шаха*. Ове су синтагме необичне у односу на синтагме истог значења у другим словенским језицима (јер се у њима по правилу за остваривање овога семантичког односа не употребљава акузатив), али су оне и обичне и очекиване из перспективе нашег језика, јер је у њему уопште евидентна тенденција ка ширењу употребе акузатива у ситуацијама када се допуном обележава појам који се ангажује у глаголском процесу, а и музички инструменат или друштвена игра и сл. могу бити схваћени као појмови којима се субјекат ангажује. Ово ширење акузатива могло је бити подстакнуто и утицајем блиских западноевропских језика (првенствено немачког), но резултати до којих је оно довело постали су саставни део српскохрватског објекатског система.

243. Синтагме с односима субјектових стања искључиво су акузативне. Додуше, неким од њих блиске су различите синтагме узроч-

ног значења (исп. *шријети* *увреде* : *шријети* *због увреде*), али оне нису ни у синонимском односу ни у односу семантичких паралелизама.

244. У синтагмама стања граматичких објеката (тзв. логичких субјеката) у којима је агенс познат и означен (*боли га њена хладноћа, занела га вријоглавица, нога га боли*) — синонимских могућности нема. Међутим, у синтагмама које представљају у ствари безличне реченице (*завија га у шрбуху, воља га је*) паралелно са акузативом јављају се и дативи (*завија му у шрбуху, воља му је*). И ови акузативи представљају српскохрватске иновације, и овде имамо објекатско интерпретирање општих наменских односа.

245. Објекатско-просторне и објекатско-временске синтагме само су акузативне; просторни и временски појмови који се пролазе, савлађују и у нашем језику и у другим словенским језицима обележавају се само акузативом.

246. Међу синтагмама објекатских односа, нарочито међу онима са глаголима са значењем каквог процеса говорења, саопштавања, мишљења, осећања, у савременом језику налазимо и остатке, додуше ретке, акузатива којима се означавају не представе које се стварају глаголским процесима или представе на које се односе глаголски процеси већ само предметни садржаји неизречених представа (исп. *шричаји срећне догађаје* : *шричаји леје шриче*; у првој синтагми појам *срећне догађаје* предметни је садржај какве акустичне представе која се ствара глаголским процесом (приче, говора или сл.), док у другој појам *леје шриче* означава баш оно што се ствара вршењем радње управног глагола). С обзиром на овакво значење објекте ових синтагми назвали смо експликативним објектима. Они су ретки и у другим словенским језицима, а било их је у историјским периодима свих њих, и у свима њима они су се изгубили под утицајем експанзије предлошко-падежних веза.

247. Још од првих писаних споменика паралелно са синтагмама двоструких објекатских односа и у истом значењу јављају се и синтагме са дативом, са локативом и предлогом *о*, са акузативом и предлогом *за*, са инструменталом и још са неким падежним облицима у функцији друге допуне (што зависи од значења сваке синтагме посебно). У савременом језику уместо синтагми с двојним акузативом (*учиши ћаке њесму, молиши некога њомоћ*) много чешће се употребљавају синтагме с другим зависним чланом у облику датива, локатива с предлогом *о* или акузатива с предлогом *за* (*учиши ћаке њесми*, или ређе и у нешто друкчијем значењу *о њесми, молиши некога за њомоћ*), а уместо синтагми с предикативним акузативом (*учиниши некога сшарешину, њосшавиши некога бискуја, назваши је вероломницу*) употребљавају се чешће синтагме с предикативним инструменталом, с предлошко-падежном везом *за* + акузатив или с предикативним номинативом (*учиниши некога сшарешином, њосшавиши некога за бискуја, назваши је вероломница*). Процес губљења двојних падежних односа општесловенски је и изазван је унутрашњом језичком тежњом за формалним диференцирањем различитих семантичких односа у истој

синтагми; до њега је дошло у раном историјском периоду словенских језика. (Губљење синтагми с двојним акузативом могло је изазвати и губљење експликативног акузатива, јер је он у некима од њих, нпр. у синтагмама с глаголом *молићи*, *ишћати* и сл. био увек у функцији друге допуне).

248. Адвербним акузативним временским синтагмама синонимичне су адвербне генитивске синтагме, и оне се напоредо почињу јављати још од првих писаних споменика, нарочито у случајевима када се детерминативима обележавају дужи временски периоди (месец, година и сл.; исп. однос *ше године је дошао* : *шо јујро је дошао*, који је сасвим уобичајен у савременом језику). До ширења генитивских на рачун акузативних синтагми довели су семантички разлози: генитивом се обележавао, и обележава, временски период чије границе нису тачно одређене, а као такво време се баш схватало, и схвата, када су у питању дужи временски периоди²⁷⁵ (или када су имена временских периода у множини; исп. *ових дана је дошао*); у акузативу су остала само имена краћих, одређенијих временских периода (но и у тим случајевима јавља се и генитив). Овај се процес одвијао у историјском периоду српскохрватског језика. Он није једнаког интензитета у свим словенским језицима, у руском је, нпр., незнатан.

249. У исто време и из истих семантичких разлога генитив је почео продирати и у акузативне адвербне синтагме мерно-временских односа, с обзиром на то да је време којим се мери дужина трајања радње истодобно и време у коме се радња врши, а често се при том има на уму не само одмеравање, већ и идентификација времена вршења радње (исп. *целу йрошлу годину је радио* : *целе йрошле године је радио*).

250. И у мерним синтагмама у којима се врши приближно одмеравање вредности нечега паралелно са акузативом јавља се генитив (исп. *ваља крило хиљаду дукаџа* : *бело лице вреди Субојице*). Употребу генитива овде је условила недовољна детерминисаност појма који се као мера узима.

251. Остале адвербне синтагме мерних односа, и оне у којима се одређује количина појма који је ангажован глаголским процесом (*дај ми шаку йиринча*), и оне у којима се одмерава дужина кретања казаног управним глаголом (*ишао је чийав километар*) само су акузативне; оне немају других синонимских могућности.

252. Постојање овако бројних синонимских могућности у категорији акузативних синтагми резултат је еволутивних процеса који су се развијали и који се још увек развијају.

²⁷⁵ Асоцирање на време без тачно одређених граница могле су изазвати и одредбе временских јединица саграђене од партиципа и прилога, као *йрошли*, *минули*, како је то показала М. Ивић, но ми ипак сматрамо да је дужина временских јединица имала пресудну улогу у приближавању акузативне временске категорије генитивској.

253. Да завршимо дајући одговор на питање: какав смисао имају промене које су се вршиле и које се врше у акузативним синтагмама и како се оне одражавају на њихову синхроничну семантичко-синтаксичку вредност.

У еволуцији акузативних синтагми паралелно се одвијају два процеса: губљење једних семантичких врста и развијање других, нових.

254. Све категорије које су се изгубиле, или се губе, имале су једну заједничку семантичку особеност — широку, недовољно детерминисану семантику односа појма с именом у акузативу према управном глаголу: у адвербним просторним синтагмама појмом у акузативу одређивао се циљ кретања уопште, без детерминације да ли се његова крајња тачка налази у унутрашњости појма с именом у акузативу, или на његовој површини и сл.; у синтагмама с експликативним акузативом појмом у акузативу означавао се само предметни садржај какве представе односно оно што је уопште у вези са глаголским процесом, а не посебан појам, представа и њен директан однос с управном речју; у синтагмама с двоструким акузативним односима семантички однос другог акузатива сасвим је недетерминисан, индиректан, и за управни глагол везан обавезно преко појма првог акузатива; а у адвербној временској категорији појам с именом у акузативу био је или неодређен или неодређених граница. Губљење ових синтагми значило је елиминисање из акузативне категорије свих недовољно детерминисаних или индиректних односа.

255. Процес ширења употребе акузатива истога је смисла, само је усмерен у другоге правцу, и значи: обухватање акузативном категоријом свега што је у директном односу с глаголском радњом односно сваког појма у синтагми на који је глаголска радња управљена, који је у директном контакту са њом и који је непосредно и у целини ангажован као пасиван или у пасивној улози.

Две су основне категорије које се у неким својим реализацијама преливају у акузативну — генетивска и дативска.

Из генетивске категорије у акузативну прелиле су се оне синтагме у којима се изгубило схватање партитивности (или чега сличног из семантичког спектра генитива), а то су синтагме са негативним глаголима у функцији управног члана и оне са глаголима који, најопштије речено, значе успостављање одређене релације са објектом (тј. са глаголима *видети*, *ићи*, *молити* и сл.). И једнима и другима заједничка су два момента: изостајање физичког, или схваћеног као таквог контакта глаголске радње са објектом и изостајање физичке обухваћености објекта у целини глаголским процесом, у првима зато што до радње не долази јер се она негира, у другима због саме семантике управних глагола. А изгледа да су баш остваривање физичког контакта и обухваћеност објекта у целини били релевантни елементи за некадашњи семантички садржај акузатива, и да се све оно што није у физичком контакту са радњом или све оно што није у потпуности обухваћено њоме схватало као делимично, као партитивно, генитивско.

Продирање акузатива у ове позиције имало је као нормалну последицу и извесну промену у схватању акузатива уопште, односно утицало је

на ширење његове семантичко-синтаксичке вредности од појма који је у физичком контакту са радњом и који је њоме обухваћен у целини као односу појма који је у непосредном контакту са радњом и који је директно и у целини ангажован њоме.

Овакво ширење схватања акузативног односа, с једне стране, и познато сужавање дативске категорије, с друге стране, условили су и колебање дативских синтагми с глаголима *лагајши*, *савейовајши*, *йомагајши*, *служши*, *смейши*, *судши* и сл. у функцији управног члана између дативске и акузативне категорије; наиме, ове су промене створиле могућности да се однос појма коме је намењено вршење ове врсте глаголске радње схвати и као однос посебне врсте ангажовања тог појма (а из тога произилази тенденција промене: *лагајши некоме* > *лагајши некога*; *йомагајши некоме* > *йомагајши некога* и др.; или *слава мајци зайада* > *слава мајку зайада*; или *воља му је* > *воља га је* и др.).

256. Процес ширења употребе акузатива запажа се, нарочито у новије време, и у појединачним случајевима, као што су нпр. синтагме: *корисјиши ирилику*, *корисјиши годишњи одмор*; *свирајши клавир*, *свирајши виолину*; *вежбајши скалу*; *играјши шах*, и још неке, што свакако указује на тенденцију ширења схватања акузатива као односа у коме је глаголски процес управљен на какав појам и у коме се тај појам директно ангажује, али као пасиван или у пасивној улози, и узимања баш ове семантичко-синтаксичке вредности као оне према којој се акузативне синтагме без предлога као категорија разликују од других беспредложних падежних синтагми са глаголом у функцији управног члана: од генитивских — са општом партитивном и аблативном семантиком, од дативских као општенаменских и инструменталних као синтагми са односом глаголске радње и посредника, средства њеног вршења. Наиме, семантичка компонента управљености глаголског процеса одваја акузативне синтагме од инструменталних и делом од генитивских (појму у инструменталу или аблативном генитиву — *сече хлеб ножем* и *боји се зиме* — није усмерена глаголска радња), а компонента ангажовања у целини одваја их од партитивних генитивских, док их пасивна ангажованост одваја од дативских и инструменталних (у синтагмама *додајем му лошцу* и *сечем хлеб ножем* појмови у дативу и инструменталу нису пасивни).

257. Елиминисање недовољно детерминисаних и индиректних односа из акузативне категорије општесловенски је процес и завршен је, или готово завршен, у свим словенским језицима. И процес ширења акузативне категорије захватио је све словенске језике (разуме се — посматрају се само језици са синтетичком деклинацијом), али је он у њима различите и снаге и ширине. Најинтензивнији је, изгледа, баш у српскохрватском језику, али не и у свим његовим говорима. Периферни говори, и на истоку и на западу, показују у овоме смислу прогресивност (у њима се већ готово изгубио словенски генитив, као и генитив уз глаголе *ишјајши*, *молиши* и сл.; у њима је изразита и тенденција преласка извесних дативских синтагми у акузативне, у неким више у неким

мање), док централни говори, од буњевачког са севера, преко бачког, сремског, босанског до херцеговачког на југу чувају неке црте конзервативног стања. Ово је, чини нам се, разумљиво с обзиром на веће могућности импулса за иновационе процесе у суседству са другим говорима, посебно са балканском и европском језичком средином.

ДАРИНКА ГОРТАН-ПРЕМК

БЕСПРЕДЛОЖНЫЕ АККУЗАТИВНЫЕ СИНТАГМЫ В СЕРБСКО-ХОРВАТСКОМ ЯЗЫКЕ

Р е з ю м е

1. Основной задачей этой работы было семантико-синтаксическое исследование беспредложных аккумулятивных синтагм в сербскохорватском языке в синхроническом и диахроническом плане с целью, прежде всего, констатации их положения в современном литературном языке и определения тенденций их развития.

2. Исследование проводилось, в основном, в следующих направлениях: определение структурных особенностей аккумулятивных синтагм; констатация основных семантико-синтаксических категорий этой падежной конструкции; объяснение этих категорий; исследование синтаксической синонимии с констатацией возможной синонимичности других падежных синтагм с данными; выявление тенденций семантико-синтаксического развития данного падежного отношения в диахроническом плане сравнительно со славянскими и другими языками.

3. Семантико-синтаксические категории определены и сформулированы на основании материала современного литературного языка, а диалектный и исторический материал служит иллюстрацией лишь того, чего нет в современном литературном языке, того, что не совпадает с современным литературным языком, а также и того, что могло бы способствовать лучшей и более точной трактовке современного состояния. Особое внимание уделено явлениям, проявляющим определенную эволюционную тенденцию, а также и всем случаям необычного и редкого употребления аккумулятора, колебания и неустойчивости отдельных категорий или возможной синонимичности с другими падежными синтагмами, а особенно тем случаям, когда сравнение с другими славянскими языками с той же системой склонения показывает хотя бы некоторое удаление от общеславянского значения аккумулятора или отступление от общеславянской тенденции.

4. В исследовании беспредложных аккузативных синтагм мы исходили из того, что значение падежа зависит от значения синтагмы, в которой он употребляется, и что зависимость с точки зрения семантики состоит в том, что понятием с именем в зависимой функции или обозначается его отношение к управляющему слову, или открывается какой-нибудь латентный момент управляющего слова. Мы исходили также из того, что значение падежной синтагмы обусловлено и семантикой управляющего, и семантикой зависимого члена.

5. Основное наше членение, как структурное, так и семантическое и функциональное, заключается в выделении двух основных категорий аккузативных синтагм — собственно падежной, объектной и обстоятельственной.

6. Истинно падежное или объектное значение мы видим в тех синтагмах, в которых имеем два отдельных семантических представления: представление о действии и о понятии, связанном с действием; обстоятельственное значение мы видим в тех синтагмах, в которых имеется только одно семантическое понятие: понятие о действии ограниченном, детерминированном или в отношении времени, или в отношении меры.

7. Истинно падежное значение реализуется в аккузативных синтагмах двух типов: в синтагмах с объектными отношениями и в синтагмах с двойными объектными отношениями.

8. В синтагмах с объектными отношениями имя в аккузативе обозначает понятие, включаемое глагольным процессом непосредственно и целиком как пассивное или в пассивной роли. Это общеобъектное значение в зависимости от характера процесса, который включает объект, реализуется в трех основных группах: в синтагмах с объектами, выражающими конкретные отношения, где управляющий глагол обозначает физическое или какое-то другое действие, включающее объект (реальный предмет или абстрактное понятие) или изменяющее его различными способами; в синтагмах с объектами, выражающими абстрактные отношения, в которых действие, выраженное глаголом, обозначает только отношение понятия с именем в объекте к этому действию или через него к субъекту; и в синтагмах с объектно-пространственными и объектно-временными отношениями, в которых управляющие глаголы обозначают процессы, овладевающие пространственными и временными понятиями с именами в объекте.

9. В зависимости от типа изменения и включения понятия с именем в аккузативе синтагмы с конкретными отношениями могут быть нескольких типов, которые мы, стремясь к тому, чтобы их названия соответствовали их семантическому содержанию, назвали: синтагмы образующих отношений, где понятием в аккузативе обозначается результат какого-нибудь творческого действия (*зидати кућу* „строить дом“, *йравити колаче* „делать пирожные“); синтагмы с модифицирован-

но-трансформационными отношениями, в которых объект меняется или в качественном, или в количественном отношении, или по отношению к состоянию, в котором он находится (*оїравити сайи* „починить часы“, *оїраїтїи рукаве* „подкоротить рукава“, *їробудїи браїа* „разбудить брата“); синтагмы с отношениями пространственного охвата и включения без видоизменений, в которых понятие объекта охвачено действием глагола, включено в него, но не меняется под его влиянием, вернее не меняется внешне (это включение скрывает в себе и понятие о видоизменении, но оно не лежит в первом семантическом плане) (*їуїи жєну* „бить жену“, *савєїоваїи друга* „давать советы другу“); синтагмы мобильных отношений, в которых объект под влиянием действия, выраженного глаголом, меняет свое место или положение (*їренєїи дрва* „перенести дрова“, *їодїїи руку* „поднять руку“); синтагмы с видоизменениями мобильных отношений, в которых объект меняет только направление или скорость движения (*скренуїи кола* „повернуть машину“, *убрзаїи коње* „подхлестнуть лошадей“); синтагмы с релятивными изменениями объекта, в которых объект изменяется лишь косвенно, то есть в которых изменение объекта есть результат других изменений, произошедших в синтагме (*оїколоїи град* „окружить город“, *сусїїїи некога* „догнать кого-либо“); синтагмы с компенсующими отношениями, в которых объект изменяется тоже косвенно, но лишь в той мере, что действие, выраженное глаголом, производится с целью его замены, компенсации (*замєнїи главног јунака* „заменить главного героя“, *окајїи грєхе* „отмолить грехи“, *їлаїїїи кафу* „заплатить за кофе“).

10. Несколько семантических типов имеем и в синтагмах с абстрактными отношениями в зависимости от характера отношений объекта к глагольному процессу или к субъекту: посессивную (*имайи кућу* „иметь дом“); наблюдательно-познавательную (*видєїи жєну* „видеть женщину“, *їознаваїи човека* „бить знакомым с человеком“); эмоциональную (*волеїи девојку* „любить девушку“, *жєлєїи лєїє хаїїне* „желать приобрести красивые платья“); квалификативную (*знаїи сїїране јєзїке* „знать иностранные языки“, *играїи добро шах* „хорошо играть в шахматы“); особое отношение понятия в объекте к управляющему глаголу и субъекту как носителю его процесса имеем также и в синтагмах состояний субъекта (*їрїєїи уврєде* „терпеть оскорбления“, *боловаїи їубєркулозу* „болеть туберкулезом“) и в синтагмах состояния грамматических объектов (так называемых логических субъектов) (*нога га боли* „у него болит нога“, *їрєбада га у лакїу* „у него колет в локте“) — в первых синтагмах состояния понятие в аккузативе обозначает состояние, приписываемое субъекту таким образом, как диктует управляющий глагол, а в других, в отличие от этих и всех остальных объектных синтагм, имя в аккузативе обозначает лицо, охваченное состоянием, выраженным управляющим глаголом.

11. В отдельную объектную категорию мы выделили синтагмы с объектно-пространственными и объектно-временными отношениями

(*йрећи иланину* „перейти через горы“, *йровести йрве године живоша* „провести первые годы жизни“). Они по своему общему семантико-синтаксическому отношению являются объектными; и отличаются от последних только особым, специфическим использованием этой семантики.

12. Двойные объектные отношения имеем в синтагмах с двойным аккузативом (*учиши ученика йесму* „учить ученика стихотворению“) и в синтагмах с предикативным аккузативом (*учиниши некога сйарешину* „назначить кого-нибудь главой“); в них понятие с именем, выраженное вторым аккузативом, связано не только со своим управляющим глаголом, но и с понятием первого объекта, и эта двойная и индиректная семантико-синтаксическая зависимость является важным условием реализации их значения. Синтагмы с двойными объектными отношениями в современном языке не являются живой и продуктивной семантической категорией (только о синтагмах с предикативным аккузативом, в которых в качестве второго объекта выступает имя прилагательное, можно сказать, что они встречаются несколько чаще — *учини га несрећног* „он сделал его несчастным“) и имеют второстепенное значение для выяснения семантической картины аккузатива.

13. Обстоятельственную семантическую категорию составляют синтагмы с отношениями времени и меры; в них ближе обуславливается реализация глагольного действия, всей синтагмы или какого-либо понятия в ней.

Во временных синтагмах понятием в аккузативе обозначается период времени, отрезок, в течение которого доходит до осуществления глагольного процесса (при этом иррелевантно, воспринимается ли время в своем движении или лишь как момент, соответствующий времени осуществления глагольного действия); и этот отрезок времени обозначен некоторой единицей времени и в современном языке обязательно обозначен каким-то известным моментом, анафорическим указанием на него (*дошао је једно йойодне* „он пришел однажды после обеда“, *йшај дан није добио храну* „в тот день он не получил пищу“). Эта обязательная детерминация появилась еще в доисторическую эпоху сербско-хорватского языка, явившись результатом изменения значения временного аккузатива — недетерминированный аккузатив обозначал только единицу времени, не уточняя, о какой из ряда возможных, одинаковых идет речь, в то время как благодаря детерминации выделяется, выбирается именно та, в течение которой доходит до глагольного процесса. Одновременно с этим функцию недетерминированного, широко понимаемого временного определения брал на себя аккузатив с предлогом *у* (*власйелинь вечерь да не йозиваеть се* „не надо вечером приглашать феодала“ > *власйелин у вечер да не йозива се*).

В синтагмах с отношениями меры понятием с именем в аккузативе либо ограничивается объем понятия, участвующего в глагольном процессе (*дај ми шаку йшринча* — дай мне горсть рису), либо обозначается цена, стоимость какого-нибудь понятия (*йшо кошйиа хильаду ди-*

нара — „это стоит тысячу динаров“), либо определяется, о каком явлении в целом ряде повторяющихся действий идет речь (*йишем вам йирећи йуий* — „я пишу вам третий раз“). Значение меры можно применить и к пространству или ко времени, то есть можно измерять для движения, выраженного управляющим глаголом, или длительность глагольного действия (*ишао је чийав километар* — „он шел целый километр“ или *служиће годину дана* — „он будет служить год“).

14. В современном языке аккузативом без предлога нельзя обозначить место, на котором совершается действие или в направлении которого происходит движение; то есть обстоятельственных пространственных значений у него нет. Однако, можно предположить, что эта категория должна была существовать в общеславянском языке, и уже в нем она должна была утрачиваться, так как ее нет или почти нет в исторический период славянских языков. Ее утрата была вызвана влиянием экспансии предложно-падежных связей.

15. Очень важно подчеркнуть, что во всех этих категориях аккузатив не является единственно возможным носителем этого значения. В некоторых категориях, особенно в отдельных лексических реализациях, в синонимичном, семантически идентичном употреблении выступают и некоторые другие падежные формы, а некоторые даже целые семантические типы могут быть выражены другими падежными или предложно-падежными синтагмами.

16. Понятие, создаваемое или видоизменяемое в процессе какого-нибудь действия, может быть выражено только формой аккузатива.

17. Понятие, охваченное глагольным процессом, непосредственно участвующее в нем путем физического контакта или контакта, который как таковой подразумевается, также может быть выражено только аккузативом (*йирьайи очи* — „тереть глаза“, *ударийи некога* — „ударить кого-нибудь“). Однако, если контакт осуществлен каким-то другим путем (процессом говорения, обращением к понятию с именем в аккузативе), то эти отношения в определенных случаях могут быть выражены и дательным падежом; ср.: *лагайи некога* — „лгать кому-нибудь“: *лагайи некоме* в том же значении; *савейовайи некога* : *савейовайи некоме* — „советовать кому-нибудь“; *йомагайи некога* : *йомагайи некоме* — „помогать кому-нибудь“; *служийи некога* : *служийи некоме* — „служить кому-нибудь“; *судийи некога* : *судийи некоме* — „судить кого-нибудь“ и т.п. (между синтагмами с аккузативом и дательным падежом в современном языке существует определенное семантическое различие, но оно не является ни определяющим, ни обязательным). Путем диахронического и сравнительного исследования этих случаев мы установили, что употребление дательного падежа в этих синтагмах является древней общеславянской чертой, что аккузатив стал употребляться в них в доисторическую эпоху сербскохорватского языка, что явилось результатом общеславянской тенденции сужения семантического спектра

дательного падежа и потенциальной языковой возможности восприятия отношения к понятию, для которого предназначено совершение этого типа глагольного действия или в направлении которого оно совершается, и как отношения особого участия понятия. Подобную интерпретацию отношений предназначенности можно встретить и в других славянских языках, но в них она касается только отдельных случаев, в то время как развитие объектных отношений из отношений предназначенности является специфической чертой сербскохорватского языка.

18. Имя понятия, меняющего свое место в пространстве под влиянием глагольного действия, может стоять только в форме аккузатива. Но когда синтагма обозначает изменение положения в границах одного и того же места, а особенно тогда, когда объект обозначает часть тела субъекта, встречаются синтагмы с творительным падежом, семантически близкие названным (ср. *врийейи коло* : *врийейи колом* — „крутить колесо“; *брызйи йрсье* : *брызйи језиком* — „быстро двигать пальцами — болтать языком“). Такой семантико-синтаксический параллелизм синтагм с винительным и творительным падежом представляет собой особенность всех славянских языков с синтетической системой склонения.

19. Значение изменения мобильности присуще исключительно аккузативу.

20. В синтагмах с относительными изменениями места и роли понятия в объекте по отношению к другим членам синтагмы ситуация аналогична той, какую имеем в синтагмах с отношениями пространственного объема и участия объекта — когда понятие объекта связано непосредственным пространственным отношением с каким-нибудь другим понятием, его имя может стоять только в аккузативе (*йокрийи руком лице* — „закрыть лицо рукой“), когда же изменяется его роль, в определенных случаях и здесь появляется дательный падеж (*слава мајку зайада* : *слава мајци зайада* — „слава достается матери“). Учитывая, что в других славянских языках в этом типе синтагм, если они вообще в них существуют, имя дополнения стоит, по правилу, в дательном падеже, приходим к выводу, что это тоже тип синтагм, в которых объектное значение развилось из значения предназначенности еще в доисторическую эпоху сербскохорватского языка.

21. И среди синтагм с отношениями компенсации встречаются такие, в которых возможно синонимичное употребление аккузатива без предлога и аккузатива с предлогом *за* (ср. *йлайийи кафу* : *йлайийи за кафу* — „платить за кофе“). И в них, учитывая славянский материал, мы ожидали бы отношение предназначенности, а поэтому и они представляют собой одну из особенностей сербскохорватской объектной системы.

22. Семантическое отношение понятия, которым обладают, к тому, кому оно принадлежит, подчеркнуто аккузативное. Однако в этой категории легко обнаружить корреляцию с родительным падежом, но не по синонимичности, а по близости значения; ср. *ја имадем йуну*

кулу блага : он има новаца („у меня полный замок богатства“ : „у него есть деньги“); или *набаве баруџи, три њаџироне и неколико фишека* : *набаве баруџа* („они приобрели порох, три наполненные гильзы и несколько патронов“ : „они приобрели пороха“); *дај ми оно брашно* : *дај ми брашна* („дай мне ту муку“ : „дай мне муки“). Семантическое различие между этими синтагмами заключается в следующем : синтагмы с родительным падежом обозначают партитивность, а синтагмы с аккузативом — охват объекта в целом глагольным действием; но наряду с этим в синтагмах с родительным падежом мы видим обозначение неопределенности объекта, неопределенности и по количеству, и вообще. Такого рода семантический параллелизм партитивного генитива и объектного аккузатива является особенностью славянских языков вообще.

Именно в этой категории при отрицательных глаголах, прежде всего при глаголе *немајти*, особенно хорошо сохраняется употребление славянского генитива как главного синонимического варианта для объектного аккузатива в позиции после отрицательного глагола. Исследуя проблему падежа объекта в отрицательных предложениях в сербскохорватском языке вообще, мы пришли к следующим выводам : в современном литературном языке аккузатив употребляется гораздо чаще, чем генитив (83% аккузатива : 17% генитива); исключение составляет глагол *немајти*, с которым преимущественно употребляется генитив (90% генитива : 10% аккузатива); употребление аккузатива, как правило, связано в современном литературном языке с семантико-синтаксической детерминированностью объекта; генитив употребляется несколько чаще, чем в литературном языке, в говорах Мачвы и особенно Боснии и Герцеговины; параллельное употребление аккузатива и генитива встречаем в нашем языке уже со времени первых письменных памятников; и в других славянских языках наблюдается процесс утраты славянского генитива, но сербскохорватский язык в этом отношении обогнал другие языки. К этому процессу привели, без сомнения, внутренние языковые причины, а именно, совпадение семантико-синтаксического содержания славянского генитива с объектным аккузативом (вероятно, еще в праславянском), хотя, что касается сербскохорватского и старославянского языка, нельзя исключить и влияние балканской языковой среды.

23. Имя понятия, охваченного наблюдательно-познавательным и эмоциональным процессом, в литературном языке обозначается только аккузативом. Однако при некоторых глаголах из этой категории (таких, как *гледајти, видејти, слушајти, жалијти* и т. п.), как и вообще при некоторых глаголах, обозначающих только установление определенного отношения с объектом (таких, как *ишјајти, молијти, грдијти, чувајти, звајти* и т. п.), в современных говорах Бачки, Мачвы и вообще в западных, прежде всего штокавских, говорах может в том же значении наряду с аккузативом употребляться и генитив. Употребление генитива в этих синтагмах представляет собой общеславянскую черту; она существовала и в древнем сербскохорватском языке, и в других древних славянских языках. Принимая во внимание общее значение генитива

в индоевропейских языках, предполагаем, что данное употребление генитива в этих случаях есть особенность праиндоевропейская. Замена генитива аккузативом в этих синтагмах (что началось, вероятнее всего, в праславянскую эпоху, а возможно и раньше) — результат изменения понимания семантических связей в них, то есть изменения понимания партиитивности и объектности. Судя по этим примерам, а также по развитию объектных отношений из общих отношений предназначенности, можно прийти к выводу, что в праславянском языке, и даже раньше, аккузативом обозначались только понятия, целиком охваченные глагольным процессом, и что лишь позднее они начали восприниматься как объектные и как отношения, непосредственно включающие понятия (в синтагмах с глаголами *іншайши*, *молийши* и т. п. или *савейшайши*, *йомагайши* и др. выдвигается на первый план в отношении семантики непосредственное участие понятий в аккузативе, а не их охват).

24. В квалификативных синтагмах, явившихся естественным результатом понимания процесса, совершаемого субъектом, как процесса, который он умеет и может совершать и который в некотором роде является его особенностью, синонимичных вариантов нет (ср. *она йере рубље йо кућама* „она стирает белье по домам“, *војвода је онај који йредводи војску* „маршал тот, кто возглавляет армию“ и т. п.). Однако, квалификативные синтагмы, не вызванные каким-то активным объектным отношением, развившиеся в нашем языке преимущественно как квалификативные, обладают различными синонимичными вариантами; напр.: *говорийши сїране језике* : *говорийши на сїраним језицима* или *говорийши сїраним језицима* „говорить на иностранных языках“; *свирайши клавир* : *свирайши на клавиру* или *свирайши у клавир* „играть на пианино“; *играйши шах* : *играйши шаха* „играть в шахматы“. Эти синтагмы необычны по отношению к синтагмам с тем же значением в других славянских языках (так как в них, как правило, для реализации этого семантического отношения не употребляется аккузатив), но они обычны и закономерны для нашего языка, поскольку ему вообще присуща тенденция распространения употребления аккузатива в тех случаях, когда дополнение обозначает понятие, участвующее в глагольном процессе, а музыкальный инструмент или коллективную игру и т. п. можно трактовать как понятия, вовлекающие субъект. Это более широкое употребление аккузатива могло быть вызвано и влиянием близких западноевропейских языков (прежде всего, немецкого), но результаты, к которым оно привело, стали составной частью сербскохорватской объектной системы.

25. Синтагмы с отношениями состояния субъекта могут быть только аккузативными.

26. В синтагмах состояния грамматических объектов (так называемых логических субъектов), в которых агенс известен и назван (*боли га њена хладноћа* — „его расстраивает ее холодность“, *занела га врћюглавица* — „он пошатнулся от головокружения“, *нога га боли* — „у него болит нога“), синонимичных возможностей нет. Однако в синтагмах, представляющих собой, по сути дела, безличные предложения

(*завија га у њрбуху* — „у него урчит в животе“, *воља га је* — „у него есть желание“), параллельно с аккузативом употребляются и формы дательного падежа (*завија ми у њрбуху* — „у меня урчит в животе“, *воља му је* „у него есть желание“). И эти случаи употребления аккузатива представляют собой сербскохорватские инновации, и здесь мы имеем объектную интерпретацию общих отношений предназначенности.

27. Объектно-пространственные и объектно-временные синтагмы в нашем языке и в других славянских языках только аккузативные.

28. Среди синтагм с объектными отношениями, особенно среди тех, в которых имеются глаголы со значением процесса говорения, сообщения, мышления, чувства, встречаем, хотя и редко, остатки аккузатива, обозначающего не представления, создаваемые глагольными процессами или относящиеся к ним, а лишь предметное содержание невысказанных представлений (ср. *ѝричаѝи среѝне догађаје* — „рассказывать о счастливых событиях“: *ѝричаѝи леѝе ѝриче* — „рассказывать интересные истории“; в первой синтагме понятие *среѝне догађаје* является предметным содержанием некоторого акустического представления, образуемого глагольным процессом (рассказа, речи и т. п.), в то время как во второй понятие *леѝе ѝриче* обозначает именно то, что создается в результате совершения действия, выраженного управляющим глаголом.). Учитывая подобное значение, объекты этих синтагм мы назвали экспликативными объектами. Они редко встречаются и в других славянских языках, а в исторические периоды были во всех них и во всех утратились под влиянием экспансии предложно-падежных связей.

29. Еще со времени первых письменных памятников параллельно с синтагмами с двойными объектными отношениями и в том же значении встречаются и синтагмы с дательным падежом, с предложным и с предлогом *о*, с аккузативом и предлогом *за*, с творительным и еще с некоторыми падежными формами в роли второго дополнения (что зависит от значения каждой синтагмы в отдельности). В современном языке вместо синтагм с двойным аккузативом (*учиѝи љака ѝесму* — „учить ученика стихотворению“, *молиѝи некога ѝомоћ* — „просить у кого-нибудь помощи“) гораздо чаще употребляются синтагмы со вторым зависимым членом в форме дательного падежа, предложного с предлогом *о* или аккузатива с предлогом *за* (*учиѝи љака ѝесми*, или реже и в несколько ином значении *учиѝи љака о ѝесми*, *молиѝи некога за ѝомоћ*), а вместо синтагм с предикативным аккузативом (*учиѝиѝи некога стиѝарешину*, *ѝосѝавиѝи некога бискуѝа* — „назначить кого-либо епископом“, *назваѝи је вероломницу* „назвать ее изменницей“) употребляются чаще синтагмы с предикативным инструменталом, с предложно-падежной конструкцией *за + акузатив* или с предикативным номинативом (*учиѝиѝи некога стиѝарешинѝом*, *ѝосѝавиѝи некога за бискуѝа*, *назваѝи је вероломница*). Процесс утраты двойных падежных отношений является общеславянским и вызван внутренней языковой тенденцией, заключающейся в стремлении к формальной дифференциации различных семантических отношений в одной и той же синтагме; она проявилась в ранний истори-

ческий период славянских языков. (Утрату синтагм с двойным аккумулятивом могла вызвать и утрата экспликативного аккумулятора, поскольку он встречается в некоторых из них (напр. в синтагмах с глаголом *молийи*, *ийийийи* и т. п.), он всегда был в функции второго дополнения).

30. Обстоятельственным аккумулятивным временным синтагмам синонимичны обстоятельственные синтагмы с генитивом, и они употребляются параллельно еще со времени первых памятников письменности, особенно в тех случаях, когда детерминативы обозначают более продолжительные отрезки времени (месяц, година и т. п.; ср. отношение *ше године је дошао : шо јујро је дошао* — „в тот год он приехал“ : „в то утро он пришел“, которое совершенно обычно в современном языке). Распространение генитивных синтагм за счет аккумулятивных было вызвано семантическими причинами: с помощью генитива выражался и выражается отрезок времени, границы которого определены неточно, а время именно так воспринималось и воспринимается, когда речь идет о более длительном отрезке времени (или когда имена отрезков времени даны во множественном числе; ср. *ових дана је дошао* — „он приехал на днях“); в аккумулятиве остались лишь имена более коротких, более определенных временных периодов (но генитив встречается и в этих случаях). Этот процесс имел место в исторический период сербскохорватского языка. Он не был одинаково интенсивным во всех славянских языках; в русском, например, он занимает незначительное место.

31. В то же время и по тем же семантическим причинам генитив начал проникать и в аккумулятивные обстоятельственные синтагмы с отношениями меры и времени, так как время, с помощью которого измеряется длина продолжительности действия, совпадает со временем, в течение которого совершается действие, и при этом часто имеется в виду не только отсчет, но и идентификация времени совершения действия (ср. *целу йрошлу годину је радио : целе йрошле године је радио* — „он работал весь прошлый год“).

32. И в синтагмах меры, где мера чего-либо определяется приблизительно, параллельно с аккумулятивом употребляется генитив (ср. *ваља крило хиљаду дуката : бело лице вреди Суботице* „крыло стоит тысячу дукатов : белое лицо стоит Суботицы“). Употребление генитива вызвано здесь недостаточной детерминированностью понятия, используемого в качестве меры.

33. Остальные обстоятельственные синтагмы с отношениями меры, а также и те, в которых определяется количество понятия, участвующего в глагольном процессе (*дај ми шаку йиринча* — „дай мне горсть рису“), и те, в которых определяется продолжительность движения, выраженного управляющим глаголом (*ишао је чийав километар* — „он шел целый километр“), могут быть только аккумулятивными; они не имеют синонимичных вариантов.

34. Наличие такого большого количества синонимических вариантов в категории аккузативных синтагм является результатом эволюционных процессов, имевших и имеющих место в настоящее время.

35. В заключение мы хотим ответить на следующий вопрос: каков смысл изменений, происходивших и происходящих в аккузативных синтагмах, и как они отражаются на их синхронном семантико-синтаксическом характере.

В эволюции аккузативных синтагм параллельно совершаются два процесса: утрата одних семантических типов и развитие других, новых.

36. Все утраченные категории и те, которые утрачиваются, обладали общей семантической особенностью — имели широкую, недостаточно детерминированную семантику отношений понятия и имени в аккузативе к управляющему глаголу: в обстоятельственных пространственных синтагмах с понятием в аккузативе выражалась цель движения вообще без уточнения, находится ли его крайняя точка внутри понятия с именем в аккузативе или на его поверхности и т. п.; в синтагмах с экспликативным аккузативом понятием в аккузативе обозначалось только предметное содержание какого-нибудь представления или то, что вообще связано с глагольным процессом, а не отдельное понятие, представление и его непосредственное отношение к управляющему слову; в синтагмах с двойными аккузативными отношениями семантическое отношение второго аккузатива абсолютно недетерминировано, оно является опосредованным и с управляющим глаголом связано в обязательном порядке через понятие первого аккузатива; а в обстоятельной временной категории понятие с именем в аккузативе было неопределенным, или с неопределенными границами. Утрата этих синтагм значила устранение из аккузативной категории всех недостаточно детерминированных или индиректных отношений.

37. Процесс расширения употребления аккузатива носит тот же характер, но развивается в противоположном направлении и обозначает: охват аккузативной категорией всего, что непосредственно связано с глагольным действием, то есть всякого понятия в синтагме, на которое направлено глагольное действие, находящееся в непосредственной связи с ним и непосредственно и целиком включенное как пассивное или в пассивной роли.

Двумя основными категориями, переходящими в некоторых своих реализациях в аккузативную, являются — категория родительного и дательного. Из категории родительного в аккузативную перешли те синтагмы, в которых утратилось понимание партитивности (или чего-нибудь подобного из семантического спектра генитива), а это синтагмы с отрицательными глаголами в роли управляющего члена и синтагмы с глаголами, которые, в самом широком смысле слова, обозначают определенные отношения с объектом (т. е. с глаголами

видеѣи, ѡнѣи, молиѣи и т. п.). И для одних, и для других характерны два момента: отсутствие физического или понимаемого как такового контакта глагольного действия с объектом и отсутствие физического охвата объекта в целом глагольным процессом, в первых по той причине, что действие не совершается, так как оно отрицается, во вторых из-за самой семантики управляющих глаголов. А по всей вероятности, именно осуществление физического контакта и полный охват объекта были релевантными элементами прежнего семантического содержания аккузатива, и все, что не находится в физическом контакте с действием, или все то, что им не охвачено целиком, воспринималось как частичное, партитивное, характерное для генитива.

Закономерным результатом проникновения аккузатива в эти позиции было и определенное изменение в трактовке аккузатива вообще, точнее говоря, это влияло на расширение его семантико-синтаксического содержания от понятия, находящегося в физическом контакте с действием и целиком охваченного им, к отношению понятия, находящегося в непосредственном контакте с действием и непосредственно и целиком включенного в него.

Такое расширение трактовки аккузативного отношения, с одной стороны, и определенное сужение категории дательного, с другой стороны, обусловили и колебания синтагм с дательным падежом с глаголами *лагати, савѣшоваѣи, ѡмагаѣи, служиѣи, смѣшати, судити* и т. п. в функции управляющего члена между категориями датива и аккузатива; а именно, эти изменения позволили трактовать отношение понятия, для которого предназначено исполнение этого типа глагольного действия, и как отношение особого типа участия этого понятия (а отсюда вытекает тенденция изменения: *лагати некоме > лагати некога* — „обманывать кого-либо“; *ѡмагаѣи некоме > ѡмагаѣи некога* — „помогать кому-либо“ и др.; или *слава маѣци зайада > слава маѣку зайада* — „слава достается матери“; или *воля му је > воля га је* и др.).

38. Процесс расширения употребления аккузатива отмечается, особенно в последнее время, и в отдельных случаях, таких как, например, синтагмы: *корисѣи ѡриликѣ* — „пользоваться случаем“, *корисѣи годишњи одмор* — „использовать отпуск“; *свираѣи клавиѣ*; *свираѣи виолину* — „играть на рояле, скрипке“; *вѣжбати скалу* — „отрабатывать гамму“; *играѣи шах* — „играть в шахматы“, и некоторые другие, что, без сомнения, указывает на тенденцию распространения трактовки аккузатива как отношения, в котором глагольный процесс направлен на какое-то понятие и в котором это понятие непосредственно участвует, но как пассивное или в пассивной роли, и принятие именно такого семантико-синтаксического значения, как то, по которому беспредложные аккузативные синтагмы как категория отличаются от других беспредложных падежных синтагм с глаголом в функции управляющего члена: от синтагм с родительным — с общей партитивной и аблативной семантикой, от синтагм с дательным как общепредназначенных и с творительным как синтагм с отношением глагольного действия и посред-

ника, средства его свершения. Иначе говоря, семантический компонент направленности глагольного процесса отделяет аккузативные синтагмы от инструментальных и частично от генитивных (на понятие в инструментальном или аблятивном генитиве — *сече хлеб ножем* „он режет хлеб ножом“ и *боји се зиме* „он боится зимы“ — не направлено глагольное действие), а компонент участия в целом отделяет их от партитивных генитивных, в то время как пассивное участие отделяет их от дательных и инструментальных (в *додајем му лопту* „я передаю ему мяч“ и *сечем хлеб ножем* понятия в дательном и инструментале не являются пассивными).

Устранение недостоечно детерминированных и опосредованных отношений из аккузативной категории является общеславянским процессом. Этот процес завершен или почти завершен во всех славянских языках. И процесс расширения аккузативной категории охватил все славянские языки (разумеется, имеем в виду только языки с синтетической declinacijom), но он отличается в них по интенсивности и широте. Особенно интенсивно он идет именно в сербскохорватском языке, правда, не во всех его говорах. Периферийные говоры, как на востоке, так и на западе, прогрессивны в этом смысле (в них уже почти утрачен славянский генитив, как и генитив при глаголах *ишћашћи*, *молићћи* и т. п.; в них ярко выражена и тенденция перехода определенных синтагм с дательным в аккузативные, в некоторых в большей, в некоторых в меньшей степени), в то время как центральные говоры, от буневачского на севере до герцеговинского на юге, включая говоры Бачки Срема и Боснии, сохраняют некоторые черты консервативного состояния. Это, на наш взгляд, вполне понятно, если учесть бóльшие возможности в смысле наличия импульсов, вызывающих процессы инноваций по соседству с другими говорами, а особенно с балканской и европейской языковой средой.

ЛИТЕРАТУРА

(цитирана у раду)

а) *ошћѣа*

- Vajec A., Kolarič R., Rupel M., Slovenska slovnica, Ljubljana 1956.
- Белић А., Око нашег књижевног језика, Београд 1951.
- Белић А., Р. Б. Алексић, Језик Матије А. Рельковића, Јужнословенски филолог XII
- Белић А., Савремени српскохрватски књижевни језик, II део, Наука о грађењу речи, Бгд. 1949.
- Белић А., Историја српскохрватског језика, књ. II, св. 1: Речи с деκлинацијом, Београд 1951.
- Белић А., О језичкој природи и језичком развитуку, књ. I, Београд 1958 (Белић 1)
- Белић А., О језичкој природи и језичком развитуку, књ. II, Београд 1959 (Белић 2)
- Бернштајн С. Б., Методы и задачи изучения значений падежей в славянских языках, Творительный падеж в славянских языках, Москва 1958.
- Brabec I., Hraste M., Živković S., Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika, Zagreb 1958.
- Brugmann K., Abrégé de grammaire comparée des langues indo-européennes, Paris 1905.
- Булаховский Л. А., Русский литературный язык первой половины XIX века, Москва 1954.
- Буслаев Ф. И., Историческая грамматика русского языка, Москва 1959.
- Vaillant A., Manuel du vieux slave, Paris 1948.
- Večerka R., Středání záporového genitivu se záporovým akuzativem v staroslověnině, Studie ze jazykovědy, Praha 1958.
- Вечерка Р., Синтаксис безпредложного родительного в старославянском языке, Исследования по синтаксису старославянского языка, Прага 1963.
- Velky rusko-český slovník, I и II, Praha 1953.
- Виноградов В. В., Русский язык, Москва 1947.
- Виноградов В. В., Об основных типах фразеологических единиц в русском языке, Сборник „А. А. Шахматов“, Москва 1947.
- Виноградов В. В., Понятие синтагмы в синтаксисе современного языка, Москва 1950.
- Vince Z., O nepravilnoj upotrebi objekta u akuzativu u pasivnim rečenicama, Jezik IV
- Vrčić A., Sur l'origine et l'évolution des fonctions syntaxiques de l'accusatif dans les langues slaves, Romanoslavica XVI (Bukurešt)
- Вуковић Ј., О погрешној употреби ближег објекта уз извесне глаголе, Наш језик ст. с. V
- Vuković J., O primjerima pogrešnog slaganja objekta s ponekim glagolima, Pitanja savremenog književnog jezika I
- Вуковић Ј., Још о акузативном облику који-којера, Питања савременог књижевног језика IV
- В(ушовић) Д., [О глаголу *лагати*], Наш језик ст. с. III
- Галкина-Федорук Е. М., Безличные предложения в современном русском языке, Москва 1958.

- Георгијевић С., Још о „први јануара“, Наш језик ст. с. III
 Gortan V., Gorski O., Pauš P., *Latinska gramatika*, Zagreb 1966.
- Гортан-Премк Д., Падеж објекта негативних реченица у савременом српскохрватском књижевном језику, Наш језик XII
- Гортан-Премк Д., Падежне и предлошко-падежне конструкције код Вука, Јужно-словенски филолог XXVI
- Грамматика русског језика I и II, АН СССР, Москва 1960.
- Grappin H., *Grammaire de la langue polonaise*, Paris 1949.
- Григорјева А. Д., К отношениям предложности и беспредложности локатива в древнерусском языке, Доклады и сообщения Института русского языка I Г(рицкат) И., [О допунама уз глаголе *савештавати*, *помагати* и *служити*], Наш језик н. с. I
- Grickat I., *Razvoj značenja glagola imati*, Radovi ND SRBiH XVIII
- Guberina P., *Povezanost jezičkih elemenata*, Zagreb 1952.
- Даль В., Толковый словарь, Москва 1956.
- Delbrück V., *Vergleichende Syntax I*, Strassburg 1893.
- Delbrück V., *Vergleichende Syntax III*, Strassburg 1900.
- Ђорђевић П., О падежима без предлога, Гласник српског ученог друштва LXIX
- Загородский А. О., *Грамматика украинской мови*, Киев 1955.
- Иванова В. А., Падежные конструкции без предлогов, выражавшие причинное значение в древнерусском языке, сборник Вопросы истории русского языка, Москва 1959.
- Ивић М., Значења српскохрватског инструментала и њихов развој, Београд 1954.
- Ивић М., О проблему падежне системе у вези са савременим схватањима у лингвистици, Јужнословенски филолог XX
- Ивић М., Из проблематике падежних временских конструкција, Јужнословенски филолог XXI
- Ивић М., Система предлошких конструкција у српскохрватском језику, Јужнословенски филолог XXII
- Ivić M., *Dativus respektivus i sinonimične konstrukcije u slovenskim jezicima*, *Studia linguistica in honorem Lehr-Splawinski*, 1963.
- Ivić M., *Types of direct object in serbocroatian*, *To honor Roman Jakobson*, Paris 1967.
- Исследования по синтаксису старословянского языка, Прага 1963.
- Jacobson R., *Beitrag zur allgemeine Kasuslehre*, *Travaux du Cercle linguistique de Prague VI*
- Jonke Lj., *Čita se Šenou ili čita se Šenoa*, *Jezik II*
- Jonke Lj., *Nekoliko kraćih odgovora*, *Jezik IV*
- Jonke Lj., *Književni jezik u teoriji i praksi*, Zagreb 1964.
- Karłowicz J., Kryński A., Niedźwiedzki W., *Słownik języka polskiego*, Warszawa 1952—1953.
- Крушельницкая К. Г., К вопросу о смысловом членении предложения, Вопросы языкознания, 1956, св. 5.
- Кульбакин С., *Старословенска граматика*, Београд 1930.
- Лалевић М. С., Једна напомена поводом акузатива, Наш језик ст. с. IV
- Левковская К. А., *Теория слова*, Москва 1962.
- Ломтев П. Т., *Грамматика белорусского языка*, Москва 1956.
- Ломтев П. Т., *Очерки по историческому синтаксису русского языка*, Москва 1956.
- Maretić T., *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb 1963.
- Марковић С., О неким одступањима од нормативне граматике, Питања савременог књижевног језика IV
- Марузо Ж., *Словарь лингвистических терминов*, Москва 1960.
- Meillet A., *Recherches sur l'emploi du génitif-accusatif en vieux slave*, Paris 1897.
- Мейе А., *Общеславянский язык*, Москва 1951.
- Менас А., *Datumski genitiv u hrvatskom i ruskom jeziku*, *Ivšičev zbornik*, 1963.
- Мещанинов И. И., *Члены предложения и части речи*, Москва 1945.
- Мещанинов И. И., *Структура предложения*, Москва-Ленинград 1963.
- Miklosich F., *Vergleichende Syntax der slavischen Sprachen*, Wien 1883.
- Милев А., *Миханлов Г.*, *Старогръцка граматика*, София 1961.
- Молотков А., И., *Фразеологизм в его соотношении со словом и словосочитанием*, Исследования по грамматике и лексикологии, Киев 1966.

- Московљевић М., Клонимо се варваризма, Наш језик ст. с. I
 Мразек Р., Дательный падеж в старославянском языке, Исследования по синтаксису старославянского языка, Прага 1963.
- Мразек Р., Синтаксис русского творительного, Прага 1964.
- Мулић М., Акузатив ст. м. р. односне замјенице „који“, Језик II
 Мухин А. М., Функциональный анализ синтаксических элементов, Москва-Ленинград 1964.
- Овсяннико-Куликовский Д. Н., Синтаксис русского языка, Санктпетербург 1912.
- Ожегов С. И., Словарь русского языка, Москва 1964.
- Павловић М., Реџије и функције, Наш језик XII
 Павловић М., Перспективе и зоне балканских језичких процеса, Јужнословенски филолог XXII
- Пешинки М., О систему заменичких речи, Наш језик XVI
 Пешковский А. М., Русский синтаксис в научном освещении, Москва 1938.
- Поповъ А. В., Синтаксическая исследования, 1881.
- Поповић Љ., Падежна синонимика у језику Вука Стеф. Караџића, Наш језик XIV
 Потебня А. А., Из записок по русской грамматике I и II, Харков 1881
 Přihuční slovník jazyka českého, ČAN, 1935—1953.
- Радивојевић П., Први јануара или први јануар, Наш језик ст. с. II
 Реформатский А. А., Введение в языкознание, Москва 1960.
- Речник српскохрватског књижевног језика, изд. Матице српске и Матице хрватске (Речник МС-МХ).
- Rešetar M., Prvi januara ili prvi januar, Наш језик ст. с. II
 Ристић С. и Кангрџа Ј., Енциклопедиски немачко-српскохрватски речник, Београд 1936.
- Ристић С. и Кангрџа Ј., Речник српскохрватског и немачког језика, II део: српско-хрватско-немачки, Београд 1928.
- Sandfeld K., Linguistique balkanique, Paris 1930.
- Сергеевна-Станишева Д., Творительный инструментальный. Творительный падеж в славянских языках, Москва 1958.
- Сергеевна-Станишева Д., Винительный падеж в восточно-славянских языках, София 1966.
- Skok P., Ukrštanje dveju sintaksičkih konstrukcija, Jezik III
 Словарь русского языка I—IV, АН СССР, Москва 1957—1961.
- Сравнительно-исторический синтаксис восточнославянских языках, Москва 1968.
- Станојчић Ж., Једна врста непотпуних реченица, Наш језик X
 Станојчић Ж., Језик и стил Ива Андрића, Београд 1967.
- Станојчић Ж., Делити мишљење и слични изрази, Наш језик X
 Стевановић М., Граматика српскохрватског језика, Београд 1951.
- Стевановић М., Облици допуне уз глагол *лагати*, Наш језик н. с. III
 Стевановић М., Облик субјекта пасивних реченица, Наш језик н. с. V
 Стевановић М., Реченице без развијених главних делова, Наш језик IX
 Стевановић М., Карактер одредаба самосталних речи и разлике међу њима, Јужнословенски филолог XXIII
- Стевановић М., Глаголски род и питања у вези с њим, Глас САНУ CCLI, 6.
 Стевановић М., Реџија глагола и облици њихове допуне, Наш језик XII
 Стевановић М., Синтаксичка синонимика, Књижевност и језик X
 Стевановић М., Савремени српскохрватски језик, Београд 1965.
 Стевановић М., Савремени српскохрватски језик, II Синтакса, Београд 1969.
- Сухотин В. П., Глагольные словосочитания с винительным падежом в прозе М. Ю. Лермонтова, Материалы и исследования по истории литературного языка III, АН СССР, 1953.
- Vasmer M., Russisches etymologisches Wörterbuch, Heidelberg 1950.
- Фасмер М., Етимологический словарь русского языка, I и II, Москва 1964. и 1967.
- Фекете В., Облици допуна уз глаголе: *сеирајти*, *зудејти*, *дугајти*, *ударајти* и сл., Наш језик XVI
- Hamm J., Koristiti povlašćenu vožnju, Jezik I
 Hamm J., Staroslavenska gramatika, Zagreb 1958.
- Trávníček F., Mluvnice spisovné češtiny II, Praha 1951.
- Ходова К. И., Система падежей старославянского языка, Москва 1963.

Hraste M., Peti svibanj ili peti svibnja, Jezik I
 Шахматов А. А., Синтаксис русского языка, Ленинград 1941.
 Škerlj S., Aleksić R., Latković V., Slovenačko-srpskohrvatski rečnik, Beograd 1964.
 Шмелев Д. Н., Очерки по семасиологии русского языка, Москва 1964.

b) *из српскохрватске дијалектологије (и извори)*

Беличь А., Замѣтки по чакавскимъ говорамъ, Петербургъ 1910.
 Brabec I., Govor podunavskih Hrvata u Austriji, Hrvatski dijalektološki zbornik II
 Brozović D., Izvještaj o dijalektološkim istraživanjima u dolini rijeke Fojnice, Ljetopis JAZU 63.
 Brozović D., O problemu ijekavskošćakavskog (istočnobosanskog) dijalekta, Hrvatski dijalektološki zbornik II
 Вуковић Ј., Карактеристичне особине мостарског говора, Гласник југословенског професорског друштва XVII
 Вуковић Ј., Говор Пиве и Дробњака, Јужнословенски филолог XVII
 Ивић П., О говору Галипольских Срба, Српски дијалектолошки зборник XII
 Ivšić S., Današnji posavski govor, Rad JAZU 197.
 Jedvaj J., Bednjanski govor, Hrvatski dijalektološki zbornik I
 Јовић Д., Трстенички говор, Српски дијалектолошки зборник XVII
 Kristianovich I., Grammatik der kroatischen Mundart, Zagreb 1837.
 Maretić T., Jezik slavonskijeh pisaca, Rad JAZU 180.
 Maštrović Lj., Ninski govor, Radovi instituta u Zadru JAZU II
 Милетић Б., Црмнички говор, Српски дијалектолошки зборник IX
 Московљевић М., Акцентски систем поцерског говора, Библиотека ЈФ I
 Николић Б. М., Сремски говор, Српски дијалектолошки зборник XIV
 Николић Б. М., Мачвански говор, Српски дијалектолошки зборник XVI
 Николић Б. М., Тршићки говор, Српски дијалектолошки зборник XVII
 Пецо А., Говор источне Херцеговине, Српски дијалектолошки зборник XIV
 Пешиќић М., Староцрногорски средњокатунски и љешански говори, Српски дијалектолошки зборник XV
 Поповић И., Говор Госпођинаца у светлости бачких говора као целине, Београд 1968.
 Popović M., Žumberački dijalekat, Zagreb 1938.
 Sekereš S., Govor našičkog kraja, Hrvatski dijalektološki zbornik II
 Skok P., Novi prilozi proučavanju govora žumberačkih čakavaca, Hrvatski dijalektološki zbornik I
 Стевановић М., Баковачки говор, Српски дијалектолошки зборник IX
 Strohal R., Dijalekat grada Vrbnika, Rad JAZU 272.
 Hamm J., Štokavština Donje Podravine, Rad JAZU 275.
 Храсте М., Чакавски дијалекат острва Брача, Српски дијалектолошки зборник X
 Škaljić A., Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku, Beograd 1966.
 Šurmin Đ. Njekoje bilježaka o govoru hercegovačkom, Nastavni vjesnik III
 Šurmin Đ. Osobine današnjeg sarajevskog govora, Rad JAZU 121.

c) *из историје српскохрватског језика (и извори)*

Алексић Р., Језик Матије Антуна Рельковића, Јужнословенски филолог X
 Даничић Ђ., Српска синтакса, Београд 1858.
 Борђевић Ђ., М. Дивковић, Глас СКА 53.
 Zima L., Njekoje, većinom sintaktične razlike između čakavštine, kajkavštine i štokavštine, Zagreb 1877.
 Maretić T., Jezik dalmatinskih pisaca XVIII vijeka, Rad JAZU 211.
 Pavešić S., Jezik Stjepana Matijevića, doktorska disertacija Zagreb 1960.
 Rešetar M., Primorski lekcionari XV vijeka, Zagreb 1898.
 Решетар М., Дубровачки зборник од год. 1520, СКА, Београд 1933.
 Rešetar M., Jezik pjesama Ranjanina Zbornika, Rad JAZU 255.

ИЗВОРИ

најчешће узимани

а) за савремени књижевни језик

старијег периода

- Вук Стеф. Карацић, Српски рјечник, III изд., Београд 1898 (Вук, Рј.)
Вук Стеф. Карацић, Српске народне пјесме I—IX, књ. I—VI, у Бечу 1841—1866, књ. VII—IX у Београду 1900—1902. и четврто државно издање у Београду
Вук Стеф. Карацић, Српске народне приповијетке, Беч 1853. и IV изд., Београд 1937.
Вук Стеф. Карацић, Српске народне пословице, II изд., Београд 1933.
Вук Стеф. Карацић, Први и други српски устанак, Просвета, Београд 1947 (Вук 1)
Кочић П., С планине и испод планине, СКЗ, Београд 1907 (Кочић 1)
Љубиша Стј. М., Приповијести црногорске и приморске, СКЗ, Београд 1924 (Љубиша 1)
Мажуранић И., Смрт Смаил-аге Ченгића, Загреб 1923. и Београд 1935.
Матавуљ С., Из разнијех крајева, СКЗ, Београд 1923.
Ранковић С., Сабрана дела I, Просвета, Београд 1952 (Ранк. С. 1)
Сремац С., Поп Ђира и поп Спира, Просвета, Београд 1946 (Срем. 1)
Ђоровић С., Из моје домовине, Мостар 1898 (Ђор. С. 1)
Ђоровић С., У часовима одмора, СКЗ, Београд 1926 (Ђор. С. 2)
Шеноа А., Селјачка буна, Југословенска књига, Београд 1951 (Шен. А. 1)

новијег периода

- Андрић И., Приповетке, СКЗ, Београд 1924 (Андрић 1)
Андрић И., На Дрини ћуприја, Свјетлост, Сарајево 1948 (Андрић 2)
Војић М., Kurlani, Zora, Zagreb 1957 (Бож. М. 1)
Глигорић В., Кућа смрти, Просвета, Београд 1952 (Глиг. 1)
Kaleb V., Ponižene ulice, Zora, Zagreb 1950 (Кал. 1)
Кикић Н., Djela I, Svjetlost, Sarajevo 1957 (Кикић 1)
Крлежа М., У агонији, Савременик СКЗ, Београд 1931 (Крл. 1)
Крлежа М., Hrvatski bog Mars, Minerva, Zagreb 1933 (Крл. 2)
Лалић М., Хајка, Нолит, Београд 1960 (Лал. М. 1)
Нушић Б., Аутобиографија, Београд 1924 (Нуш. 1)
Петровић В., Препелица у руци и друге сличне приповетке, Нови Сад 1955 (Петр. В. 1)
Речник српскохрватског књижевног и народног језика САНУ (Речник САНУ), као и грађа за њега (извор је за оба књижевна периода)
Самоковлија И., Приповијетке, Савременик СКЗ, Београд 1938 (Сам. И., 1)
Ђопић Б., Пролом, Просвета, Београд 1952 (Ђопић 1)
Ђосић Б., Покошено поље, Просвета, Београд 1953 (Ђос. Б. 1)

Хумо Х., Адем Чабрић, Свјетлост, Сарајево 1947 (Хумо 1)
Cesarec A., Вјегунци, Minerva 1933 (Цес. 1)
Шимуновић Д., Сабрана дјела I, Народна просвета, Београд (Шим. 1)

b) за народне говоре

В. литературу из српскохрватске дијалектологије — литература b)

c) за стари језик

Даничић Ђ., Рјечник из књижевних старина српских, Београд 1863.
Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti
(Рјечник ЈАЗУ)
Стојановић Љ., Старе српске повеље и писма I, Београд 1924.
В. литературу из историје српскохрватског језика — литература c)

